TOPLUMSAL

Tarih

218
ŞUBAT
2012

2012'den 1915'e:
Tarihi bugünden geriye okumak imkânsız mıdır?
Oktay Özel

Nerval'in Pandora'sı
Hayali ejder mi, gerçek canavar mı?
Sophie Basch

Antropolojiden biyolojiye
Erken Cumhuriyet'in doğa bilimleri
Zafer Toprak

François Dosse ile söyleşi
Tarihsel kişilikler unutulmayacak olaylar

Ünlü Fransız tarihçi François Dosse ile tarih, bellek, tarih yazımı, tarih felsefesi üzerine bir söyleşi. Dosse "2011'de bulabildiğimiz anlam gelecek kuşaklara emanet edeceğimiz bir miras, onlar da aynı olaylarla başka şeyler yapacaklar. Burada tanım itibariyle sonsuzluğa açık bir anlam var."

Teknoloji ve mühendislik
Bilimlerinin kavramsal tarihi üzerine-2
Beno Kuryel

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 7,50 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300 7025

15. yıl

TC İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Dr. hc Erdal İNÖNÜ Günü

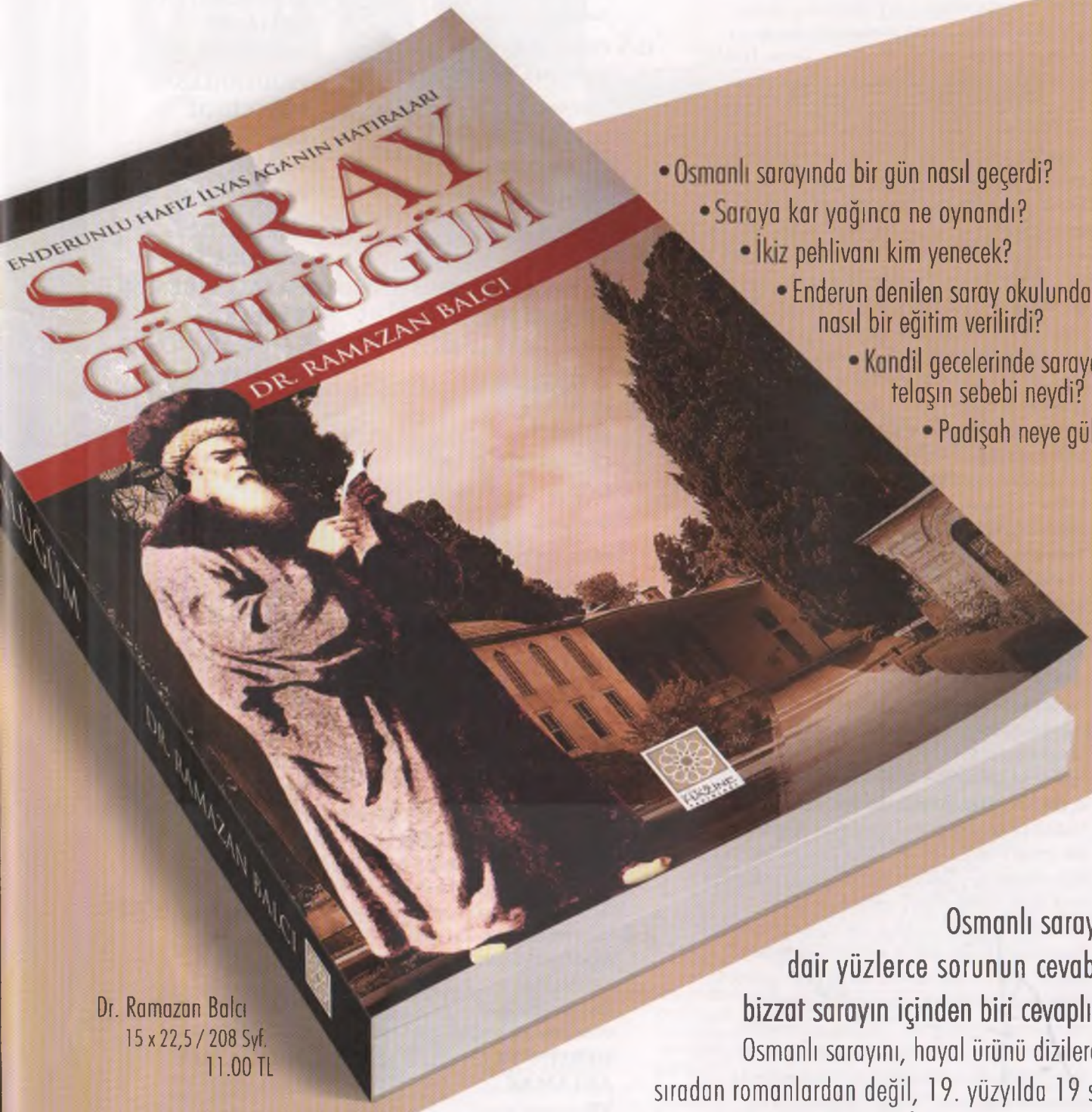
Konu: "Cumhuriyetin İlk Kuşağı-Alfabe ile Büyüyenler"

Prof. Doğan KUBAN
Mimar

24 Şubat 2012 Cuma, Saat:15.00 -17.00

Akıngüç Oditoryumu ve Sanat Merkezi
İstanbul Kültür Üniversitesi Ataköy Yerleşkesi 34156 Bakırköy – İstanbul
Tel: 0212 498 47 01 - 0212 498 47 98
www.iku.edu.tr

Hatıra Değil HATIRLA

- Osmanlı sarayında bir gün nasıl geçerdi?
- Saraya kar yağınca ne oynandı?
- İkiz pehlivanı kim yenecek?
- Enderun denilen saray okulunda nasıl bir eğitim verilirdi?
- Kandil gecelerinde saraydaki telaşın sebebi neydi?
- Padişah neye güldü?

Dr. Ramazan Balcı
15 x 22,5 / 208 Syf.
11.00 TL

Osmanlı sarayına dair yüzlerce sorunun cevabını, bizzat sarayın içinden biri cevaplıyor.

Osmanlı sarayını, hayal ürünü dizilerden, sıradan romanlardan değil, 19. yüzyılda 19 sene sarayda yaşayan Enderunlu Hafız İlyas Ağa'nın notlarıyla öğrenmek için... Osmanlı sarayının gizemli kapıları açılıyor.

: facebook.com/kitapkaynagi : twitter.com/kitapkaynagi
www.yitikhazine.com | Yitik Hazine Yayınları bir Kaynak Kültür Yayın Grubu kuruluşudur.
Bütün Seçkin Kitapçılarda

218. SAYIMIZLA MERHABA,

Şubat sayımızın kapak yazısı Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (IFEA)'nden geldi; François Dosse ile www.nonfiction.fr, LE QUOTIDIEN DES LIVRES ET DES IDEES sitesinin yaptığı söyleşiyi kapağa taşıdık. Dosse; Certeau, Ricœur, Deleuze, Nora ve Guattari gibi Fransız düşüncesinin önde gelen entelektüellerinin biyografilerini yazmış. Söyleşide kısmen bu çalışmalarında nasıl bir yöntem izlediği üzerinde duruluyor. Dosse, Fransız düşünce dünyasının dışına çıkmıyor ama tarih, zaman ve bellek gibi konuları tartışırken kendini tarihyazımının sorunlarıyla da sınırlamıyor.

Zafer Toprak, 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'da biyoloji, botanik, jeoloji, zooloji alanlarında kaydedilen gelişmelerin Türkiye'de Tek Parti döneminde ders kitaplarında nasıl yer aldığıyla ilgileniyor. O dönemde lise öğrencileri Lamarck, Lavoisier, Pasteur, Cuvier, Buffon, Erasmus Darwin, Charles Darwin gibi bilim insanlarının çalışmalarını Hasan Âli Yücel, Süreyya Ağaoğlu gibi Türkiye'de eğitim alanında aydınlanmanın taşıyıcısı durumundaki insanların yazdıkları kitaplardan öğreniyorlar. Toprak'ın daha evvelki yazılarında ele aldığı ders kitaplarında olduğu gibi o dönem *Biyoloji*, *Mantık*, *Jeoloji* kitaplarının da en önemli konusu Darwin'in "Evrim Teorisi".

Kapaktan duyurduğumuz bir başka yazı Edhem Eldem'in tavsiyesiyle bize gelen, Sophie Basch'ın "Nerval'in *Pandora*'sı: Hayali ejder mi, gerçek canavar mı?" başlığıyla çevirdiğimiz makalesi. Basch 19. yüzyıl ortalarında İstanbul'da kalan Fransız şair Gérard de Nerval'in yazdıklarıyla esas olarak da İstanbul'da gördüğü Şahmeran resimleriyle ilgili. Basch, Nerval'in okuyucuya Pandora olarak sunduğu bu resimlerin İran'da, Osmanlı'da çokça kullanılan Şahmeran olduğunu ortaya koyuyor.

Son olarak Oktay Özel'in "2012'den 1915'e: Tarihi bugünden geriye okumak imkânsız mıdır?" başlıklı yazısına değinmek istiyorum. Bilindiği gibi Hrant Dink Davası'nın sonuçlanması Dink'in katledilişinin 5. yıldönümüne çok yakın bir zamana denk geldi. Davanın kötü gittiği biliniyordu, beklentiler yüksek değildi ancak mahkemenin "bu cinayeti birkaç gencin milliyetçi duygularla işlediği" gibi bir sonuca varması da beklenmiyordu. Oktay Özel davanın ilk aşamasının bu şekilde neticelenmesi karşısında "Hrant Dink cinayeti dosyasının 1915 dosyasıyla birleştirilmesi"ni ve birleştirilmiş dava dosyasının bir nüshasının da kurulması düşünülen "Hakikat Komisyonu"na gönderilmesini öneriyor.

Mart'ta görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

04 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

06 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

08 OLEG GRABAR ANISINA (1929-2011)
Gülru Necipoğlu

12 LEFTER KÜÇÜKAN-DONYADİS'İN ARDINDAN
Ozan Torun

17 TAKSİM YAYALAŞTIRMA PROJESİ NEDİR?
Söyleşi: Cansu Kılınçarslan

22 ANTROPOLOJİDEN BİYOLOJİYE ERKEN CUMHURİYET'İN DOĞA BİLİMLERİ
Zafer Toprak

36 FRANÇOIS DOSSE İLE BİR SÖYLEŞİ
TARİHSEL KİŞİLİKLER, UNUTULMAYACAK OLAYLAR
Çeviri: Esra Atuk

46 TEKNOLOJİ VE MÜHENDİSLİK BİLİMLERİNİN KAVRAMSAL TARİHİ ÜZERİNE-2
Beno Kuryel

54 DERSİM '38'İ ARAŞTIR(MA)MAK, YAZ(MA)MAK VE HATIRLA(MA)MAK ÜZERİNE - II
DERSİM 38'İ ANLAMAK VE ANLAMLANDIRMAK İÇİN ÖNERİLER
Bülent Bilmez

60 BİR DOĞU AVRUPA EDEBİ TÜRÜ OLARAK OSMANLI ESARET ANLATILARI
Charles Sabatos

66 BONNIN EFENDİ: OSMANLI POLİSİNİN MODERNLEŞME SÜRECİNDE BİR FRANSIZ POLİS MÜFETTİŞİ
Roger Deal

72 NERVAL'İN *PANDORA*'SI: HAYALİ EJDER Mİ, GERÇEK CANAVAR MI?
Sophie Basch

76 2012'DEN 1915'E: TARİHİ BUGÜNDEN GERİYE OKUMAK İMKÂNSIZ MIDIR?
Oktay Özel

80 *KAN VE GÖZYAŞLARI ÜLKESİNDE*
Jakob Künzler

84 METROPOLİT DİONYSİOS'UN EDİRNE'DE TARTAKLANMASI OLAYI (1879)
Hüseyin Mevsim

88 TEKİNALP VE RIFAT BALİ'NİN YANILGISI
Zafer Toprak

92 MODERNLEŞEN ÇUKUROVA BÖLGESİNİN HİKÂYESİ
Mert Can Erdoğan

KAPAK GÖRSELİ:
Jeanne d'Arc'ın ölümü. Hermann Stilke (1803–1860).
Yağlıboya, 119.5 X 83.5 cm. 1843 Hermitage Museum.

54 DERSİM 38'İ ANLAMAK VE ANLAMLANDIRMAK İÇİN ÖNERİLER

Bülent Bilmez, Dersim '38 hakkında dar ideolojik yaklaşımlar ve ön-kabullere dayanan söylemlerin ötesinde tarihyazımında neler yapılabileceğini tartışıyor.

60 OSMANLI ESARET ANLATILARI

Charles Sabatos, İslam'ın yayılmasının bir sonucu olarak erken modern dönemde Doğu ve Orta Avrupa'da "Osmanlı" esaret anlatılarının nasıl ayrı bir tür olarak ortaya çıktığını anlatıyor.

66 BİR FRANSIZ POLİS MÜFETTİŞİ BONNIN EFENDİ

Roger Deal, 19. yy polislerin basit hırsız yakalama birimlerinden soruşturma ve toplum düzenini korumaya dayalı polis teşkilatlarına dönüşmesini anlatıyor

80 KAN VE GÖZYAŞLARI ÜLKESİNDE

Jakob Künzler'in 1899 ile 1922 arasında Urfa'daki hastanede çalışırken topladığı tanıklıkları kaleme almasıyla ortaya çıkan, Kieser'in önsözüyle Ragıp Zarakolu'nun yayına hazırladığı kitaptan bölümler sunuyoruz.

84 METROPOLİT DİONYSİOS'UN TARTAKLANMASI

Hüseyin Mevsim, Metropolit Dionysios'un Edirne'de 1879'da halk tarafından tartaklanması olayını Bulgar kaynaklarına dayanarak ele alıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 218, Şubat 2012

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Vangelis Kechriotis, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SİT 1. Cadde No: 34204
İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Şubat 2012

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 TL.

©
Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

SULTAN ABDÜLAZİZ

L'ILLUSTRATION.
JOURNAL UNIVERSEL.

Dergimizin bir önceki sayısında *L'Illustration* dergisinin 3 Ağustos 1861 tarihli 962. sayısını alışılmıştan çok daha uzun bir şekilde ele alarak ressam Henriette Browne'ın meşhur tablosunun ayrıntılı bir yorumunu yapmıştık. Hatırlanırsa, dergide bu tablonun yer almasının başlıca sebebi, yeni tahta çıkmış olan Sultan Abdülaziz'in tekeşlilik taraftarı olarak harem müessesesini lağvetmeye niyetli olduğunun sanılmasıydı. Bu ve benzeri dedikodu ve rivayetler, Abdülmecid'in ölümüyle kardeşinin tahta çıkması sırasında ortaya çıkan beklenti ve spekülasyonların tipik bir örneğiydi.Gerçi bir hafta sonra aynı dergide yer alacak olan görüntüden farklı olarak (bkz. *Toplumsal Tarih*, 204, Aralık 2010), bu sayının kapağında yer alan Abdülaziz portresi epeyce güvenilir nitelikteydi: Resmin altında da belirtildiği üzere çizim, bir müddettir Osmanlı hizmetinde bulunan Montani Efendi, nam-ı diğer Pietro Montani isimli kişiydi.[1] Ancak bunun dışında verilen bilgiler sağlam kaynaklara dayanmaktan çok, ortalıkta dolaşan rivayet, dedikodu ve beklentilerin bir tezahürü niteliğindeydi. Aslında Paris'e ve diğer Avrupa başkentlerine ulaşan bilgilerin bu nitelikte olmasına şaşırmamak gerekir; hatta İstanbul'da da cülus sonrasında tedavül eden söz ve yorumların da çok farklı olmadığı kesindir. Osmanlı veraset sisteminden her ne kadar "kafes" geleneği kalkmış idiyse de, şehzadelerin tahttaki padişahın gölgesinde, neredeyse görünmez bir şekilde yaşadıkları bir gerçekti. Bu anlamda Abdülmecid'in uzun saltanatı boyunca (1839-1861) Abdülaziz'in makalede belirtildiği üzere belirli bir serbestiyeti mevcut idiyse de, bu durum genç şehzadenin siyasi görüşlerini değil açıkça ifade etmesi, siyasetin herhangi bir noktasında isminin zikredilmesi bile söz konusu değildi. Bu anlamda makalede alıntılanan Léon Plée'nin genç Abdülaziz'i av ve çiftçilikle uğraşan "hür" bir şehzade olarak tanımlaması bile bu hürriyetin sınırlarının neler olabileceğinin bariz bir ifadesi olarak alınmalıdır.

Bundan dolayıdır ki Abdülaziz'in cülusundan itibaren etrafta dolaşmaya başlayan söylentilere dikkatli bir şekilde bakılırsa, aslında yeni padişahı tarif etmekten çok onun sabık hükümdar Abdülmecid'in neredeyse tersi gibi bir şahsiyet olarak tanıtmaya yönelik bir propaganda niteliğinde olduğu göze çarpar. Bunun başlıca nedeni tabii ki Abdülmecid'in hayatının ve saltanatının sonlarına doğru popülaritesini iyice kaybetmeye yüz tutmuş olması, dolayısıyla da bu saltanattan bıkmış olan kalabalıkların Abdülaziz'de onun tam aksi bir şahsiyet aramaya çalışmalarıdır. Buna bir de Abdülaziz'in ve taraftarlarının muhtemelen bir süredir bu görüntüyü kuvvetlendirmek için bu yönde telkinlerini eklemek gerekir. Kısacası, tahta geçer geçmez Abdülaziz bir tür anti-Abdülmecid olarak gösterilmekteydi. Abdülmecid'in zayıf ve çelimsiz bünyesine karşı Abdülaziz'in iri cüssesi; veremle sonuçlanan marazi bir yapıya karşı "pehlivan" gibi bir sağlık; zaafının başlıca sebeplerinden biri olarak görülen içki ve kadın düşkünlüğüne karşı (şimdilik) tekeşli bir babanın düzgün yaşamı; müsrif kadın ve kızlarının elinde oyuncak olmuş müflis bir padişaha karşı muktesit ve tasarruf düşkünü bir halef; alafrangalaşma yolunda düvel-i muazzamanın sözünden çıkmayan bir Abdülmecid'e karşı dini bütün ve geleneksel değerlere bağlılığıyla ülkeyi kurtaracak olan Abdülaziz... Kısacası, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki taht değişimiyle ilgili bu yazı, ancak son derecede muğlâk ve yanlı veriler ulaşılabildiği bir sistemde siyasi değişim ve yönelimler konusunda bilgi toplamanın zorluğu hakkında iyi bir fikir veren bir örnek olarak ele alınmalıdır. Gerçi şunu da eklemek gerekir ki, olayın üzerinden daha üç hafta geçtiği halde bu pembe tablonun gerçekliği konusunda ciddi şüphelere neden olacak çelişkili haberlerin de gelmeye başladığı dikkat çekicidir. Bu şüpheler ise Abdülaziz döneminin birçok açıdan Abdülmecid'in saltanatından çok daha sorunlu ve özellikle israf konusunda ülkeyi iflasa kadar götürebilecek nitelikte olumsuz bir tecrübe olacağının çok erken habercisi gibidir.

SULTAN ABDÜLAZİZ

Sultan Abdülaziz Han 15 Şaban 1245 günü, yani 9 Şubat 1830'da doğmuştur.[2] Ağabeyi Abdülmecid'in yerine 16 Zilhicce 1277, yani 25 Haziran 1861 tarihinde tahta geçmiştir. Bilindiği üzere Türkiye'de taht sırası yan dalları da kapsar. Bundan dolayıdır ki Mahmud'un torunları sadece şehzade kalmışlardır.[3] Bu sırayı bozacak herhangi bir şey olmazsa, bugünkü padişahın ölümünde Osmanlı İmparatorluğu, Abdülmecid'in on beş çocuğunun en büyüğü olan Mehmed Murad Efendi tarafından yönetilecektir.[4]

Padişahın ilk icraati, İstanbul'da heyecan yarattıysa da sonradan bu olumlu hava biraz dağıldı. Bir taraftan selefinin aile fertlerine karşı cömert bir yakınlık gösterirken, diğer taraftan hemen önemli tasarruflar yoluna girdi.

Annesi ayda beş bin kuruş maaş alırken yeni padişah bu meblağı reddedip "Annemin hiçbir şeye ihtiyacı yok. Bütün ihtiyaçlarını ben karşılarım" dedi.[5] Birileri ısrar edince de valide sultana sormuş ve şu cevabı almıştır: "Hiçbir şeye ihtiyacım yok; oğlum beni seviyor ve ihtiyacım olan her şeyi bana verir".

Bu örnek davranışların gerçekliğini sorgulamayacağız. Ne var ki o tarihten beri ortaya çıkan bazı haberler, özellikle de yedi milyon kuruş değerinde kıymetli taşlarla süslü bir yatağın satın alındığı haberi, padişahın tasarruf fikirlerinde önemli bir değişiklik olduğunu gösterir gibidir.

Kesin olan, Sultan Abdülaziz'in faal ve çalışkan olup imparatorluğa epeyce azalmış olan canlılığını iade etmeye arzulu olduğudur. Selefinin havası ve melankolik asaletine sahip olmasa da, düzgün fiziki görünüme sahip biri, ki bu da Şark'ta bu denli yüksek bir makamdaki biri için çok önemlidir. Şark'ın gerçeklerine aşina bir yazar olan Bay Plée,[6] padişahın başka tanıklıkların da teyit ettiği bir portresini çizmiştir: "Abdülaziz'in sarayın karanlıklarında ve gizli esaretinde yetiştiği söylendi; oysa bu yanlıştır. Ağabeyi onu çok serbest, olabildiğince serbest bırakırdı. Abdülaziz ise bu hürriyeti sadece en çok ilgi duyduğu iki tutkusunu gerçekleştirmek için kullanırdı: Av ve ziraat. İsviçre'den inek ve çiftçi getirtir, sık sık Anadolu'nun dağlarında kaybolur, gelecekteki tahtına pek az ilgi gösterirdi. Her ne kadar ağabeyi gibi Fransızca konuşmasa da, çoğu Fransız olan sanatçılardan oluşan bir çevre edinmişti. Ona resim yapmayı ve hem bizim, hem Almanların usta bestecilerinin müziğini zarif bir şekilde çalmayı öğretenler onlardı. Bu son zamanlarda, av ile ziraate yeni bir tutku daha eklenmişti: İşte bu tutkudan dört sene önce olduğu halde ancak padişahın cülusunda varlığı ilan edilen genç bir şehzade doğmuştu. Bugüne kadar hiçbir padişah tahta geçmeden evvel bir oğul sahibi olma ya cesaret etmemişti."

Sultan Abdülaziz Hazretleri.

Bay Montani'nın bir portresinden.

9 Ekim 1857 günü doğan[7] Yusuf İzzeddin adındaki bu oğul, Abdülaziz'in emriyle Muhafız Alayı'na çavuş rütbesiyle kaydedilmiştir.

D'Ornant[8]

DİPNOTLAR

1 Montani ile ilgili bkz. Paolo Girardelli, "Pietro Montani e il concetto di 'stile ottomano' nella seconda meta dell'Ottocento", *Architettura e architetti italiani ad Istanbul tra il XIX e il XX secolo*, İstanbul, IFEA, Mimar Sinan Üniversitesi, 1996, s. 79-86.

2 Doğum tarihi olarak 24 Şaban 1245, 18 Şubat 1830 da verilmektedir.

3 Burada kastedilenler, Sultan Abdülmecid'in o tarihte hayatta olan oğulları Mehmed Murad (geleceğin V. Murad'ı), Abdülhamid (geleceğin II. Abdulhamid'i), Mehmed Reşad (geleceğin V. Mehmed Reşad'ı), Ahmed Kemaleddin, Mehmed Burhaneddin, Ahmed Nureddin, Selim Süleyman ve Mehmed Vahideddin (geleceğin VI. Mehmed Vahideddin'i) efendilerdir.

4 Geleceğin V. Murad'ı, ancak kısa bir süre tahtta kalabildiyse de, gerçekten de amcası Abdülaziz'in yerine 1876'da geçmiş, fakat bunu verasetle değil, ihtilalle yapmıştır. Yazarın saydığı on beş çocuğa gelince, gerçek rakam on altı olmalıydı. Yukarıda saydığımız sekiz oğlun yanında sekiz de kız mevcuttu: Fatma, Refia, Cemile, Münire, Behice, Seniha, Naile ve Mediha sultanlar.

5 Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan'dı (1812-1883).

6 Fransız gazeteci Leon Plée (1815-1879).

7 Doğrusu 10 Ekim 1857'dir.

8 Muhtemelen Alfred d'Ornant adındaki yazar.

Elektrik Gece Dersleri

2 ŞUBAT 1912

İKDAM

İttihad ve Terakki Cemiyeti Pangaltı Şubesi'nden:

Geçen sene İttihad ve Terakki Pangaltı Kulübü tarafından tesis edilen gece dersleri meyanında elektrik dersleri de küşad edilmiş idi. Memleketimizin terakki ve teâlîsi namına kemâl-i şükranla ilan etmek icap eder ki bu dersler fevkalade rağbet-i umumiyeyi celp etmiş ve vatanımıza pek yeni giren bu şube-i san'at birçok teşne-gân-ı ilim ve irfan bulmuş idi.

Maalesef alât ve edevatın fıkdanından mütevellit bazı mevâni [engeller] ve müşkilat bu derslerin bu sene şimdiye kadar enzar-ı istifade-i umumiyeye vaz'ına mümânat etti [umumun istifadesine sunulmasını engellemiştir.]

Kulüpçe bütün bu mevâninin iktihamına sa'y ve gayret edilip geçen sene yalnız nazari olarak verilen derslerin ameli olarak tedrisinden bir kat daha istifade temin edeceği bedihi olduğundan birçok fedakârlıkda bulunuldu. Yine kemâl-i şükranla itiraf etmek icap eder ki bu yolda kendisini teşci eden [cesaretlendiren], adımlarını kuvvetlendiren sebeblerden biri de memleketimizin cidden bu fende mütemayiz [tanınmış] simalarından olan "Bekaryan" Efendi'nin talebesi üzerinde uyandırdığı hüsn-i tesir tetebbuun verdiği şevk ve arzu ile talebe tarafından vuku bulan müteaddit müracaatlardır.

Bekaryan Efendi tarafından her hafta Pazartesi günü akşamları mezkûr derslere zevali saat [alafranga saat] sekizde ameli ve nazari olarak bed' [başlayıp] ve devam edileceği cihetle vaktiyle mukayyed [kayıtlı] olan talebenin yevm-i mezkûr akşamı ve yeniden kayıt olmak arzusunda bulunanların da Pazartesi ve Perşembe akşamları Pangaltı'da Osmanbey Gazinosu karşısında Mısır Eczahanesi üstündeki kulüp heyet-i idaresine müracaat eylemeleri lüzumu ilan olunur.

Maliyede Odacılar

5 ŞUBAT 1912

TANİN

Maliye Nezareti'nde odacıların verilen o emri tamamıyla ifâ etmemeleri, kendi istirahatlarını temin yüzünden geçen gece yine müessif bir harik zuhur edecekti. Sobalara ehemmiyetle takayyüd [dikkat] edilmemesi neticesi olarak Bâb-ı Âli ne hâle geldi. Yine aynı hâl! Odacı sabah kolaylık olsun diye sobada kıvılcım bırakarak odunları akşamdan doldurur Bunlar birden bire iştiâl ediyor [tutuşuyor]. Sofadan geçen birisi kokudan telaşa düşerek içeriye giriyor. Güç hâlle bir müessif hâlin zuhuruna mani olunabiliyor. Böyle devairde istihdam edilecek odacıların vazife-şinas olmalarını temin edecek esbabı tehyie eylemek [hazırlamak] pek büyük bir vazife teşkil etmekte olduğunu söylemek zaiddir.

Marsilya'da Türkler Lehine Nümayişler

5 ŞUBAT 1912

İKDAM

İtalyanlar tarafından taht-ı tevkife alınıp bilahare icra olunan imtihan neticesinde tabip ve hastabakıcı olduklarını tebeyyün eden yirmi dokuz Osmanlı yolcusunun Fransızlar tarafından serbest bırakılmış olmaları münasebetiyle Marsilya'da Osmanlılar lehine nümayişler icra edilmiş olduğunu yazmış idik.

Bu nümayişler hakkında bir Alman gazetesinin Marsilya muhabiri mensup olduğu gazeteye âtideki malumatı ita etmektedir.

"Darülfünûn talebesi Osmanlı Şehbenderhanesi'nin bulunduğu mahalden geçerek büyük gürültü ve nümayişler ile Osmanlı Bayrağı'nı görmek arzusunu izhar eylemişlerdir. Ahalinin kalplerinden kopan bu nida-yı muhâlesete [dostluk çağrısına] karşı cevaben ve Fransız Millet-i necibesisinin arzu-yu millisine tevfikan Osmanlı Bayrağı Şehbenderhanesi'nin cephesine keşide edilmiştir.

Ahali sancağın temevvüç etmekte [dalgalanmakta] olduğunu görür görmez (Hurra! Yaşasın Türkiye! Kahrolsun İtalya !) nidaları ile Osmanlı Sancağı'na resm-i tazimi ifâ eylemişlerdir.

Fransa'da umumiyetle İtalya aleyhine nefret, husumet nümâyân olmaktadır. Her nerede bir İtalyan'a tesadüf edilse tahkir ediliyor. Fransız zabıtası İtalyanlar aleyhine teşebbüsat vukuunu men' için geceli gündüzlü sarf-ı mesai etmektedir. Fransız – İtalyan hadisesi münasebetiyle Fransa ile İtalya münasebatının bir parça gerginleşmiş olduğu şu sırada Fransa'da Osmanlılara karşı teveccüh-i umumi tezayüd ediyor [artıyor].

Birçok yerde Trablusgarp meselesinin İtalya için bir felaket olacağı ve İtalya'nın bu işin içinden çıkmaya muvaffak olamayacağı beyan ediliyor. Mahafil-i askeriyede mücahidin-i Osmaniye'nin Trablusgarp ve Bingazi'de gösterdikleri şecâat-ı harikulade umumiyetle takdir edilmekte ve Osmanlı askerinin müstesna olan hasail ve meziyyat-ı hilkıyyesi ta'dâd olunmaktadır. [...]

Ada Yolunda

6 ŞUBAT 1912

TANİN

Evvelki akşam dört buçukta hareket eden Seyr-i Sefain İdaresi'nin Neveser vaporu Kınalı'da iskele vazifesi gören mahud dört numaralı vaporun zincirine takılır ve Neveser'in pervane tahtası kırılarak vapor harekette kalır. Rüzgârlar vaporu Bostancı sahiline doğru atmaya başlar. Yüzlerce ahali mevte intizar eder iken [ölümü beklerken], kırık pervanenin işletilmesine muvaffak olunarak tekrar Kınalı'ya muvasalat edilir. Bir saat kadar uğraştıktan sonra pervanenin tamirine muvaffak olunarak yola devam olunursa da Burgaz iskelesine yakın bir yerde bir mavna demirlemiş bulunduğundan kaptan Burgaz'a yanaşmaz. Heybeli iskelesine muvasalatta orada bulunan yirmi numaralı vaporun kaptanı Büyükada'dan aldığı bir telgrafı ibraz ederek vaporun Büyükada'ya gitmemesini emreder.

Büyükada memurunun çektiği telgraf: "İskele kâmilen yıkıldı. Yanaşmak mümkün değildir. Yanaşmış olsanız bile deniz iskeleyi aşıyor. Yolcu çıkaramazsınız. Katiyen gelmeyiniz." şeklinde idi. Vaporda kalan yüz elli yolcu bir türlü Büyükada'nın taştan olan iskelesinin yıkılmasına akıl erdiremediği gibi denizin de kalmış olduğunu gözüyle görüyor idi. Her iki kaptana Büyükada'ya kadar gidip eğer iskele hakikaten yıkılmış ise avdet olunması rica ve niyazında bulunulmuş ise de ehemmiyet verilmemiştir. Nihayet telgrafla Büyükada'dan tekrar sual edildi. Nasılsa merhamete gelmiş olmalı ki Büyükada iskele memuru vaporun yanaşabileceği cevabını vermiştir. Dokuz buçukta Büyükada ve Burgaz ahalisi iskeleye çıkarlar. Büyükada'ya muvasalat olunduğu zaman ise kâmilen yıkıldığından bahsedilen iskeleden bir taş bile düşmediği görülmüş ve herkes hayrette kalmıştır.

Odacılara Dair

6 ŞUBAT 1912

TANİN

Nezaretlerde beytûtet etmekte [gece kalmakta] olan odacı ve hademelerin ekseri geceler sarhoş olarak nöbet vazifelerini ifâ etmedikleri ve aynı zamanda bu yüzden devair-i resmiyede müessif harikler zuhuru melhûz olduğu cihetle müstahdemin-i mezkûreden işrete münhemik [düşkün] olanların bi't-tahkik kayıtlarının terkini taht-ı karara alınmış ve lazım gelenlere bildirilmiştir.

Lisanımız İçin

17 ŞUBAT 1912

TANİN

Türkçe lisanının teshil-i tahsil [tahsilin kolaylaştırılması] ve elibasının bu maksadı temin edecek surette tadili için evvelce yazdığımız vechile dün Darülfünûn'un konferans salonunda ilmi bir ictima akd olunmuş ve memleketin sunûf-ı mütefekkirine ve merakiz-i irfanına mensup birçok zevat hazır bulunmuştur.

İctimaa Gazi Ahmet Muhtar Paşa hazretleri riyaset ettiği gibi maksad-ı ictimai ve bu maksadın hayyiz-i fiile isalindeki müstaceliyet ve mübremini izahen bir nutk-ı ibtidai irad buyurmuşlardır.

Ba'dehû Maliye Islahat Komisyonu azasından Ata Bey irad-ı makal eyledikten sonra Milaslı Doktor İsmail Hakkı Bey tasavvur ettikleri tarz-ı tahriri irâe ve huruf-ı Arabiye'nin "munfasıla" hâline ifrağı maksada vusûl için en kestirme bir tarik olduğunu beyan eylemiştir.

Defter-i Hakani Nazırı Mahmut Esad Efendi hazretleri, Necmettin Arif, Ispartalı Hakkı beyler de bu lüzumu tasdik ve o yolda tarihi ve tecrübî bazı mütâlât dermiyan etmişlerse de Bedros Zeki Efendi ve Celal Nuri beyler Türkçenin tahsilini teshil [kolaylaştırmak] için elifbasının tağyirinden ziyade imla ve lisanın istiklali gibi bazı cihetlerin mütâlaası lüzumundan bahsetmiş ve nihayet hayli münakaşadan sonra encümen teşkiline ibtidar olunmuştur.

Islah-ı hurufu muvafık görenler bilâhare ictima ve hatt-ı hareketlerini tanzim edeceklerdir. Islah-ı huruf meselesinde heyet-i idareyi efkârıyla tenvir etmek isteyen, fikirleriyle isimlerini Islah-ı Huruf Encümeni Kitabeti'ne intihab olunan İstanbul Vilayeti muayene memuru Ali Nusret namına gönderebilirler.

32 Numaralı Otomobil

17 ŞUBAT 1912

İKDAM

Evvelki gece saat üçte üç şahs-ı mechul sarhoş oldukları hâlde Tokatlıyan Gazinosu yanındaki sokakta durmakta olan otomobillerden otuz iki numaralı otomobili alarak biri makineyi idare, diğer ikisi dahi otomobilin içinde olduğu hâlde kimse görmeksizin savuşmuşlar, otomobil sahibi otomobilin kaçırıldığından bil'âhare haberdar olarak zabıtaya müracaat eylemiş, zabıtanın taharriyatı dahi neticesiz kalmış ise de otomobili aşıranların maksadı ufak bir tenezzüh icrasından ibaret olmalı ki gece yarısından bir saat sonra otomobili Beyoğlu'nda T.... sokağının başında bırakarak hüsn-i suretle muhafazasını dahi mahalle bekçisine havale eylemişler, bekçi bil'âhare devriye memurlarını işten haberdar etmiş ve otomobil dahi sahibine teslim edilmiştir.

Bir Teşebbüs-i Mühim

27 ŞUBAT 1912

TANİN

Ara sıra cami ve mescid-i şerifede vukua gelen seccade ve halı sirkatlerinin mühim bir yekûna baliğ olduğu ve bunlardan bazılarının san'at-ı nesc [dokuma sanatı] ve kıymet-i tarihiye nokta-i nazarından haiz-i ehemmiyet olduğu Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti'nce nazar-ı dikkate alınarak ba'de-mâ bu gibi kıymettar âsar-ı vakfiyenin ziyâ'dan vikayesi [kaybolmaktan korunması] zımnında pek musîb [isabetli] bir tedbir düşünülmüş ve bu tedbirin önümüzdeki seneden itibaren tatbik edileceği mesmû'muz olmuştur [duyulmuştur].

Tedbir-i mezkûre cümlesinden olmak ve bu sene hitam bulmak üzere Fatih Cami-i şerifi yekpare bir halı ile tefriş edilecektir. Mezkûr halı şimdiki halılardan daha nefis bir surette cami-i mezkûrun vaziyet ve taksimatına göre nesc edilmek üzere Hereke Fabrikası'na sipariş edilecektir. Nezaretçe fabrika müdüriyetiyle teâtî-i efkâr edilerek nesc edilecek halının modelleri tertip edilmiştir. Takriben 25. 000 kuruş kıymetinde olan mezkûr halının ameliye-i nesciyesi her hâlde bir senede ikmal edilerek diğeri sipariş olunacaktır.

Her sene iki camiin yekpare halı ile tefrişi mukarrer olmasına göre pek karip bir zamanda büyük camilerden sirkat vukuunun önü alınmış olacaktır. Büyük camilerin tefrişiyle açıkta kalacak halı ve kilimler mescidlere verilecektir. Evkaf Nezareti'nin iş bu teşebbüs-i mühimi şarkın ve bâ husus Anadolu halı ticaretinin teşvik ve terakkisine de ayrıca hizmet edeceği nazar-ı dikkate alınırsa ehemmiyeti tezâuf etmiş [iki misli] olur.

OLEG GRABAR ANISINA (1929-2011)

Oleg Grabar "Emeritus Profesör" olarak öğrenci yetiştirmeyi ve yayın yapmayı hayatının sonuna kadar sürdürdü. Değerli bilim adamı, günümüzün pek çok ünlü İslam sanatı tarihçisini yetiştirmiştir. Otuzdan fazla bilimsel yayına ve sayısız makaleye imza atan Prof. Grabar'ın dilimize çevrilen **İslam Sanatının Oluşumu** *adlı kitabı, ülkemizde İslam sanatı konusunda temel bir başvuru kaynağı olarak hâlâ güncelliğini korumaktadır. Harvard Üniversitesi'ndeki Ağa Han Kürsüsü'nü Grabar'ın ardından devralan, ünlü profesörün öğrencisi olan Gülru Necipoğlu'nun Sakıp Sabancı Müzesi'nde gerçekleşen "Oleg Grabar'ın Türk İslam Sanatı ve Mimari Tarihi Araştırmalarına Katkıları" başlıklı anma toplantısı sırasında yaptığı konuşmayı yayınlıyoruz.*

Oleg Grabar ve Gülru Necipoğlu.

Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi (SSM), en büyük İslam sanatı tarihçilerinden Prof. Dr. Oleg Grabar'ı anmak üzere 8 Ocak 2012 Pazar günü, Sabancı Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı Güler Sabancı ve SSM Müdürü Dr. Nazan Ölçer'in ev sahipliğinde bir anma toplantısı ve konferans dizisi düzenledi.

"Oleg Grabar'ın Türk İslam Sanatı ve Mimari Tarihi Araştırmalarına Katkıları" başlığı ile düzenlenen toplantıda, kuruluş aşamasından itibaren Sakıp Sabancı Müzesi'nin Danışma Kurulu'nda yer alan, İslam sanat ve mimarlık tarihinin alanlarında dünyaca ünlü bu değerli bilim adamının vefatının 1. yıldönümünde, günümüzün seçkin akademisyenleri ve müzecileri olan eski öğrencileri, Prof. Grabar'ı anmak üzere bir araya geldiler.

Harvard Üniversitesi'ndeki Ağa Han Kürsüsü'nü Grabar'ın ardından devralan, ünlü profesörün öğrencisi ve halefi olan Gülru Necipoğlu'nun "Oleg Grabar Anısına (1929-2011)" başlıklı konuşmasıyla açılan konferans, Esin Atıl'ın "Oleg Grabar'a İthafım: Levni ve Surname", Ülkü Ü. Bates'in "Hocam Oleg Grabar'dan Öğrendiklerim" ve Ayda Arel'in "Hocam Oleg Grabar" başlıklı konuşmalarıyla sürdü.

Konferansın ikinci bölümündeyse Grabar'ın "torunlarım" diye andığı ikinci kuşak öğrencilerinin sunumlarına yer verildi. Bu bölümün açılışını Tülay Artan, "Osmanlı Mimarisinde Anlam Üzerine Düşünceler" başlıklı konuşmasıyla yaparken, Scott Redford "Oleg Grabar ve Selçuklu Devri Sanat Tarihi", Oya Pancaroğlu "Oleg Grabar'ın Objeler Üzerine Düşünceleri: Estetik Zevkler ve Tarihsel Çerçeve", Çiğdem Kafescioğlu "Oleg Grabar'ın Çalışmalarında Şehirler ve Şehirlerin Tarihi" ve Barry Wood "Süsleme Üzerine Bir Grabar-Sonrası Yorum" konulu sunumlarını gerçekleştirdi. Grabar'ın hem insani, hem de akademik yönleri üzerine uzun uzun konuşulan anma toplantısı, ünlü bilim adamına yapılan ve tüm katılımcıları derinden etkileyen duygu yüklü bir saygı duruşu niteliğindeydi.

Konuyla ilgili bir açıklama yapan SSM Müdürü Dr. Nazan Ölçer: "Bir özel koleksiyondan müzeye geçiş aşamasında Sakıp Sabancı Müzesi'ne geniş bir vizyon kazandıran Oleg Grabar, son derece kıymetli bir akademisyen ve hepimizin sevgili dostuydu. Yetiştirdiği bilim insanları onun misyonunu gelecek kuşaklara aktarırken, yazdığı kitaplar her zaman en değerli başvuru kaynağı olmayı sürdürecek. Onu daima hatırlayacak ve çok özleyeceğiz. Bu anma günüyle, kendisine duyduğumuz minneti ifade etmeyi ve genç kuşaklara Grabar'ı anlatmayı arzu ediyoruz." dedi.

GÜLRU NECİPOĞLU

Sakıp Sabancı Müzesi'nin Uluslararası Danışma Kurulu üyelerinden biri olarak aramızdan ayrılışının birinci yıl dönümü vesilesiyle yapılan bugünkü etkinlikte, "Oleg Grabar'ın Türkiye Sanat ve Mimari Çalışmalarına Katkıları" onun farklı kuşaklardan öğrencileri tarafından anılacak.

Harvard Üniversitesi'nin Sanat ve Mimarlık Tarihi Bölümü'nde yirmi bir yıl ders veren Profesör Grabar, bu bölümdeki Ağa Han İslam Mimarisi Programı'nın kuruluşuna ön ayak olmuştu. Harvard'daki ilk Ağa Han İslam Sanatı Kürsüsü Profesörü iken, programın hâlâ yayınladığı *Muqarnas* dergisinin kurucu editörü oldu. İkinci Ağa Han Profesörü olarak, bugün hocamızı anmaktan özellikle onur duyuyorum. Bu olağanüstü, adeta efsanevi insanın bilime katkılarından yararlanmamış bir İslam sanatı tarihçisi yok gibidir. Profesör Grabar'ın entelektüel verimine ve daima bir esin kaynağı oluşuna bir saygı duruşu niteliğindeki bugünkü anma etkinliğinin açılış konuşmasında, onun özgeçmişinin genel bir portresini çizmeye çalışacağım. Kimimizin aşina olduğu biyografisini kısaca hatırlatmakla konuşmama başlayacağım.

Oleg Grabar 3 Kasım 1929'da, Fransa'nın Strasbourg kentinde doğdu. İmparatorluk Rusya'sından göç etmiş olan babası Strasbourg Üniversitesi'nde sanat tarihi dersleri veriyordu. Otuzu aşkın kitap yayınlamış saygın Bizans sanatı tarihçisi Andre Grabar'ın oğlu olarak, neredeyse beşikten itibaren sanat tarihçisi olmak üzere yetiştirilmişti. Bu sayede Oleg, meslek yaşamı boyunca Akdeniz dünyasının Bizans ve geç Antik Çağ mirasına özel bir merak duydu. Ömür boyu süren bu merak, Oleg Grabar'ın mesleğinin başlangıcında erken İslam sanatı konusundaki

araştırmalarında da belirgindi. Nitekim araştırmalarının çekirdeğini 7. ve 8. yüzyıl Emevi mimarisi oluşturdu ve bu araştırmalar daha sonra çok daha geniş bir yelpazeye yayılsa da odak noktası itibariyle değişmedi.

Prof. Grabar ilk ve ortaöğrenimini Fransa'da yaptı. Paris'teki Claude Bernard ve Louis-le-Grand liselerini bitirdi. 1948 ve 1950'de Paris Üniversitesi'nden eskiçağ, ortaçağ ve modern tarihten olmak üzere üç lisans sertifikası aldı. Babası Washington'daki Bizans araştırmaları merkezi Dumbarton Oaks'a 1948'de atandığında, ailece Amerika'ya taşındılar. Oleg Grabar, Harvard Üniversitesi'nden ortaçağ tarihi konusunda lisans derecesi alarak 1950'de mezun oldu. Ne var ki, Fransız eğitiminin etkisi çalışmalarından hiç silinmeyecekti. Meslek hayatının ana üssü Amerika olsa bile, anadilleri olarak Fransızca ve Rusçayı akıcı konuştuğundan, bu ülkelerde çalışan bilim insanlarıyla verimli bir etkileşim içindeydi.

Grabar yükseköğrenimini Princeton Üniversitesi'nde sürdürürken, İslam sanatı onda yavaş yavaş bir tutkuya dönüşmeye başladı. Doğu dilleri ve edebiyatları ile sanat tarihi yüksek lisans derecesini 1953'te, doktorasını ise 1955'te aldı. Derken, Michigan Üniversitesi'nde Yakındoğu sanatı ve Yakındoğu araştırmaları konusunda asistan profesör, doçent ve profesör olarak 15 yıl ders verdi. Bu yıllarda Smithsonian Institution Freer Sanat Galerisi'nde Yakındoğu Sanatı Onur Küratörlüğü'nü ve Kudüs Amerikan Doğu Araştırmaları Okulu'nun müdürlüğünü üstlendi. Ayrıca Michigan ve Harvard Üniversiteleri sponsorluğundaki Kasrü'l Hayri'ş-Şarki arkeolojik kazılarını yönetti. Michigan Üniversitesi'nde yayınlanan '*Ars Orientalis*' dergisinin Yakındoğu editörlüğünü de bu arada sürdürdü.

1969'da Harvard Üniversitesi öğretim üyeleri arasına katıldı ve bu üniversitede ilk defa olarak İslam sanatı dersleri veren oldu. Daha sonra Harvard'ın Sanat ve Mimarlık Tarihi Bölümü başkanlığını yürüttü ve 1980'de yeni ihdas edilmiş olan Ağa Han İslam Sanatı profesörlüğüne atandı. On yıl sonra emekli olup, 1990'da Princeton'daki İleri Araştırmalar Enstitüsü üyeleri arasına katıldı. 1998'de ikinci kez emekli olana kadar enstitüde kaldı. Emekliliğinin ardından, dur durak bilmeden son nefesine kadar çalışmalarıyla yayınlarını sürdürmeye devam etti.

Grabar çeşitli dillere çevrilen yirmiyi aşkın kitap ve 120'den fazla makale yazmıştı. Makalenin seksen üçü 2006'da *Constructing the Study of Islamic Art* (İslam Sanatı Çalışmlarını Yapılandırmak) başlıklı dört ciltlik seçkide yeniden yayınlandı. Esas olarak ortaçağcıydı, ama yayınları genel hatlarıyla İslam sanatı, mimarlığı ve şehirciliği, erken İslam döneminde Kudüs, Arap ve İran minyatürleri ve İslami Bezeme Sanatları gibi geniş bir yelpazede yer alan konuları kapsıyordu. Kendisinin Türk sanatıyla ilgili fazla yayınları olmasa da, bu konuda birçok öğrenci yetiştirmiştir ki, bazıları bugünkü konuşmacılar arasındadır. En tanınmış kitapları arasında şunlar yer alır; 1973'de *The Formation of Islamic Art* (İslam Sanatının Oluşumu), 1978'de *City in the Desert: Qasr al-Hayr East* (Çöl Şehri: Doğu Kasrü'l-Hayr) ve *The Alhambra* (Elhamra), 1980'de Sheila Blair ile birlikte yazdığı *Epic Images and Contemporary History: The Illustrations of the Great Mongol Shahnama* (Destan İmgeleri ve Güncel Tarih: Büyük Moğol Şehname'sinin Minyatürleri), 1984'te *The Illustrations of the Maqamat* (Makamat Minyatürleri), 1987'de Richard Ettinghausen ile birlikte yazdığı *The Art and Architecture of Islam 650-1250* (İslam Sanatı ve Mimarlığı 650-1250) (Bu kitap 2003'te '*Islamic Art and Architecture*' adıyla revize edilerek yeniden yayınlandı.), 1990'da *The Great Mosque of Isfahan* (İsfahan Ulu Camii), 1992'de *The Mediation of Ornament* (Bezemenin Aracılığı), 1996'da *The Shape of the Holy: Early Islamic Jerusalem* (Kutsal'ın Biçimi: İslamiyetin İlk Yıllarında Kudüs), 1996'da Said Nuseibeth'le birlikte yazdığı *The Dome of the Rock* (Kubbetü's-Sahra), 2000'de *Mostly Miniatures: An Introduction to Persian Painting* (Çoğunlukla Minyatür: İran Resmine Giriş) ve en son 2009'da *Masterpieces of Islamic Art: The Decorated Page from the 8th to the 17th Century* (İslam Sanatının Başyapıtları: 8. Yüzyıldan 17. Yüzyıla Musavver Sayfalar).

Grabar'ın Emevi saray mimarisi ve törenleri üzerine Princeton'da savunduğu, yayınlanmamış doktora tezi, onun tarih öğrenimleriyle biçimlenen, maddi kültüre bağlamsal yaklaşımı örnekliyordu. Öğrenciliği sırasında İslam sanatı disiplinini Amerika'da tek bir aydın, Prof. Richard Ettinghausen temsil etmekteydi. Grabar'ın çığır açıcı ilk kitabı '*The Formination of Islamic Art*' sayısız yayını arasında bir klasik başyapıt olarak sivrilir. Kişisel bir anı olarak belirtmeliyim ki, Amerika'da Avrupa Ortaçağ ve Rönesans sanatı tarihinde uzmanlaşan bir lisans öğrencisiyken, bu kitap beni öylesine etkilemişti ki, İslam sanatı alanına kaymamı tetikleyen en önemli unsur olmuştu. Grabar'ın 1969'da Oberlin Collage'da verdiği Baldwin Konferansları'ndan yola çıkarak hazırladığı, Türkçeye de çevrilmiş olan bu önemli eserinin temelinde doktora tezi ve İslam sanatının kökenleri üzerine yazdığı ilk makaleler vardı. Ölümü dolayısıyla yazılan yazılardan birinde, bu kitabın yaklaşımı hakkında şöyle deniyor:

"Erken Ortaçağ İslam düşünce dünyasıyla günümüz İslam sanatı tarihçilerinden hiçbirinin sahip olmadığı kadar derinden bir birikimden kaynaklanan, sanat tarihinden ziyade, bir kültür tarihi çalışmasıdır bu. Biçimsel ayrıntıları, hatta birer sanat yapıtı olarak objeleri mercek altına almaktansa, yazarın fikirlerle ve bağlamla ilgilendiği görülüyor. Aynı şey, çalışmalarının kreması olarak seçip dört cilt halinde yayınladığı ve mirasının muhtemelen en etkili bölümünü oluşturacak olan seksen üç makalenin çoğu için de söylenebilir".

Bu bağlamda benim hatıralarımdan birini daha eklemeden edemiyorum. Zira O'nunla yıllar önce, 1979'da ilk görüşmemde, Grabar tam da bu yaklaşımıyla kendini tanımlamıştı. Ben o sırada hem Harvard'daki Ağa Han Programı, hem de New York Üniversitesi'nin Güzel Sanatlar Enstitüsü'nde Profesör Ettinghausen'in yönettiği doktora programlarına henüz kabul edilmiş bir acemi idim. Hangi programın bana daha uygun olacağını kestirmeye çalışıyordum. Grabar her zaman hayranlık beslediği Profesör Ettinghausen ile kendisi arasındaki yaklaşım farkını birkaç kelimeyle şöyle özetleyiverdi: "Eğer kavramlarla başlayarak ilgili objelere yönelmek istiyorsan, buraya, Harvard'a gel, ama eğer objelerden yola çıkarak kavramlara ulaşmak istiyorsan Enstitü'ye gitmelisin". Bu özlü ifadeyi duyduğumda, onun benim tercihlerime daha uygun bir danışman olacağını hemen anladım. İlginçtir ki; daha sonra Ettinghausen'la onun arasındaki metodolojik yaklaşım farklılıkları giderek azaldı. Zira Grabar, İslam sanatının estetik boyutuna ve bağlamlar ötesi evrensel görsel çekiciliğine gitgide daha fazla ilgi duymaya başlamıştı. Benim öğrenciliğimden sonra gelişen bu geç dönem yaklaşımı *The Mediation of Ornament* ile son kitabı olan *Masterpieces of Islamic Art*'ta bilhassa belirgindir.

Art arda yayınladığı eserlerinin özgünlüğü ve geniş yelpazesi, ayrıca neredeyse elli yıldır sürdürdüğü hocalığıyla, Oleg Grabar İslam sanatı mimarlığı ve arkeolojisi disiplinlerine kalıcı bir damga vurdu. Harvard'ın en parlak ve en sevilen emeritus profesörlerindendir ve akademik dünya gelmiş geçmiş en karizmatik öğretmenlerinden birini kaybetti. O'nun öncü araştırmacılığı birçok prestijli ödülle onaylanmıştı. Bunlar

arasında şunları sayabiliriz: Los Angeles California Üniversitesi'nin Giorgia Levi Della Vida madalyası, Charles Lang Freer madalyası, College Art Association'ın Sanat Tarihi Yazımı Ömür Boyu Başarı Ödülü, ve son olarak da Doha'da verilen Ağa Han Mimarlık Ödülü'nün Başkanlık Ödülü.

25 Kasım 2010'da Doha'da aldığı bu son ödül, O'nun İslam dünyasının zengin mimari değerleri konusundaki çalışmalara ömür boyu yaptığı katkılar için verilmişti. Törende belirtildiği gibi, ödül Grabar'ın İslam mimarisinin değerlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaya kendini adayışına yöneltilen bir takdir ifadesiydi. Bu mimari geleneğin geniş bir zaman ve mekâna yayılan çeşitliliğini vurgulamasının yanı sıra, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel bağlamlarına da oturtulmasına öncülük etmesi jüri üyeleri tarafından özellikle övgüye şayan bulunmuştu.

Oleg Grabar'ın üyeliğine seçildiği belli başlı kuruluşlar arasında Amerikan Sanat ve Bilim Akademisi, Amerikan Felsefe Derneği ve Amerikan Ortaçağ Akademisi vardı. Ayrıca Avusturya Akademisi'nin onur üyesi ve Institut de France ile British Academy'nin muhabir üyesiydi. Kendini yalnızca öğretme ve yayınlama gibi akademik uğraşlarla sınırlamayıp dünyada olup bitenlerle de yakından ilgilenir, konferanslarıyla, söyleşileriyle ve belgesel filmlerle İslam sanatına popülerlik kazandırmaya çalışırdı. Ağa Han Mimarlık Ödülü komitesinde yıllarca görev yaparken, çağdaş İslam mimarlığına aşina olmak fırsatı edinmiş, modern mimarlar, planlamacılar ve koruma uzmanlarıyla etkileşim içinde bulunmuştu. Profesör Grabar'ın dünyaca ünlü bilimsel başarıları yalnızca kendi alanıyla kısıtlı kalmayıp, değişik sahaları da etkilemişti. İslam sanatı ve mimarlığını uzman olmayanlara çekici kılmakta özel bir yeteneği olduğundan dolayı, hem Dünya Sanat Tarihi, hem de İslam Araştırmaları disiplinleri içinde kendi konusuna ilgi uyandırmayı başarabilmişti. Amerika'da İslam sanatı dalında kimsenin pek bir şey bilmediği bir zamanda, bu sanat geleneğinin doğası, anlamı ve dinamikleri konusunda cesaretle geniş kapsamlı sorular sormuş, yorumlayıcı fikirler ortaya atmıştı. Kendi uzmanlık alanında dünya çapında ileri araştırmalar yapmanın yanı sıra, Avrupa'nın ve Amerika'nın Batı odaklı dar bakış açılarına sık sık meydan okuyan sorular da yöneltmekten geri kalmıyordu. Hem uzmanları, hem de amatörleri cezbeden yaratıcı yaklaşımları sayesinde, İslam sanatının kültürel ve toplumsal tarih ve estetik felsefesiyle örtüşen, heyecan verici sorulara açık olduğunu gösterdi. Birçoğunuzun bildiği gibi, fazla araştırılmamış konularda lisansüstü seminerler verirdi. Bu seminerler Makamat, Büyük Moğol Şehnamesi, İsfahan Ulu Camii ve Kudüs üzerine yazdığı kitapların temelini oluşturmuştu. Son iki seminerinin öğrencilerinden biri de bendim. Bir alışkanlığı da ilgisini çeken konularda kısa sürede yayın yapıp hemen yeni konulara geçmekti. Eski yayınlarında yer alan görüşlerini değiştirmeyi ya da düzeltmeyi umursamazdı. Hayal gücü öylesine canlı, aklı öyle cevvaldi ki, tek bir yönteme ya da konuya bağlı kalmamıştı. Zekâsının kıvraklığı ve dogmalara saplanmayan esnekliğiyle öğrencilere olağanüstü esin verici bir rehberdi. Lisansüstü öğrencilerini hiç araştırılmamış konulara eğilmeye teşvik ederdi. Çünkü hızlı gelişimiyle onu hem memnun eden, hem de kaygılandıran bu sahanın parametrelerini biçimlendirmekle yakından ilgileniyordu. Aramızdan ayrılmadan kısa bir süre önce Doha'da, Ağa Han Mimarlık Ödülü töreninde yaptığı, "Bilgi ve Eğitim Üzerine" başlıklı konuşmada bu karışık duygularına değinmişti. İslam sanatı ve mimarlığı konusundaki bilgi birikiminin son otuz beş yılda nasıl bir patlama gösterdiğini, bu yüzden artık hiç kimsenin bu konuyu enine boyuna bildiği iddiasında bulunmaya cesaret edemeyeceğini gözlemlemişti. Konuşmasında bilginin doğası, yeni teknolojiler sayesinde bilgiye erişimin kolaylaşması, yerel milliyetçiliklerin aşılarak "Evrensel Hümanizma"nın yayılması ve bilginin çeşitli eğitim düzeylerine dağıtımının gereği üzerinde uzun uzun durdu. İslam sanatı ve mimarisi alanının elli yaş altındakiler için zorlu ama gayet heyecan verici bir uğraş olacağını belirterek konuşmasına son verdi. Ödül töreni etkinlikleri arasında, O'nun konuşmasından hemen sonra bir tartışma paneli yer aldı. Benim de katıldığım panelde diğer üç öğrencisi de bulunuyordu; Glenn Lowry, Reneta Holod ve Mohammad al-Asad. Profesör Grabar'la toplu bir söyleşi yaparak, O'nun düşüncelerinin yankıları üzerine, genel olarak da bilgi ve eğitim konusunda sohbet ettik. Bu söyleşi, sürekli genişleyen İslam sanatı ve mimarlığı alanının hem geçmişi hem de geleceğine dair hocamızın düşüncelerinin bir anısı oldu. Doha toplantısından sonra Profesör Grabar'la son mektuplaşmam, zayıflayan kalbinin getirdiği bitkinlik ve korkuya rağmen, alanın geleceğine ve geride bırakacağı mirasa ne derece ilgi duyduğuna tanıklık ediyor. Ölümünden birkaç hafta önce, *Muqarnas*'ın 27. cildi eline geçtiğinde bana e-mail ile yazdığı araştırmalara yaşamının sonuna kadar duyduğu tutkulu coşkuyu gösteriyor. Alıntılıyorum:

Yeni *Muqarnas* için teşekkür ederim. Bu işi gerçekten pek güzel idare ediyorsun: bu sayı İslamiyet'in ilk yılları, Palermo, Mukarnas'ın geometrisi ve Babürlü Hükümdarı Ekber gibi eski konulara yeni bakış açıları sunuyor. Yalnızca başlıklarına bakabildim, önümüzdeki haftalarda hepsini sindire sindire okumayı iple çekiyorum. Makalelerden birinde Kubbetü's-Sahra konusundaki görüşlerime itirazların yükseldiğini görüyorum... Artık yeni kuşakların alanı devralma vakti geldi... Ailece planladığımız Mısır gezisinden bu ara vazgeçmek zorunda kaldım, zira çok yorgunum. Doktorların açıklayamadıkları biraz muğlak, biraz da ürkütücü nedenler yüzünden artık enerjim kalmadı."(19 Aralık 2010). Grabar 8 Ocak 2011'de seksen yaşında Princeton'daki evinde kalp yetersizliğinden vefat etti. Benim yetişkin yaşamımın bütün safhalarını etkilemiş olan Profesör Grabar'ın öğrencisi, meslektaşı ve halefi olarak, uzmanlık alanımıza uzun vadeli katkılarına bizzat şahit oldum. Ders verdiği yüzlerce öğrencinin çoğu, Türkiye dahil olmak üzere dünyanın çeşitli köşelerinde, özellikle de Amerika'da bilim insanı, eğitimci ve küratör oldular. Oleg Grabar, çalışmalarına her zaman heyecan ve öngörüyle yaklaştı. Kucaklayıcı kişiliği, cömert ruhu, meslek dayanışması, neşesi ve mizah gücü gerçekten bulaşıcıydı. Hocam olmasını ve onunla çalışmış olmayı bir ayrıcalık sayıyorum. Bu olağanüstü kişiye duyduğum şükran borcunu ve sevgiyi ifade etmeye kelimeler yetmez. Hem beni her zaman destekleyen akıl hocam, hem de en keskin eleştirmenimdi o. Aramızdan zamansız ayrılışı hepimizi sarstı ve derin bir kayıp duygusu uyandırdı. alanımızı da en güçlü savunucusundan yoksun bıraktı. Fakat O, yapıtları ve ortak anılarımız aracılığıyla daha yıllarca yaşamaya, bizlere rehberlik etmeye ve esin vermeye devam edecek. Profesör Grabar'ı çok özleyeceğiz ve alanımız onsuz eskisi gibi olmayacak.

GÜLRU NECİPOĞLU
HARVARD ÜNİVERSİTESİ SANAT VE MİMARLIK TARİHİ BÖLÜMÜ
HARVARD AĞA HAN İSLAM MİMARLIĞI PROGRAMI
PROFESÖRÜ VE YÖNETİCİSİ

7-8 OCAK 2012'DE TURGUTREİS ŞEVKET SABANCI KÜLTÜR MERKEZİ'NDE YEREL TARİH/ SÖZLÜ TARİH EĞİTİMİ ATÖLYESİ DÜZENLENDİ

Turgutreis Belediyesi'nin çalışanları ile meclis üyelerinden oluşan toplam 17 kişinin katıldığı iki günlük atölyeyi Gülay Kayacan yürüttü. Atölyenin birinci günü yerel tarih çalışmalarının tarih yazımında rolü ve Türkiye'de yerel tarih çalışmaları; yerel tarih çalışmalarında başvurulacak kaynaklar; sözlü tarihin tarih yazımındaki yeri ve önemi; araştırma tasarımı; görüşme öncesi hazırlık, uygulama, değerlendirme ve ürün oluşturma süreçleri anlatıldı. Ayrıca vakfın sözlü tarih projelerinden üretilmiş kısa filmler izlendi. Katılımcıların uygulama yapmasıyla başlayan atölyenin ikinci günü yapılan görüşmelerin değerlendirilmesiyle devam etti. Öğleden sonra eski adıyla Karatoprak köyü (Turgutreis Beldesi) sakinlerinden 76 yaşındaki Sevimli Ebide Tanışan'la atölye yürütücüsü Gülay Kayacan görüşme yaptı. Katılımcıların görüşmeyi ilgiyle izlemelerinin ardından Turgutreis yerel tarih çalışmasının proje taslağı oluşturuldu. Atölyenin son bölümüne katılan Turgutreis Belediye Başkanı Mehmet Dinçberk'in çocukluğundaki Turgutreis'i aktarması katılımcıların yerel tarih çalışmasına ilişkin motivasyonlarını artırdı. Verimli geçen eğitim atölyesinin bitiminde belediye başkanı katılımcılara ve Tarih Vakfı'na teşekkür etti.

DİYARBAKIR'IN KAYBOLAN HALKLARI ŞEHRE DÖNÜYOR

Küratörlüğünü Birzamanlar Yayıncılık'tan Osman Köker'in yaptığı "Eski Diyarbakır'da Kültürel Çeşitlilik" başlıklı sergi, 14 Ocak'ta Diyarbakır Sümerpark Amed Sanat Galerisi'nde açılıyor.

Diyarbakır'ın geçmişindeki çok kültürlü yapısını gösteren sergi çoğunluğu 20. yüzyıl başına ait 200'den fazla fotoğraf aracılığıyla, Diyarbakır'ın kaybolan halklarını şehrin yeni sakinleriyle buluşturuyor. Fotoğraflarda şehrin o zamanki mimari dokusunun yanı sıra gündelik hayatından da görüntüler yer alıyor.

Gezginlerin ve araştırmacıların sunduğu veriler 20. yüzyıl başında büyük ölçüde Suriçi'nden ibaret olan Diyarbakır şehrinin nüfusunun 35.000'e yakın olduğunu ve halkın yarısı kadarını gayrimüslim toplulukların oluşturduğunu gösteriyor. Çoğunluğu Ermenilerden oluşan bu grupların arasında Süryaniler, Keldaniler, Katolik ve Protestan Ermeniler, Ortodoks ve Katolik Rumlar, Yezidiler de bulunuyor. Ticari yıllıklar ise şehrin ekonomik hayatında gayrimüslim grupların büyük bir ağırlığı bulunduğunu gösteriyor. 1914'te yayınlanan *Annuaire Oriental* adlı bir ticari yıllıkta yer alan isimlerden kuyumculukla uğraşan 12 firmanın tamamının, 11 duvar ve taş ustasının 10'unun, 9 bakır tüccarının ve ipekli kumaş üretimi yapan 10 firmanın tamamının, pamuk, ipek, tahıl, yün vb malların ticaretiyle uğraşan 38 tüccarın 29'unun Ermeni olduğu anlaşılıyor. Şehirde Ermeni ve Süryanilerin yanı sıra Katolik ve Protestanlar tarafından kurulmuş okullar da var. Ermenice yayınlanan gazeteler, tiyatro grupları, Ermeni ve Süryani bandoları şehrin hayatının çok renkli olduğunu gösteriyor.

Birzamanlar Yayıncılık, Anadolu Kültür ve Global Dialogue işbirliğiyle hazırlanan serginin Diyarbakır'daki gösterimi Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi tarafından da destekleniyor. Türkçe, Kürtçe ve İngilizce hazırlanan sergi, 14 Ocak Cumartesi günü saat 16.00'da açılacak ve 7 Şubat'a kadar görülebilecek.

Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanı Osman Baydemir sergiyi dolaşırken.

NİL KIYISINDAN BOĞAZİÇİ'NE KAVALALI MEHMED ALİ PAŞA HANEDANI'NIN İSTANBUL'DAKİ İZLERİ

Siyasi tarihimizde olduğu kadar kültür, sanat ve bilim alanındaki etkisiyle de dikkat çeken Kavalalı Mehmed Ali Paşa Hanedanı'nın Mısır'dan İstanbul'a uzanan sıra dışı öyküsüne ışık tutan *Nil Kıyısından Boğaziçi'ne Kavalalı Mehmed Ali Paşa Hanedanı'nın İstanbul'daki İzleri* sergisi açıldı. Sergi 7 Aralık 2011 – 31 Mart 2012 tarihleri arasında İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Sergi Salonu'nda Pazartesi-Cumartesi günlerinde 10.00- 19.00 saatleri arasında görülebilir.

Adres: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü
Meşrutiyet Caddesi No: 47
34443 Tepebaşı/ Beyoğlu

LEFTER KÜÇÜKANDONYADİS'İN ARDINDAN

Türkiye'de futbol tarihinin en önemli oyuncularından Lefter Küçükandonyadis, 13 Aralık 2012 Cuma günü, tedavi görmekte olduğu Amerikan Hastanesi'nde 87 yaşında hayata gözlerini yumdu.

OZAN TORUN

Lefter'in farkı, günümüzde popülaritesi ve ticari önemi tüm sportif, kültürel ve toplumsal özelliklerinin önüne geçmiş, tamamıyla bir tüketim malzemesine dönüştürülmüş bu spor dalıyla, henüz "bozulmamışken" uğraşmış olmasındandı. Futboldan kazandığı paralarla bir servet yaratmadı ya da spor dışında farklı alanlarda girişimlerde bulunmak gibi bir çabası olmadı. O, doğup büyüdüğü Büyükada'da yaşamayı, kendisini mutlu hissettiği bu adada yaşlanmayı, sevdiği futbolu ve tuttuğu Fenerbahçe'yi oturduğu sakin köşesinden takip etmeyi tercih etti. Bu nedenle, yaklaşık yarım asır önce futbol oynamayı bırakmış olsa da, bugün mahalle aralarında topun peşinde koşan küçük çocuklarca bile hâlâ tanınmakta; ölümünün ardından futbolla ilgilenen, ilgilenmeyen geniş çevrelerce saygıyla anılmaktadır.[1] Ne var ki sahip olduğu kültürel kimliği ve Türkiye'nin "azınlık" olarak gördüğü vatandaşlarına karşı sergilediği çoğunlukla olumsuz yaklaşım nedeniyle, yaşamının çeşitli dönemlerinde bu saygıya ne kadar layık görüldüğü tartışmaya açık. Üstelik Lefter ülkede ve yurtdışında, örneğin Yunanistan'da, Rum ya da Türk ol(may)arak tanınsa da bu genel kanının aksine aslen kendisini Arnavut sayar, Arnavutça bilirdi.[2]

İsmini, Yunancada "özgürlük" anlamına gelen *eleftherios*'tan alan Lefteris Andoniyadis'in[3] çoğu kaynakta 1925 yılının Aralık ayında ya da 1926 başlarında doğduğu yazmaktadır. Ancak bu tarihlerin doğruluğu biraz tartışmalıdır. Aşağıda da değinileceği gibi, II. Dünya Savaşı sırasında profesyonel futbol oynama düzeyine gelen, henüz 16 yaşındaki genç Lefter'in "statü gereği" yaşı büyütülecektir. Üstelik Fenerbahçelilerin yakından tanıdıkları, "Paşalı Birol" lakaplı amigo Vecdi Teker, Lefter'in bir sohbette kendisine 1924'te doğduğuna dair bir belge gösterdiğini ifade etmiştir.[4] Ne var ki oyuncunun kaç yılında doğduğu ya da kaç yaşında vefat ettiği, yaşamı boyunca Türkiye'de spora ve futbola ulusal, kültürel ve toplumsal açılardan kazandırdıklarının ve halkın gözündeki saygın yerinin yanında oldukça önemsiz kalmaktadır. Doğduğu yılın aksine, doğduğu yerin Büyükada olduğu ise kesindir. Lefter "bir oyun olarak" futbolla da burada tanışmıştır. Geçtiğimiz sene Mart ayında 91 yaşında hayatını kaybeden ünlü İtalyan şarkıcı Nilla Pizzi'nin seslendirdiği "Vola Colomba" şarkısını dilinden düşürmeyen Lefter'in, hem futbola başladığı hem de profesyonel olarak oynadığı yıllarda beğendiği, örnek aldığı ve yeteneklerini üzerinde topladığı birçok yıldız futbolcu vardır. Beşiktaşlı "Baba" Hakkı (Yeten), Fenerbahçe kalecisi Cihat (Arman), Galatasaraylı santrfor Gündüz (Kılıç) ve kaleci Turgay (Şeren), Beşiktaş'ın sanrahafı Ali İhsan (Karayiğit) oyuncunun takip ve takdir ettiği bu arkadaşları ve ağabeylerinden birkaçıdır. 1950'lerin Fransız Milli Takımı'nın unutulmaz oyuncuları Polonya kökenli Raymond Kopa (Kopaszewski) ve Antoine Bonifaci ise Lefter'in beğeniyle izlediği yabancı futbolculardandır.[5] Büyüyen yaşı, gelişen fiziği ve futbola olan üstün becerisiyle artık mahalle maçlarından amatör liglere geçme zamanı geldiğinde ilk durağı, yönetiminden futbolcularına İstanbullu Ermenilerden kurulu olan Taksimspor olur. Lefter'in, formasıyla sahaya çıktığı doksan maçta yetmiş beş gol kaydettiği Taksimspor'da,[6] yıllar sonra bir başka tanıdık isim Hrant Dink de gençliğinde, 1982-1983 sezonunda, üstelik isminin "Fırat" olarak kaydedildiği lisans kartıyla forma giyecektir[7] (bkz. Resim 2). Lefter'in oynadığı futbol, yaşıtlarından daha üst düzeyde olmasına karşın, henüz 16 olan yaşı lisans edinmeye ve bu ligde yer almaya uygun değildir. Bu nedenle, 1941 yılında kimlik kayıtlarında bir düzenleme yapılarak kulübü tarafından Lefter'in yaşı büyütülür ve ancak bu sayede, kendisinden büyüklerle birlikte takımdaki yerini alabilir.

1942-1943 sezonu sonunda, dört yıl sürecek askerlik görevini yerine getirmek üzere Diyarbakır'ın yolunu tutan Lefter için bu kent, ona yeniden İstanbul'da futbol oynamanın fakat bu sefer İstanbul Ligi'nde her sezon şampiyonluğa oynayan, kentin üç büyük kulübünden Fenerbahçe'nin kapılarını açan yer olacaktır. Lefter askerliğini, o dönemde Diyarbakır Mardinkapı'daki askeri iş ocağında yapar. Çoğunlukla geri hizmetlerde kullanılan gayrimüslim ve fiziksel engelli askerlerin çalıştığı bu ocakta dericilikten kalaycılığa, tüfekçilikten semerciliğe, terzilikten tornacılığa askeri birliklerin neredeyse tüm ihtiyaçları karşılanmaktadır. Bu atölyelerde görev yapan Lefter, askerliği süresince bir yandan da Diyarbakır amatör kümede mücadele eden ordu takımı Karagücü'nde ve kentin 1930'da kurulmuş Ayspor Kulübü'nde aralıksız futbol oynamaya devam eder.[8] Dört sene boyunca askerlik için yaşadığı Anadolu'nun, dönemin ulaştırma koşulları da göz önüne alınarak, memleketi Büyükada'ya oldukça uzak bir diyarında, futbol topuyla ilişkisini sürdürmüş, futboluyla kendisini izleme şansı bulan bu yörenin sakinlerine güzel anılar bırakmıştır. Yaklaşık 65 sene önce dört yıllığına formasını giydiği Aysporlu oyuncular, futbolcunun ölümünün ardından geçtiğimiz hafta çıktıkları ilk maçta Hançepek futbol takımı karşısında kollarında siyah bantla oynamışlardır.[9]

Lefter terhisini beklerken, İstanbul'da Fenerbahçe'nin kalecisi Cihat'ın askerliği nedeniyle kulübün yöneticisi ve eski sporcusu Dr. Rüştü Dağlaroğlu, İstanbul Rumlarının 1914'te Pera adıyla kurdukları fakat 1922'de yöneticilerinin ülkeyi terk etmelerinin ardından 1923'te yeni adıyla tekrar kurulan kulübü Beyoğluspor'un kalecisi Lui Şalapi'yi transfer etmek için kulüp başkanı Ohanidis'le (?) görüşmeye gider. Başkan

kalecinin transferinden başka bir de Dağlaroğlu'na "Taksimsporlu Lefter"den bahseder ve Fenerbahçe'ye alınmasını tavsiye eder. Bunun üzerine Diyarbakır'a giden ve oyuncuyu Fenerbahçe'de oynamaya ikna eden kulüp yöneticileri, 23 Nisan 1947 günü Şeref Stadı'nda Vefa'ya karşı oynanacak Milli Küme maçı öncesi kendisini, A takım karşısında "usulen" B takımı formasıyla idmanda hazırlık maçına çıkarırlar. Bundan sonra Macar antrenör Ignác Molnár'ı ikna etmek işi Lefter'e kalmıştır ve bu işi, idman maçında A takımın yedek kalecisi Hüsnü Terzioğlu'na dört gol atarak kolaylıkla başarır. Bu olayı takip eden iki hafta içinde sözleşmeler imzalanır ve Lefter 17 yıl formasını sırtında taşıyacağı, 615 maçına çıkacağı ve 423 gol atacağı Fenerbahçe'nin oyuncusu olur.[10] Üstelik bu yıllarda Fenerbahçe'nin başkanı, 1934'ten beri aynı görevi sürdürmekte olan Şükrü Saracoğlu'dur.

24 Eylül 1951'de yürürlüğe giren "Profesyonellik Talimatnamesi" ile İstanbul'un 8 kulübünün (Beşiktaş, Beykoz, Emniyet, Fenerbahçe, Galatasaray, İstanbulspor, Kasımpaşa, Vefa) öncülüğünde bir lig oluşturulmasına karar verilir ve 5 Ocak 1952'de Türkiye Profesyonel Ligi adı altında maçlar başlar. 1952-1953 sezonunda Adalet ve Beyoğluspor'un da katılımlarıyla on takıma ulaşan lig, bu yapısını 1959'a kadar koruyacaktır. Dr. Kurthan Fişek'e göre 50'li yıllar Türkiye'de "futbolun altın çağı"dır. Tıpkı Lefter gibi Can Bartu, Naci Erdem, İsfendiyar Açıksöz, Kadri Aytaç, Metin Oktay, Turgay Şeren, Garbis İstanbulluoğlu, Aydemir Nemli, Yorgo Kasapoğlu, Recep Adanır, Vedii Tosuncuk, Fahrettin Cansever ve daha birçok futbolcu bu yıllarda bir arada top oynamışlardır. Henüz 1950'de, Brezilya'da düzenlenen Dünya Kupası finallerine katılma yolunda Türkiye eleme maçında Suriye'yi 7-0 yenmesine ve finallere gitmeye hak kazanmasına rağmen yolculuk masraflarının fazla olması nedeniyle Brezilya'ya gitmeme kararı alınır. 50'li yılların başarılı geçeceğinin ilk işaretlerinden olan bu maçta milli takımın beşinci golünü Lefter atar. Öte yandan, Türkiye bu yıllarda Asya karması içinde yer almaktadır. 8 Eylül 1952'de NATO'ya üyelikle birlikte, bu tarihten itibaren Dünya Kupası elemelerinde de Avrupa grubuna geçilir.[11] Lefter, bu yıllarda A Milli Takım'ın değişmez oyuncusudur. Kaleci Turgay'ın 1951'de "Berlin Panteri" unvanını aldığı ve Batı Almanya'nın Berlin'de 2-1 yenildiği maçta; kadrosunda Ferenc Puskás, Zoltán Czibor gibi yıldızların bulunduğu Macaristan'ın İstanbul'da (o dönemki adıyla) Mithat Paşa Stadı'nda 3-1 yenildiği maçta ve o dönemde oynanan daha nice uluslararası müsabakada Lefter, sahadaki yerinde hazırdır. Üstelik Berlin'deki maçta Lefter'i beğenen ve İtalyan Fiorentina Kulübü'ne tavsiye eden de dönemin ünlü Macar futbolcusu Nándor Hidegkuti'dir. Böylelikle Lefter 1951 yılında, Türk futbol tarihinde bonservis bedeli karşılığı yurtdışında bir kulübe transfer olan ilk futbolcu olur[12] (bkz. Resim 3). Ardından bir sezon da (1952-1953 sezonu) Fransa'nın Nice takımında, kendisine hayran Fransız seyircilerin "Turco Turco Lefter"[13] tezahüratları altında futbol oynadıktan sonra 1964'e kadar formasını giymeye devam edeceği Fenerbahçe'ye geri döner.

Lefter'in uluslararası alandaki başarıları devlet tarafından da ödüle layık görülür ve 22 gol attığı, 9 defa kaptanlığını yaptığı Türk Milli Takımı'nın formasını 50. ve son kez giydiği 9 Ekim 1963'teki Romanya maçında kendisine federasyon tarafından tarihte ilk defa "Altın Şeref Madalyası" verilir. Lefter bu tarihte 40 yaşındadır ve takım kaptanı Turgay, dönemin federasyon başkanı Orhan Şeref Apak'a, bu son maçında Lefter'in sahaya kaptan olarak çıkmasını istediğini söyler. Teklifi reddedilen Turgay (Şeren), bunun üzerine Lefter'i maçın Yunan hakemi Rogos'un (?) yanına götürür ve onu takımın kaptanı olarak takdim eder.[14] Ne var ki tüm bu anıların yanında, milli takım formasıyla oynadığı birçok maç içinde Lefter'in yaşamında ayrı yeri olan bir maç, 23 Nisan 1948'de Atina'da oynanan Yunanistan-Türkiye futbol maçıdır.

II. Dünya Savaşı'nın ardından dünya yeniden normalleşmeye çalışmakta, ertelenen, iptal edilen, unutulan kültürel, sportif, sanatsal uygulamalar yeniden birer birer hayata geçirilmeye başlanmaktadır. 11 yıl boyunca ara verilen milli maçlar da bunlardan biridir ve Türkiye, TBMM'nin açılışının 28. yıldönümünde Atina'da Yunanistan karşısındadır. Bu özel maçta Türkiye rakibini 3-1 yener ve gollerden biri, maç boyunca başarıyla oynayan ve Yunan tribünlerinden tepkiler alan genç Lefter'den gelir. Maç sonunda "ırkıma karşı ulusumu temsil ettim" sözleriyle de duygularını, samimiyetini ve suyun her iki yanının da birer parçasını taşıdığını gururla ve hiçbir tarafı ötekileştirmeden ifade eder. Yunan, Türk ya da başka herhangi bir milletten olmanın pek önemi yoktur onun gözünde.[15]

50'li yıllarla birlikte yeniden sıklığı artmaya başlayan milli maçlar, o dönemde futbolseverlerin kendi ülkelerinde top koşturan oyuncular dışında farklı oyuncuları, kulüpleri, oyun anlayışlarını, taraftarlık biçimlerini gözlemleyebildikleri yegâne alanlardır. Günümüzde olduğu gibi dört yılda bir düzenlenen Dünya Kupası finallerine gidebilmek için ülkelerin katıldıkları eleme maçları bu fırsatlardandır. Türk futbolunun "altın çağı" olarak anılan ve bazılarının isimleri yukarıda anılan başarılı futbolculardan oluşan milli takım karmaları hem Dünya Kupası elemelerinde hem de Akdeniz Kupası maçlarında sahadadır. Türk Milli Takımı'nın aldığı sonuçlar genellikle istikrarsız bir çizgide gitse de ve kazanılan ya da kaybedilen takımlar arasında büyük güç farkları bulunsa da, bu maçlar futbolseverlerde bir heyecan yaratmaları bakımından önemli sayılabilir. Dönemin bu sportif organizasyonlarından 1954 Dünya Kupası

1959-1960 Ulusal Maçlar Sezonu Türkiye-Hollanda Hazırlık Maçı
Tarih: 10 Mayıs 1959
Saat: 17.00
Yer: Mithatpaşa Stadyumu, İstanbul
Hakem: Conceto Lo Bello (ITA)
Sonuç: 0-0
Teknik Direktör: Leandro Remondini (ITA)
Ayaktakiler soldan sağa: Metin Oktay, Özcan Arkoç, Hilmi Kiremitçi, (Beton) Mustafa Ertan, İsmail Kurt, Can Bartu, Lefter Küçükandonyadis; Oturanlar soldan sağa: (Mikro) Mustafa Güven, Basri Dirimlili, (Büyük) Ahmet Berman, Naci Erdem.

finallerine gitmeye hak kazanan Türkiye'nin Lefterli kadrosunun Haziran ayında yedi gün içinde yaptığı üç maç, alınan sonuçlar ve rakipler arasındaki farklılıkları görebilmek için uygun örneklerdir. Türkiye, turnuvanın sonunda şampiyonluğunu ilan edecek Federal Almanya'yla ve henüz bir sene önce müttefiki olarak cepheye yanında savaşmaya gittiği Güney Kore ile aynı gruba düşer. 17 Haziran'daki ilk maçta Almanlara 4-1 yenilen Türkiye, üç gün sonra, birini Lefter'in kaydedeceği yedi golle müttefiki Kore'yi 7-0 mağlup eder. Oysa futboldaki uluslararası güç dengelerini açıkça ortaya koyacak diğer maç 23 Haziran'da, yine Federal Almanya'ya karşı fakat bu sefer gruptan çıkabilmek içindir. Ancak skor değişir fakat sonuç değişmez ve Lefter'in Türk Milli Takımı'nın ikinci golünü kaydedeceği maçta Almanlar bu defa 7-2 kazanırlar.[16] Üstelik Lefter'in bu golü, Dünya Kupası tarihinin 400. golüdür.

Lefter, "Ordinaryüs" lakabını da yine bir milli maçta, bu defa 27 Mayıs'ın hemen ertesinde, 8 Haziran 1960'ta Ankara'da İskoçya'ya karşı oynanan dostluk maçında alır. Türkiye'nin 4-2 kazandığı bu maçta, ikisi de uzak mesafeden takdire şayan iki gol atarak maçın Avustralyalı hakemi E. Steiner'in maç sonrası kendisinden övgüyle bahsetmesine vesile olur. Lefter'i "sahanın en iyisi ve bir profesör" olarak takdim eden hakemin sözlerini, Fenerbahçeli oyuncu Manol Taylan "Ordinaryüs Profesör" olarak aktarır ve böylelikle Lefter, ordinaryüslük unvanıyla anılmaya başlanır.[17] 1964-1965 sezonu aktif futbolculukta son yıllarıdır Lefter'in. Hatta vefatının ardından, son defa formasıyla sahaya çıktığı AEK da unutmamıştır başarılı futbolcuyu ve geçtiğimiz hafta Xanthi (İskeçe) karşısında oynadığı maçta tribünlere asılan ve üzerinde meşhur "Ver Lefter'e Yazsın Deftere" sözü Türkçe yazılmış bir pankartla anmıştır.[18] Futbolu bıraktıktan sonra çeşitli kulüplerde teknik direktörlük ve zaman zaman da futbolcu-antrenörlük yapan Lefter Yunanistan'ın Egaleo ve Güney Afrika'nın Johannesburg takımlarında bir süre görev aldıktan sonra Türkiye'ye döner ve birkaç sezon daha Samsunspor, Orduspor, Mersin İdman Yurdu ve Boluspor'da hocalık yapar. Sonunda da hep arzu ettiği gibi Büyükada'sına döner ve rıhtımdaki kahvesindeki köşesine kurulur, sevdiği futbolu ve Fenerbahçe'sini takibe koyulur, ta ki hayata gözlerini yumana kadar.

O, doğup büyüdüğü Büyükada'da da, askerliğini yaptığı Diyarbakır'da da, Akdeniz'in öte tarafındaki Nice'te de, yıllar sonra gittiği Atina'da da hep sevilmiş, her zaman saygıyla karşılanmıştır. Toprak, yurt, dil ya da ırk gibi insanları ve toplumları ötekileştiren her şeyden uzak durmuş, hele ki futbolun bu kapitalist ruhuna daima uzak kalmıştır. Lefter sahalarda, sevenleri tribünlerde ya da radyolarının başındayken Fenerbahçeler, Beşiktaşlar henüz bir anonim şirkete dönüşmemiş amatör ruhlu spor kulüpleridir. Hristo ve Argiro Andoniyadis'in çocukları, üzerinde yaşadığı, topunu oynadığı, tribünlerini doldurduğu tüm toprakları sevmiş, futbolu "bir oyun olarak" algılamıştır ve başarıyla, zevkle icra etmiştir. Saracoğlu'nun başbakanlığı boyunca ülkedeki bir "azınlık" vatandaş, kulüp başkanlığı altında ise aynı camiadaki başarılı bir sporcudur; Varlık Vergisi döneminde evlerinin kapısına "G" işaretinin konulup konulmadığı ya da 6 Eylül'ü 7'sine bağlayan gecede ailecek neler yaşadıkları pek bilinmemektedir. Kesin olan, herkes kadar Türk, herkes kadar Rum, herkes kadar bir dünya vatandaşı olarak yaşamayı ve mutlu bir şekilde yaşlanmayı seçtiği; aramızdan ayrılmış olmasına karşın, kendisine yetişemeyecek nesiller için bile bir sembol olarak "buraların" kültürüne kazındığıdır müteveffanın...

DİPNOTLAR

1 "Gözyaşları 'Ordinaryüs' için..." *Ntvmsnbc*, 15.01.2012, http://www.ntvmsnbc.com/id/25314071/, erişim: 22.01.2012.

2 Burhan Ayeri, "Lefter'in Türkçe İnadı", *Akşam*, 21.01.2012, http://www.aksam.com.tr/lefterin-turkce-inadi-428y.html, erişim: 21.01.2012.

3 Mutlu Tönbekici, "Lefter(is)in Ardından", *Vatan*, 17.01.2012, http://haber.gazetevatan.com/Haber/424746/1/Gundem, erişim: 21.01.2012.

4 "Sahici Bir Efsaneyi Kaybettik", Türkiye Spor Yazarları Derneği, 14.01.2012, http://www.tsyd.org/haberdetay.asp?bolum=7395&yeid=0, erişim: 21.01.2012.

5 Ergun Hiçyılmaz, *Ömrüm Seni Sevmekle Nihayet Bulacak Fenerbahçe*, İstanbul, Bilge Karınca Yayınları: 2001, s. 335.

6 Tanıl Bora, *Başka Tanrının Çocukları*, "Radikal Yazarlarından Efsaneye Veda Yazıları", Radikal, 15.01.2012, http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1075643&CategoryID=84, erişim: 16.01.2012.

7 Osman Bulugil, "6-7 Eylül'den 19 Ocak'a", Etkin Haber Ajansı, 21.01.2012, http://www.etha.com.tr/Haber/2012/01/21/guncel/6-7-eylulden-19-ocak/, erişim: 23.01.2012.

8 Mehmet Mercan, "Lefter ve Diyarbakır", Özgür Haber, 15.01.2012, http://www.ozgurhabergazetesi.com/makale.asp?makaleno=618, erişim: 24.01.2012.

9 "Ayspor da Ordinarsyüs'ü unutmadı", Selim Kaya, Hürriyet, 19.01.2012, http://www.hurriyet.com.tr/spor/futbol/19715151.asp, erişim: 24.01.2012.

10 Ergun Hiçyılmaz, a.g.e., s. 336-337.

11 Sedat Özkol, *Övünmekte Haklıyız Çünkü Beşiktaşlıyız*, İstanbul, Uğur Yayınları: 1988, s. 118-119.

12 Ergun Hiçyılmaz, a.g.e., s. 337.

13 Mahmut Boynudelik, "Saracoğlu ile Lefter ın karşılaşması", Yeşil Gazete, 13.01.2012, http://www.yesilgazete.org/blog/2012/01/13/saracoglu-ile-lefter%E2%80%99in-tarihi-karsilasmasi-2/, erişim: 24.01.2012.

14 Turgay Şeren, aktaran Atilla Gökçe, "İyi ki doğdun Ordinaryüs", Milliyet, 26.12.2010, http://www.milliyet.com.tr/Yazar.aspx?aType=YazarDetayPrint&ArticleID=1330948, erişim: 24.01.2012.

15 A. Rıza İslam Bircan, "Herkes Kadar Yunan, Herkes Kadar Türk", Bianet, 21.01.2012, http://www2.bianet.org/biamag/spor/135596-herkes-kadar-yunan-herkes-kadar-turk, erişim: 24.01.2012.

16 Türk Futbolu, A Milli Takım Maçları, http://www.turkfutbolu.net/millitakim/milli.htm, erişim: 24.01.2012.

17 Atilla Gökçe, a.g.e, erişim: 24.01.2012.

18 Lefter'i AEK de unutmadı", Eurosport, 14.01.2012, http://tr.eurosport.com/futbol/spor-toto-super-lig/2011-2012/lefter-i-aek-de-unutmadi_sto3105227/story.shtml, erişim: 24.01.2012.

FİKR-İ TAKİP

15 günde bir 94.9 Açık Radyo'da Pazartesi günleri saat 15.35'te yayınlanan Fikr-i takip programında bu ay Oktay Özel'i ve Evren Türkmenoğlu'nu ağırlıyoruz. Özel'le Hrant Dink Davasını, Türkmenoğlu'yla Yenikapı batıklarını konuşacağız.

Bundan böyle bu programdan başlayarak kaçırdığınız programları Açık Radyo'nun internet sayfasından ulaşabileceğiniz podcast servisini kullanarak dinleyebilirsiniz. Zamanla geçmiş programları da bulmanız mümkün olacak.

Peri Efe-Ahmet Akşit

–"Açık Radyo." 94.9

TARİH VAKFI

Şubat ayı içinde Yıldız Teknik Üniversitesi'nden Doç. Dr. Fatmagül Demirel'in yürüteceği Osmanlıca başlangıç (I. Seviye) dersleri Pazartesi ve Çarşamba 18.30- 20.30 saatleri arasında Tarih Vakfı'nda gerçekleşecektir. Detaylı bilgi için telefon numarası: 0212 522 02 02.

**Zindankapı Değirmen Sokak
No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02**

IFEA VE TARİH VAKFI KARŞILAŞ(TIR)MALAR: FRANSA VE TÜRKİYE'DE TARİHÇİNİN GÜNDEMİ — I

28 ŞUBAT 2012

Bağlam Konferans Salonu,
Galatasaray,
İstanbul

10:00-10:30 AÇILIŞ
Açılış konuşması :
Nora Şeni (IFEA müdürü) ve **Oktay Özel** (Tarih Vakfı Başkanı)

10:30-13:00
TARİH VE TARİHÇİ
Moderatör: **Işık Tamdoğan** (IFEA)
Günümüzde tarihyazımı tartışmaları, tarihçinin toplumdaki duruşu ile tarihyazımını etkileyen konjonktürel veriler.
10:30-10:50 Sunuş: François Dosse (Université Paris 12, IHTP)
10:50-11:10 Sunuş: Mehmet Ö. Alkan (İstanbul Bilgi Üniversitesi)
11:10-11:45 Söyleşi: François Dosse ve **Mehmet Ö. Alkan**
11:45-12:00 Kahve Arası
12:00-13:00 İzleyicilerin Katılımı ile Söyleşi-Tartışma
13:00-14:00
ÖĞLE YEMEĞİ

14:00-16:30 TOPLUMSAL BELLEK, TRAVMA VE TARİHÇİ
Moderatör: **Ahmet İnsel** (Galatasaray Üniversitesi)
Tarihçi, toplumsal bellekler ve tarih
14:00-14:20 Sunuş: Romain Bertrand (CERI-Sciences Po)
14:20-14:40 Sunuş: Bülent Bilmez (İstanbul Bilgi Üniversitesi)
14:40-15:15 Söyleşi: Romain Bertrand ve **Bülent Bilmez**
15:15-15:30 Kahve Arası
15:30-16:30 İzleyicilerin Katılımı ile Söyleşi-Tartışma

ŞUBAT 2012'DE FRANSIZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ'NDE

SEMİNERLER

Seminer : "Tarihin ve Kültürlerin Beşiği Kapadokya"
6 Şubat Pazartesi, saat 18:00'da, IFEA'da,
İbrahim Ethem Özkan (Nevşehir Üniversitesi)
"Ad bilimi açısından Türk dönemi Kapadokya yer adları"
Sunum dili Türkçe'dir.

Seminer: "Kültürler ve Kentsel Alanlar"
9 Şubat Perşembe, saat 18:00'da, IFEA'da,
Korhan Gümüş (İstanbul 2010 Ajansı Kentsel Projeler Sorumlusu)
" İstanbul 2010'u yeniden düşünmek. Kültür, kültürel miras ve şehircilik"
Sunum dili Fransızca'dır.

Seminer: "Osmanlı toplumunda yerel aidiyetin sınırları"
14 Şubat Salı, saat 18:00'da, IFEA'da,
Mathilde Pinon (IFEA'y bağlı araştırmacı)
"İstanbul hanlarında oturanlar ve hanları kullanım biçimleri (18.yy .-19.yy.)".
Sunum dili Fransızca'dır.

***"Anadolu Arkeolojileri"* Semineri**
"Konut; insanoğlunun çağlar boyunca sığınağı" Serisi
22 Şubat Çarşamba, 18:00'de, IFEA'da,
Necmi Karul (İstanbul Üniversitesi, Prehistorya Anabilim Dalı)
"Anadolu Tipi Yerleşim Düzeni ve Kökenleri"
Sunum dili Türkçe'dir.

Seminer : "Osmanlı Denizleri : Akdeniz'den Hint Okyanusu'na"
"Sualtı Arkeolojisi" Serisi
27 Şubat Pazartesi, saat 18:00'de, IFEA'da,
Eric Rieth (CNRS. Araştırma Müdürü)
"Origins of the «nilotic» construction «membrure première» Ve-VIe century D.C."
Sunum dili İngilizce'dir.

KURUMSAL TARİH DOSTU

Tarih Vakfı *Kurumsal Tarih Dostu* kurum ve şirketlerden öncelikle ilgi ve yüreklendirme, ardından da aylık 500 YTL katkı bekliyor.

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dışlayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren **Kurumsal Tarih Dostlarımıza ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...**

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, *Toplumsal Tarih* dergisinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayınlatabiliyor. *Toplumsal Tarih* dergisi için üçer abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor. Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Aktif Dağıtım A.Ş.
Ekin Fuarcılık Ltd.
MUDO
TÜYAP A.Ş.

www.tarihvakfi.org.tr

TARİH VAKFI
VAKIF MERKEZİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME, İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

TARİH VAKFI

ATÖLYE ÇALIŞMASI

Tarihsel Verilerin Değerlendirilmesi: Kullanıcı Dostu Modelle Yeni Yöntem ve Yaklaşımlar

Prof. Dr. Murat Güvenç

İstanbul Şehir Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

Katılım 18 kişiyle sınırlı,
katılım bedeli 500 TL'dir.
Tarih Dostlarına % 10 indirim yapılır.

12 Şubat 2012-4 Mart 2012
Pazar günleri 10.00-13.00

TARİH VAKFI BİLGİ-BELGE MERKEZİ Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü İstanbul

0212 522 02 02 (Hikmet Bostancı) tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

TARİH VAKFI

TAKSİM YAYALAŞTIRMA PROJESİ NEDİR?

Taksim Platformu geçen ay düzenlediği bir basın toplantısı ile Taksim Meydanı ile ilgili yayalaştırma projesini tartışmaya açtı. Biz de basın toplantısındaki konuşmacılardan biri, pek çok sivil toplum kuruluşunun yanı sıra başka Taksim Platformu'nda da yer alan mimar Korhan Gümüş'le projenin etkilerini konuştuk.

SÖYLEŞİ:
CANSU KILINÇARSLAN

Sunulan proje Gümüşsuyu, Sıraselviler, Mete, Tarlabaşı ve Cumhuriyet caddelerinde derinliği on metreyi, uzunluğu yetmiş metreyi bulan devasa yarıklar açılacağını, dalış tünelleri ile meydanın altına girileceğini, yüksek istinat duvarlarının yapılacağını gösteriyor. Proje yayalaştırma projesi olarak sunuluyor. Anlatılanlardan yayalarla ilgili bir sonuç çıkarmakta zorlanıyorum. Bu proje yayalar için neyi değiştirecek?

Taksim Meydanı çevresindeki caddelerin birleştiği bir döner kavşak gibidir. Bu açıdan Avrupa kentlerindeki neo-barok meydanlara benzetilebilir. Gerçi son zamanlarda birçoğunda meydana erişen bu caddelerin çoğu yayalaştırılmıştır ya da çok sınırlı bir trafiğe izin verilmiştir. Dolayısı ile günümüzdeki eğilim caddeleri otoyola çevirmek değil, yaya yoluna çevirmektir. Bu elbette ki bir müteahhit mantığı ile dalış tünelleri yapmak gibi kolay bir iş değil, kapsamlı ve uzun süreli bir yönetim planlaması gerektiriyor.

Eğer kafanızı çalıştırmak, araştırmak yerine önce inşaat yapmak isterseniz, sonuç eskisinden bile daha kötü olur.

Örneğin bu caddelerin meydanla birleştiği noktalar derin yarıklar haline getirilirse, üstündeki platform ulaşım arterlerinden kopuk bir tepsiye dönüşür.

Çünkü bu dalış tünelleri meydana erişim noktalarını uçurum haline getiriyor. Yalnızca bununla kalsa gene iyi... Araçlarla yayaların ilişkisini de koparıyor. Eminönü'nde yalnızca iki dalış tünelinin meydanı ne hale getirdiği ortada. Bunun bir de meydanın her tarafına yapıldığını bir düşünün. Bu proje ile araçla Taksim'e ulaşmak da zor bir hale gelecek. Araçla gelenler de yer altında meydanla ilişkilerini kaybedecekler, tabelaları izleyerek gene meydanın dışına kendilerini atacaklar. Böylece meydan hem yayalar, hem de araçla gelenler açısından bütünlüğünü kaybedecek. Kaldırımlar da daraldığı için otoyol kenarındaki parapetlerin kıyısına sıkışan insanlar gibi, istinat duvarlarının üstünden meydana ulaşmaya çalışacaklar. Çünkü otoyollar caddeler gibi bir melez kullanım içermezler. Kenti birleştirmezler, bölerler. Oysa bugün medeni kentlerde kent meydanlarında cadde fikri korunmaya, geliştirilmeye çalışılıyor.

Geçmişteki ulaşım merkezli uygulamaların etkisini merak ediyorum. Eminönü'nde Yeni Cami'nin karşısına otoyol kavşağı yapıldı ve orası kullanıma kapandı. Taksim'deki çözüm buna benziyor mu? Tünel deyince de Alibeyköy- Taksim Tüneli geliyor aklıma. Bu tünel trafik açısından bir iyileşme sağladı mı? Tünellerle ulaşım sorunu çözülebilir mi gerçekten?

Taksim Platformu projeyi tartışmaya açmak üzere bir toplantı düzenledi.

1980'lerde Eminönü Meydanı.

Venedik'teki San Marco Meydanı.

Artık bazı şeyleri daha açık konuşmanın zamanı geldi. Bu tür projeleri hazırlayanlar yalnızca deneysel ve sorgulayıcı bir iş olan kamusal alanları planlamayı değil, kendi dar mantıkları içinde tasarladıkları bu projeyi bile ilişkisel ve üç boyutlu düşünemiyorlar. Bu kentteki projelerde gördüğümüz zekâ problemi de zaten bundan kaynaklanıyor. Geçmişte kent hep bu zekâ özürlü yöntemle tahrip edildi. Yıkımlara karşı çıkanlar da gelişmeye karşı çıkanlar olarak gösterildi. Bunda elbette ki iktidar odaklı ve iktidardan daha tepeden inmeci olan bir tür muhalefetin de payı var. Söz konusu olan değişime direnmek değil, değişimin daha yaratıcı bir şekilde gerçekleşmesi. Nasıl bir düşünce ürünü, sanat eseri yukarıdan tarif edilemezse, bir kamusal mekânı biçimlendirecek bilgi de böyle empoze edilemez. Bu projenin de açmazı bu. Kentteki bütün kamusal alanlardaki uygulamalar felakettir. Düşünün San Marco Meydanı gibi bir yere bir otoyol kavşağının yapıldığını. Eminönü ve Karaköy'ün içler acısı halini görüp de bundan kimsenin ders çıkarmaması bana yapılanlardan daha da garip geliyor. İstanbul'da bazı ayrıcalıklı çevreler kendi çıkarlarını savunmak için bırakın sorun çözmeyi, kenti yok etmek için çalışıyorlar. Galata Köprüsü dünyanın en geniş köprüsü olarak tasarlandı, hem de geçmişte deniz surlarının önüne otoyol yapıldı. Tarihi Yarımada'da tam tersini yapmak ve kentin merkezini trafikten arındırmak gerekiyordu. Taksim'de yapılmaya çalışılan Eminönü'nden daha beter. Çünkü söylediğim gibi bütün caddeler dalış tüneline dönüşüyor. Taksim Tüneli'nin Dolmabahçe'de nasıl bir sorun yarattığı da ortada. Burada trafikte bir rahatlama değil, tam tersi oldu. Bunun yanında SİT alanındaki kentsel topografya da tahrip edildi. Kenti merkezini otomobillere teslim etmenin nerede başarılı bir örneği görülmüş? Kentin merkezinde metro, tramvay sistemleri kullanılmalı. Araçların girişi sınırlandırılmalı. Kamusal alanlar yaya dostu olmalı.

Her şey sessiz sedasız oldu, seçimden önce bahsedilmişti. Sonra birden bire projenin ilgili kurullardan oybirliğiyle geçtiğini duyduk. Süreç nasıl işledi? Kamuoyunun müdahil olma imkânı var mıydı?

Proje sonrası Taksim Meydanı'nın İstiklal Caddesi dışında yaya bağlantısı kalmıyor.

Projeye ilişkin düzenlemelerden sonra İnönü Caddesi'nden Taksim'e yürümek imkânsızlaşacak.

Ortadaki proje görünüşte yalnızca bir plan değişikliğinden ibaret... Ancak (tahmin edileceği gibi) projenin ise bir inşaat müşavirlik şirketi tarafından ihale ile gerçekleştirildiği söyleniyor. Başbakan bu şirket proje çalışmalarına başlamadan önce "trafiği yerin altına alın" diye talimat vermiş. Söylentilere göre Taksim Meydanı ile ilgili birbirinden çok farklı olmayan öneriler başbakanın önüne konmuş. O da birbirinden çok farkı olmayan üç öneriden birini seçmiş. Bugün uygulama projelerinin tamamlandığı biliniyor. Bu gelişmelerden şu anlaşılıyor: Kurul onayı alınmadan önce proje çalışmaları başlamış. Sonrasında ise adım adım uygulama sahneye konuyor. Bu süreç tam bir otoriter yönetim örneği... Ancak bu konuda faturayı yalnızca başbakana kesmek de doğru değil. Başbakan siyasal kariyerinin en önemli dönüm noktasındayken önüne geçmişte İTÜ tarafından hazırlanan bu dalış tünelli proje kondu. Başbakan İstanbul'u yönetmeye soyunmuşken gözünü bir bakıma bu proje ile açtı. Bu dalış tünelli proje o zamanlar tipik bir şekilde üniversitelerin nasıl projeler yaptığının bir örneği. Zaten Nurettin Sözen zamanında bugün kurul başkanı olan kişi bu projeden de sorumluydu. Maçka Parkı da o tarihte tahrip edilmişti. Otuz yıllık geçmişi olan bu öneri bir bakıma ilk yapıldığı tarihte üniversitelere hâkim olan ulaşım çözümü modelini yansıtıyor. Ancak haksız bir şekilde, üzerine çizilen çemberler yüzünden bu proje Taksim Camii projesi olarak algılandı. Bu konu 28 Şubat'ın en hararetli konusu oldu. Gerisi malum. Sistemin merkezi siyasete kilitlendiği görüldüğü için Taksim projesi çok önemli. Meydana yapılacak müdahalenin demokratikleştirilmesi ve yaratıcılığa açılması bu nedenle mümkün olmuyor. Eğer Taksim'de bu tepeden inmeci proje durdurulur ve siyaset ayakları üstüne yerleştirilirse, İstanbul'da çok şey değişir. Bu açıdan Taksim önemli bir kentsel deneyim olabilir.

Siz Taksim'de yeni bir planlamaya ihtiyaç olduğunu düşünüyor musunuz? Ne tür bir düzenleme, bu süreç nasıl yürütülmeli?

İnönü Caddesi'nin mevcut durumu ve projeden sonraki durumu.

Taksim'de elbette ki bir düzenleme yapılabilir. Zaten metro çıkışlarının, araç trafiğinin birçok sorunu olduğu görülüyor. Önemli olan bu müdahalenin yöntemi. Önce kent yönetiminin bu projeyi başarılı bir biçimde yönetecek misyon odaklı bir komite oluşturması gerekli. Bu komite, medeni şehirlerde olduğu gibi müzakere ile bir ihtiyaç programı oluşturmalı. Bu program meydan ve parkın (Gezi) kullanımı için de öneriler getirmeli. Çünkü bu kamusal alanın güvenli, ulaşılabilir, düzenli olması da yeterli değil. Ticari kullanımların, işgallerin, otoparkların da önüne geçip, bu bölgeyi bir yönetim planına kavuşturmak lazım. Kültür kuruluşları da Gezi Parkı'nın içini cazip bir yaya alanı haline getirebilirler örneğin. Sonra bu programa göre bir uluslararası yarışma açılabilir.

1930'lardan beri siyasal dönüşümler Taksim üzerinden yansıtıldı. Şimdi bu proje AKP'nin hangi ihtiyacına karşılık geliyor sizce? Taksim Kışlası'nın yeniden yapılması da gündemde... Bunu nasıl değerlendiriyorsunuz?

Politikanın psikodinamiklerini de dikkate almak lazım. Bu bölge ulus-devletin resmi programlarının, iktidar mücadelesinin bir temsil alanı haline geldi. Bu süreç içinde Cumhuriyet'in bu simgesel mekânı bir siyasal gösteri ve çekişme alanı hâline geliyor. Ulus-devletin o tarihlerdeki programı her ne kadar bu projede temsil edilen simgelerle örtüşse de, bir başka milli programın (bir dip akıntı olarak) onunla rekabet hâlinde olduğu ihtimal dâhilinde olduğu düşünülebilir.

Bu kamusal alanı kente geri kazandırmak daha demokratik bir düzeni simgeler. Kışlanın taklidinin yapılması, mimarlığın, planlamanın deneyselliğini, sorgulayıcılığını reddetmek demektir ve dediğim gibi otoriter siyasal rejimlere özgüdür.

Taksim Meydanı toplumsal hareketlerin buluşma merkezi... Projenin hayata geçirilmesi bu durumu nasıl etkiler? (Meydanın kullanım alanı daralıyor mu? Meydandan başlayan yürüyüşler zorlaşıyor mu?)

Bu proje ile Taksim, meydan olma özelliğini kaybedecektir. Meydanın önemli bir işlevi yalnızca bir ulaşım mekânı olması değil, gösteri alanı olmasıdır. Örneğin bundan sonra bayramlar artık Taksim'de kutlanamaz. Meydanın korunması gereken özelliği zaten fiziksel varlığı değil, gösteriler, törenler, bayramlar, kültürel faaliyetler için kullanılma potansiyelidir. Bir taraftan yerel yönetimlerin özerkleşmesinden söz ederken, İstanbul'un Taksim Meydanı gibi bir alandaki projenin başbakan tarafından tanıtılması, partinin seçim beyannamesinde yer alması zaten kendi başına bir çelişki değil mi?

Proje geçen ay Taksim Platformu tarafından düzenlenen bir basın bülteni ile tartışmaya açıldı. Bu platformda kimler var? Taksim Platformu, 2006'da adı geçen Beyoğlu Platformu'nun bir devamı mı?

Bugün kimse belki hatırlamıyor ama İstanbul Büyükşehir Belediyesi 1987 yılında turist otobüsleri rahatça Galata Kulesi'ne ulaşabilsinler diye Büyükhendek Caddesi ile Küçükhendek Caddesi'nin arasındaki yapıları yıkmak istemişti. Benim için bu yıkımları yerel halkla birlikte durduran platformun devamı... Bu platformda o zamandan tanıdığım arkadaşlarım var.

Bu topluluk arkasında başka bir amaç olmadan, yalnızca kenti savunmak için yola çıkmıştı. Daha sonra da bu platform demokratik katılımı önemseyen Beyoğlu Platformu'na dönüştü. O zaman da Taksim projesini tartışmaya açan bu platform oldu. The Marmara Oteli'nde toplantılar düzenledi, alternatif projeler hazırladı. İstanbul'un Avrupa Kültür Başkenti olması bile bir bakıma bu nedenle oldu. Çünkü Avrupa kentlerinde kamusal mekânlara nasıl müdahale ediliyor diye araştırma yaparken karşımıza Kültür Başkenti projesi çıktı. (Ama sonrası malum. Bu proje de Ankara'dan yönetildi.) Başarıları ve başarısızlıklarıyla bu sivil toplum geçmişi benim açımdan çok önemli, çünkü politikanın görünmeyen bir kutsal bagaja sahip olması kenti araçsallaştırıyor, fikir üretimine ve katılıma kapatıyor.

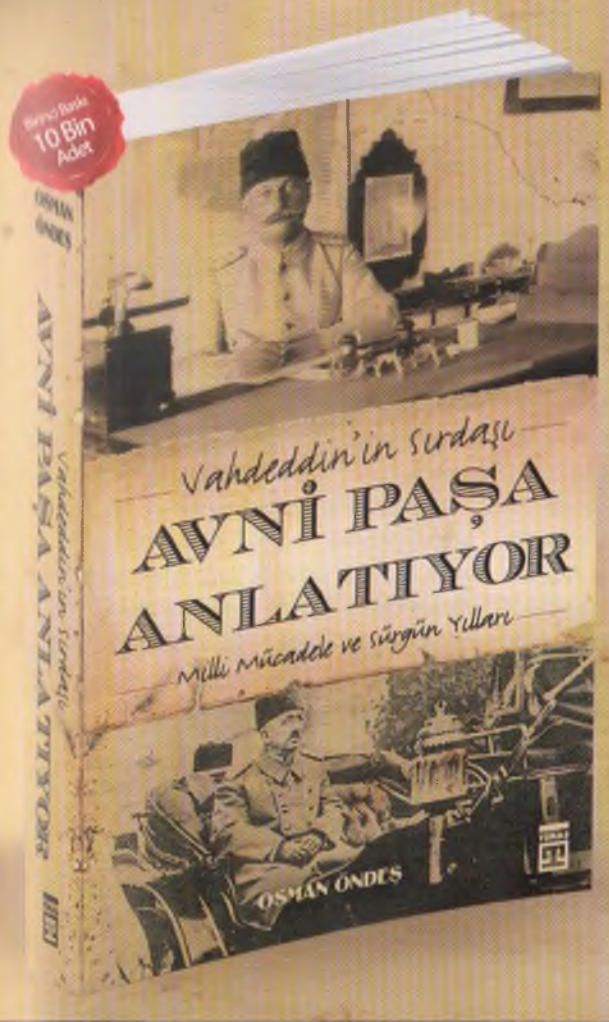

Sıraselviler Caddesi'nin mevcut durumu ve projeden sonraki durumu.

Tarlabaşı'nda 20 bin dönümlük bir alan boşaltılmış ve buranın sakinleri yerinden edilmişti. Burada olanlar inşaat firmalarına yeni faaliyet alanları açıldığını düşündürüyor. Bu projenin Tarlabaşı ayağı, orada yeni yapılacak olan binaların ihtiyaçları ile örtüşüyor mu?

Bu projede henüz Tarlabaşı ayağı gösterilmemiş. Yani kartları henüz açmamışlar. Belki de her şeyi birden göstermek istemiyorlar. Çünkü Tarlabaşı'nda yalnızca meydana yakın bir dalış tüneli gözüküyor. Oysa ileride bütün Tarlabaşı Bulvarı'nı yerin altına alacaklarını ve kentsel dönüşüm projesini uyguladıkları alanı hem Talimhane, hem de İstiklal Caddesi'nde Emek Sineması'nın olduğu bölge ile birleştireceklerini tahmin ediyorum. Tarlabaşı da zaten kente bu inşaatçı mantığın nasıl müdahale ettiğini gösteren tipik bir örnek.

YILLARCA SUSKUN KALAN VAHDEDDİN'İN SIRDAŞI AHMED AVNİ PAŞA 90 YIL SONRA KONUŞUYOR!

KEŞKE PADİŞAH OLMASAYDIM!

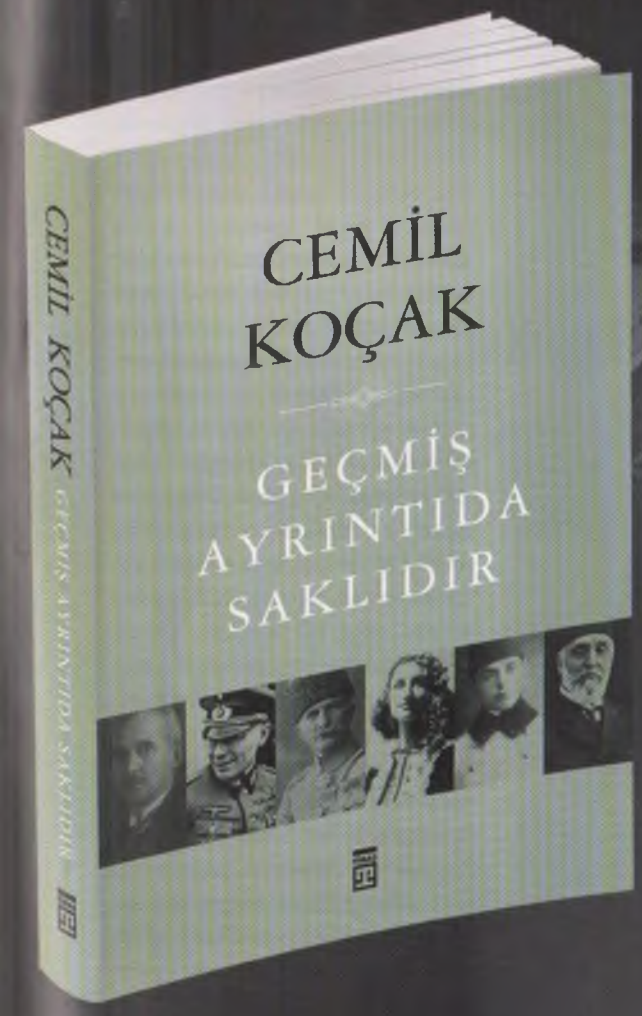
* Sultan Vahdeddin'in kayıp hatıratında ne yazıyor?
* Mustafa Kemal'i, Anadolu'da Milli Mücadele'yi başlatması için kim Samsun'a gönderdi?
* Mustafa Kemal Milli Mücadele'yi başlatmadan önce Sultan Vahdeddin'in huzurunda nasıl yemin etti?
* Sultan Vahdeddin sürgünde nasıl bir yaşam sürdü ve nasıl öldü?

İlk defa yayınlanan bu defter, tarihin seyrini değiştirecek!

Büyük tartışmalar çıkaracak!

TİMAŞ

GEÇMİŞ PEŞİNİ ASLA BIRAKMAZ!

İttihatçıların ve itilâfçıların anıları...
Türkiye'de her geçen gün efsaneleşen Çanakkale'nin gerçek tarihi üzerine eserler...
Milli Şef İsmet İnönü üzerine yazılan, ama yayınlanamayan bir biyografinin ilginç hikâyesi...
Nazi karşıtlarının İstanbul'daki faaliyetleri...
Son padişah Vahdettin'in torunu Hümeyrâ Özbaş ile uzun bir röportaj...

Prof. Dr. CEMİL KOÇAK'ın kaleminden GEÇMİŞ AYRINTIDA SAKLIDIR'da...

TİMAŞ

ANTROPOLOJİDEN BİYOLOJİYE

ERKEN CUMHURİYET'İN DOĞA BİLİMLERİ

ZAFER TOPRAK

Tek Parti döneminde ırk sorunu, hiç olmazsa bilim dünyasında etnik temele dayanmıyordu. İnsanlar Türk, Kürt, Laz, Çerkez gibi etnik ayırıma uğramıyor, brakisefal, mezosefal ve dolikosefal türü fiziki tasnif görüyorlardı. Brakisefal bir Kürt ya da Laz, dolikosefal bir Türk'e oranla daha "mütekâmil"di. Ancak, biyoloji kitaplarında bu tür bir tasnif gündeme gelmişse de, tarih kitaplarında ırk konusunda yine de bir uyarıda bulunmak gereği duyuluyordu: Kafatası ölçüleri ırkları ayırmak için güçlü bir etmen olmasına karşın toplumsal bağlamda bir değer ifade etmiyordu.

Charles Darwin 1830'lar.

George Richmond, suluboya.

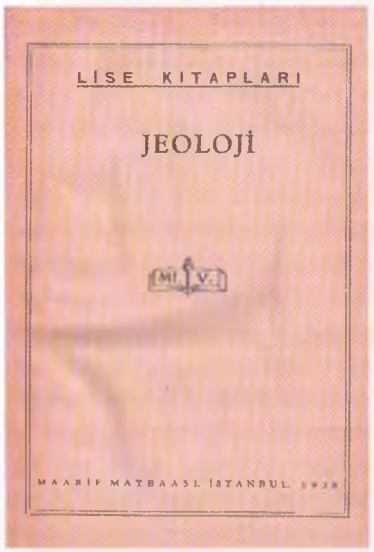
Antropoloji bilgisi 30'lu yıllarda Türkiye'de bilim dünyasının yönlendirilmesinde ana ekseni oluşturdu. Arkeolojik çalışmalarla antropolojik bilgi birikimi uyum içerisinde gerçekleşti. Birçok arkeolojik kazıda antropologlar kendi tezlerine uygun bulgularla karşılaşmışlardı. Antropolojinin bu denli önem kazandığı bir evrede tarih ders kitaplarının yanı sıra diğer ortaöğrenim alanları da tarihsel derinlik kazandı. Ortaöğrenimde biyolojiden jeolojiye, hatta mantık kitaplarına kadar birçok ders kitabı evrim kuramına ayrıntılı bir biçimde yer verdi. Eğitimde ilk kez evrim kuramı bu denli vurgulanıyordu.

Evrim kuramı II. Meşrutiyet yıllarında Osmanlı sınırlarını aşmıştı. Ancak evrim felsefenin alanıydı. Her ne kadar Manastır'da "tarih-i tabii" ya da doğa tarihi adlı bir ders askerî idadi'de okutulmuşsa da, Lamarck, Darwin ve Haeckel Osmanlı yazarlarınca materyalist düşünce bağlamında ele alınıyordu.[1] Bu dönemin tarih kitaplarında hâlâ "mukaddes" sayılan yaratılış efsanesine yer veriliyordu ya da

ilk çağ tarihi tarihöncesine gidilmeksizin okutuluyordu. Evrim sorununu gündeme getirecek tarihöncesi ve ön tarih bilgisi ancak 30'lu yıllarda verilmeye başlanacaktı.

MANTIK VE HAYATİYYAT

Antropoloji 30'lu yıllarda jeoloji ve biyolojiyi tetiklemişti. 30'lu yıllarda bir anlamda her iki bilim alanı yeniden keşfedilmişti. Bundan böyle gerek jeoloji, gerekse biyoloji ders kitapları evrim kuramı üzerine inşa edilecekti. Bu arada, Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri yayınlanmakta olan *Mantık* kitapları çağdaş bilim-

Ağaoğlu Süreyya [Ankara Erkek Lisesi Felsefe ve İctimaiyyat Muallimi], *Surî ve Tatbikî Mantık*, [Liselerin son sınıfında tedris edilmek üzere Maarif Vekâleti tarafından kabul edilmiştir], İstanbul; Milli Matbaa, 1926.

Hasan Âli [İstanbul Galatasaray Liselerinde muallim], *Surî ve Tatbikî Mantık*, [Liselerin ikinci devre son sınıflarına mahsustur] İstanbul; Milli Matbaa, 1926.

lerin tasnifine girişiyor ve bu bağlamda "hayatiyyat"a, yani biyolojiye geniş yer ayırıyordu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, 1926'da yayınlanan iki mantık ders kitabında bunu gözlemlemek mümkündü. Bunlardan ilki Ahmet Ağaoğlu'nun kızı "Ankara Erkek Lisesi Felsefe ve İctimaiyyat muallimi", Türkiye'nin ilk kadın avukatı Ağaoğlu Süreyya'nın kaleme aldığı *Mantık* kitabıydı. Bu aynı zamanda Türkiye tarihinde bir kadın tarafından yayınlanan erkeklerin de okuyacağı ilk ders kitabıydı.[2]

"Hayatiyyatda kanunlar ve nazariyeler" başlıklı bölümde kitap, biyoloji sonucu yaşamla ilgili önemli kuramların gündeme geldiği kaydediliyor, özellikle iki kuramı vurguluyordu. Bunlardan ilki Nicolas Frédéric Cuvier'ye aitti ve bu kuram türlerin ayrı ayrı yaratıldıklarını ileri sürüyordu. Kuramın o günkü adı Fransızcası "fiscisme" olan "beka-yı nev' nazariyesi" idi. Diğeri ise Jean-Baptiste Lamarck ve Charles Darwin'in savundukları "transformisme" ve "évolutionisme" kuramlarıydı. Bunların ilkinin Osmanlıcası "istihale nazariyesi", diğerininki "tekâmül nazariyesi" idi. Lamarck ve tilmizlerine göre hayvan muhitine intibak için mücadele ederdi. Muhit dönüşüme uğrarsa hayvan da yeni koşullara intibaka çalışırdı. İhtiyacı belirleyen muhitti. Ve ihtiyaç canlının organını dönüştürür ya da yaratırdı. Bu nedenle türler arasında değişimin nedeni "muhite intibak" meselesiydi. Bu kuram "Lamarckizm" adını aldı. "Darwinizm"e göre ise hayatta çeşitlenme ve dönüşüm [tenevvü[1] ve tahavvül] hayat mücadelesiyle ve doğal seleksiyonla [tabii istifa] gerçekleşiyordu. Her tür hızlı bir biçimde çoğalmaya eğilimliydi. Ancak mekân ve besin maddeleri sınırlıydı. Bu nedenle bir "mücadele" başlıyordu: Zayıf olanlar mücadeleyi kaybediyor; güçlü olanlar kazanıyordu. Doğa güzideleri, güçlüleri seçiyor ve bir "seleksiyon" oluşuyordu. Bu arada her unsurda oluşan dönüşümler verasetle yeni nesillere geçiyordu. Böylece canlılarda farklılaşma ve değişim "mücadele-i hayat"ın ve "tabii istifa"nın ya da hayat kavgasının ve doğal ayıklanmanın sonucu gerçekleşiyordu.

Aynı yıl yayınlanan ikinci kitap Galatasaray Lisesi "muallim"i Hasan Âli Yücel'in "Liselerin ikinci devre son sınıflarına mahsus" *Mantık* kitabıydı.[3] Bu kitap Tek Parti döneminde tek kitap kullanımına geçildiğinde uzun yıllar ders kitabı olarak tüm Türkiye'de okutulmaya başlandı. Daha önce yayınlanan mantık kitaplarına oranla çok daha ayrıntılı olan Hasan Âli Yücel'in kitabının ufak değişikliklerle 1935[4] ve 1938[5] yıllarında yeni baskıları yapıldı. Kitap mantığı "surî mantık" ve "tatbikî mantık" diye ikiye ayırıyordu. "Tatbikî mantık" bölümünde bilimlerin evrimine ve bilimsel yöntemlere geniş yer veriyor, "usul" adı altında bilimlerin evrimini ve yöntem sorunlarını teker teker ele alıyordu. "Riyaziyat", kimyayı da içerecek şekilde "fizikî ilimler", "hayatî ilimler", "psikoloji", "tarih" ve "sosyoloji" ilk kez bir ders kitabında bu denli çağdaş bilgilerle donatılıyordu. "Hayati ilimlerde usul" kitabın en geniş bölümlerinden birini oluşturuyordu. Çıkış noktası "ulum-ı tabiiyye, Fransızcasıyla "sciences naturelles"di. Bu bilimler somutla uğraşıyordu. Alt dalları yeryüzü ile onun değişik safhalarını kapsayan "arziyyat" [jeoloji], madenleri inceleyen "madeniyyat" [mineraloji] ve nihayet canlı varlıkları araştıran "hayatiyyat" [biyoloji] idi. Bu ayırımı yaptıktan sonra eser biyolojiye yani "hayatî ilimler"e odaklanıyordu. Hayatiyyat sözcüğü bir süre sonra bırakılacak, onun yerine biyoloji kullanılacaktı.

Bir sonraki aşama biyolojinin "umumî biyoloji" ve "hususî biyoloji" olarak

ayrımıydı. Canlının genel niteliklerini inceleyen "umumî biyoloji", bazı canlı türlerine özgü niteliklere eğilen "hususî biyoloji" idi. "Umumî biyoloji" kapsamında "teşrih"te [anatomie] organların yapıları, "fizyoloji"de ise işlevleri inceleniyordu. Ayrıca rüşeymin geçirdiği hayati değişiklikleri konu alan "Rüşeymiyyat" [embryologie], bitki ve hayvan silsilelerinde organ değişikliğini araştıran "mukayeseli teşrih" [anatomie comparé" veya "şekliyyat" [morphologie], bitki ve hayvan silsilesinde işlev değişikliklerini araştıran "mukayeseli fizyoloji [physiologie comparé], mikropları inceleyen mikrobiyoloji ile organlara arız olan hastalıklara yönelen "maraziyyat" [pathologie] , garipliklere ya da "acîbe"lere [monstre] bakan "garabiyyat [tératologie] genel biyolojinin alt şubelerini oluşturuyordu. Hususî biyolojinin iki ana ekseni vardı. Bitkilerin cinslerini "nebatat", [botanique] hayvanların vasıf ve cinslerini ise "hayvanat" [zoologie] inceliyordu. Ayrıca bunlara ek olarak canlıların geçmişine Müstehasât [Paléontologie], bitki türlerininkine "Nebatî müstehasât" [paléobotanique], hayvanlarınkine "hayvanî müstehasât" [paléozoologique] bakıyordu. Bir de bugünkü canlıların yeryüzünde yerleşimlerini inceleyen "hayatî coğrafya" [géographie biologique] vardı.

Erasmus Darwin, (1731 - 1802) İngiliz hekim, doğa filozofu, fizyolog, mucit ve şair. Charles Darwin'in büyükbabası.

Erasmus Darwin'in portresi, tuval üzerine yağlıboya, Joseph Wright (1792).

Bu değişik "şube"lerin tarihsel geçmişleri ise bir sonraki alt bölümde ele alınıyordu. Bugünkü biyolojinin çatısının üç büyük bilim insanı tarafından kurulduğu belirtiliyor. Bu kişiler Lamarck, Cl. Bernard ve Pasteur idi. Bu üç bilim insanının bulguları ele alınırken Lavoisier'ye de gönderme yapıyordu. "Hayatiyyatın tarihine bir nazar" bölümü 1938'de "Biyolojinin Teessüsü" olacak ve yukarıda zikredilen biyolojinin tüm alt birimlerinin oluşumuna ayrılacaktı. Bu arada doğal seleksiyon ve türlerin kökeni üzerine incelemelerde bulunan Darwin gündeme gelecek ve Darwinizmin başarısı sayesinde Lamarckizmin ivme kazandığı kaydedilecekti.

Evrim kuramı II. Meşrutiyet yıllarında felsefenin alanıydı. Lamarck, Darwin ve Haeckel materyalist düşünce bağlamında ele alınıyordu: tarih kitaplarında hâlâ "mukaddes" sayılan yaratılış efsanesine yer veriliyordu ya da ilk çağ tarihi tarihöncesine gidilmeksizin okutuluyordu. Evrim sorununu gündeme getirecek tarihöncesi ve ön tarih bilgisi ancak 30'larda okullarda verilmeye başlanacaktı.

Hasan Âli "Hayatî İlimlerde Nazariyeler" başlığını taşıyan bölümde önce biyolojinin felsefî yönüne değiniyordu. "Mekanizm", "animizm" ve "vitalizm"le ilgili verdiği bilgiler bu kuramsal soruna başlangıç niteliğindeydi. Ardından "nev'in bekası", "istihaliye" ,"ıstıfa nazariyesi" ve "hayat için mücadele" alt bölümlerini işliyordu. "Nev'in bekası" semavî dinlerin telkin ettiği bir görüşü gündeme getiriyordu. Canlılar birçok türe ayrılıyordu. Bu kurama göre canlı türlerin birbirleriyle ilişkisi yoktu; her biri bağımsızdı ve tüm canlılar aynı anda yaratılmıştı. Bu alanda önde gelen düşünür Nicolas Frédéric Cuvier idi. Ona göre cinsler değişemezdi. Her cinse mensup olan varlıkların yapıları, yeryüzünde hayatın başladığı andan itibaren aynen sürgit devam ediyordu. Biyolojide bu kuramın adı "nev'in bekası" ya da "türün kalıcılığı"ydı. Ünlü doğa bilimcisi Comte de Buffon ile bir geçiş evresi başladı. Buffon'a göre bugün artık kalıcı olan türler geçmişte dönüşüme uğramış olabilirdi. Bununla birlikte yekdiğerine yakın olan cinsler ancak arızi nedenlerle dönüşmüşlerdi; esasta ortak bir membadan ortaya çıkmışlardı.

Buffon'un, savunageldiği "nev'in bekası"na eğilimli müphem sayılacak görüşleri ünlü Fransız doğa bilimcisi Lamarck tarafından eleştiriye uğrayacaktı.[6] Lamarck, türler arasında ara konumda olan ve vasıfları belirgin olmayan "şüpheli nevî"ler ya da "şüpheli türler"in varlığını görerek "nev'in bekası" kuramını sorgulamaya koyulmuştu. Bundan ilham alarak canlıların evrimine yönelmişti. Canlıların tedricen değiştiğini ve bazı etkenlerin müdahalesiyle uyumlu bir biçimde geliştiklerini kabul ediyordu. Bu etmenler, çevre, itiyat ve ihtiyaç gibi şeylerdi. Lamarck'a göre iklim, mesken, besin gibi unsurları içeren muhit ya da çevre, canlıda başlıca dönüşümlerin nedenlerinden biriydi. Bu etken, organlarda dönüşüme neden oluyor, onları ya kendisine uyumlu kılıyor ya da bu organların büsbütün yok olmasına neden oluyordu. Canlıda dönüşümün en büyük etmeni yaşam gücüydü ki bu da ihtiyaç ve itiyada göre ortaya çıkıyor-

du. Zira ihtiyaç, organı belirliyordu; itiyat ise onun sürmesini sağlıyordu. Bir canlı, bulunduğu ortamda farklı durumlarla karşılaşırsa ve bu durumların gerektirdiği ihtiyaçları tatmin için yeni faaliyetlere geçerse organında her halükârda bir dönüşüm oluşurdu. "Muhite intibak" o canlı için bir gereklilikti. Zürafaların boyunlarının uzaması besinlerinin yüksekte bulunmasından, kaz ve ördek gibi hayvanların ayaklarının perdeli olması, gerektiğinde suda hareket edebilmelerinden kaynaklanıyordu. Lamarck'ın görüşleri böylece iki noktaya odaklanıyordu. Bunlardan ilki organların faaliyetleri oranında geliştikleriydi. Çevrenin etkisi ve ihtiyaçların sevkiyle atıl kalır ve faaliyetten düşerse dumura uğrar, zaafa duçar olurdu. İkinci nokta çevre etkisiyle organların bünye ve görevleri hususunda edindikleri ya da kaybettikleri şeyler nesilden nesle intikal ederdi. Canlıların tedricen bazı ilkel ve basit örneklerden yola çıktıklarını iddia eden bu kurama biyolojide Osmanlıca "istihaliye nazariyesi", Fransızca "transformisme", Türkçe ise "evrim kuramı" deniyordu. Lamarck'ın yasasını tek bir cümleyle ifade etmek mümkündü: O da "Vazife uzvu yapar" ya da "görev organı oluşturur"du. Hayatta, Lamarck'a göre görev ve şekilden başka göz önünde bulundurulacak bir çizgi yoktu. Yani Lamarck'a göre ayrı ayrı morfoloji ve fizyolojiden söz edilemezdi; Biyoloji her şeyi ifade ediyordu. Lamarck bu kuramını 1809 tarihinde yayınladığı *Felsefe-i Hayvanat* [*Philosophie zoologique*] başlıklı eserinde ayrıntılarıyla ifade etmişti. Hasan Âli, bütün bu "muazzam ve insan dehası namına bir ilim abidesi kıymetini haiz olan keşiflerin sahibi"nin kendi devrinde anlaşılamadığına dikkat çekiyor ve uzun süre unutulduktan sonra Darwin'le birlikte Lamarckizmin tekrar gündem oluşturduğunu söylüyordu.

Lamarck'ın "evrim" kuramı İngiltere'de Darwin'in dehası ve derin incelemeleriyle dönüşüme uğramıştı. Darwin'in dedesi Erasmus Darwin[7] de bir doğa bilimciydi ve insanların kolları ve bacakları, balıkların ve kuşların kanatları arasındaki yakınlığı görmüş ve evrim fikrini açıkça benimsemişti. Charles Darwin de Lamarck'ın görüşlerine katılıyordu. Ancak onun açıklamadığı noktayı, evrimin oluşumunu izaha çalışıyordu. "Nevilerin Menşei" ya da *Türlerin Kökeni* adlı eserinde ehil hayvanların belirli bir çaba ve tedricen gayrı ehil hayvan türlerinden hasıl olduğunu savunuyordu. İşte gayrı ehil bir türden, terbiye ve diğer değişik neden ve etkilerle başka başka türlerin oluşumuna, türlerdeki bu dönüşüme biyolojide Osmanlıca "ıstıfa", Fransızca "sélection", Türkçe "seçme", "ayıklanma" ya da aynen Fransızca terim kullanılmasıyla "seleksiyon" deniyordu.

Seleksiyon ya da ayıklanma bir doğa yasasıydı. Doğa, kendi varlıklarını sürdüremeyenlere acımıyordu. Zayıfların akıbeti ölümdü. Ancak bu tedricen uzun bir sürede gerçekleşiyordu. Asırlar sürüyor ve uzun zaman sonucu gerçekleşen "ayıklanma"yla bizlerin dikkatini çekecek düzeye geliyordu. Bu nedenle türlerin "ayıklanması"nı kolayca kavrayabiliyorduk. Sonuç olarak, gerek besin maddeleri, gerekse diğer ihtiyaçlar nedeniyle uzviyetler ya da canlılar arasında amansız bir mücadele vardı. Buna "hayat için mücadele" deniyordu. Doğa canlılar için geniş ve serbest bir savaş alanıydı. Her uzviyet kendine göre silahlarla donanmış bir muharip ya da savaşçıydı. Hedef yaşamak ve bu genel savaşa katılarak zafere ulaşmaktı. Darwin'in ortaya koyduğu hayat mücadelesi kanununa Spencer "en kuvvetli ve lâyıkın bekası" ya da "en güçlü ve hak edenin varlığını sürdürmesi" adını veriyordu. Bu da "doğal seleksiyon"dan başka bir şey değildi.

Hasan Âli'nin *Mantık* kitabının otuzlu yıllardaki baskılarında "Biyolojinin Mevzu'u ve Taksimi" bölümünü Darwin'in bir resmi süslüyordu. Fotoğrafın altında şu satırlar yer alıyordu: "Charles Robert Darwin (1809-1882) – Babası şair ve doktordu. Edimbourg ve Cambridge üniversitelerinde tahsilini yaptıktan sonra beş sene kadar seyahatte bulundu ve bu esnada Cenub Amerika'sını bir tabiiyat âlimi gözüyle ziyaret etti. 1853'te bu seyahatinin notlarını neşretti. Keşif ve nazariyeleri muhtelif münasebetlerle zikredilmiş olan Darwin'in ilim âleminde yaptığı inkılâp, bilhassa sun'î nevilerin teşkili usulleri tabiiyat mensuplarına yepyeni bir tetkik ufku açmıştır. Darwin tekâmül nazariyesi sebebiyle çok şiddetli hücumlara maruz kalmıştır. Hatta Paris ilim Akademisi'ne namzetliği, Fransa'da uzun yazışmaları ve münakaşaları mucip olmuştur."

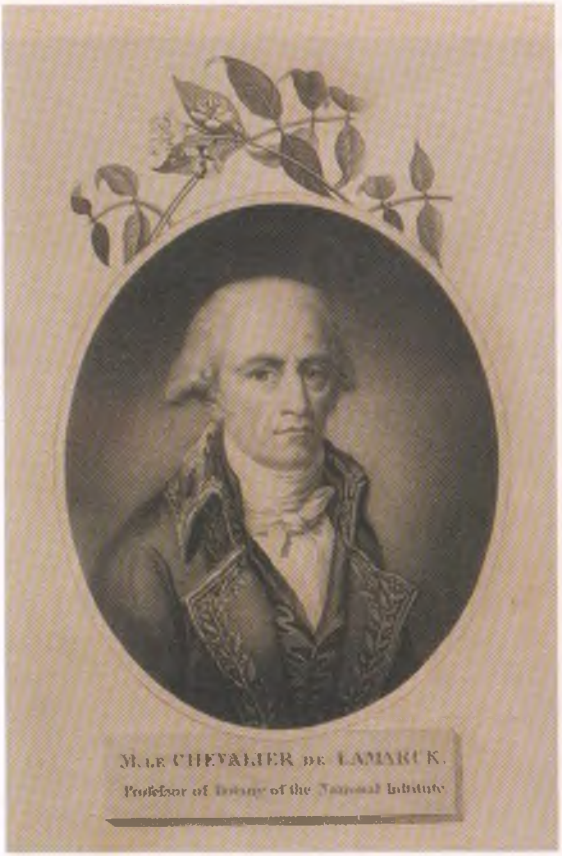
Fransız doğa tarihçisi Georges-Louis Leclerc, comte de Buffon (1707-1788).

François-Hubert Drouais, Musée Buffon à Montbard, Côte-d'Or, France.

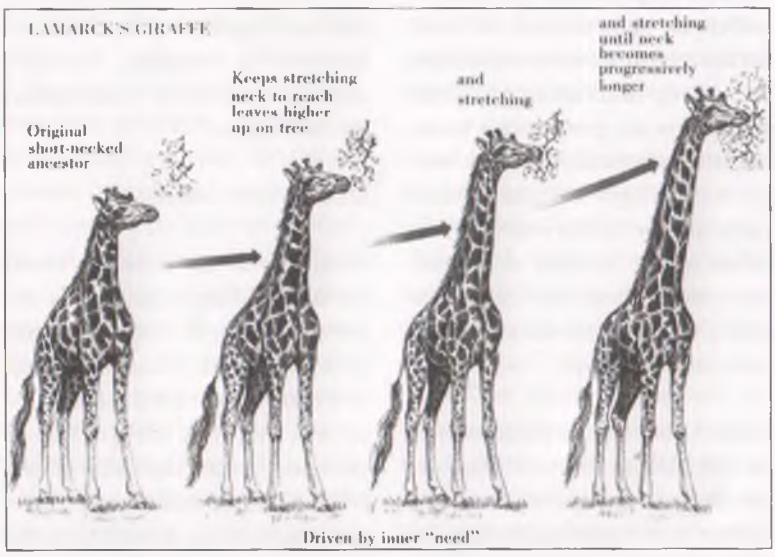
LİSELER İÇİN JEOLOJİ

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Hasan Âli Yücel'in *Mantık* ders kitabı evrim kuramına açılım sağlayan eserdi. 30'lu yıllarda ise jeoloji ve biyoloji ile birlikte Darwin çok daha kalıcı bir yer elde etti. H. G. Wells'in 1927-28 yıllarında Atatürk tarafından çevirttirilen *Cihan Tarihinin Umumî Hatları*[8] Hasan Âli'nin *Mantık* kitabının çok ötelerine gitmişti. Bu beş ciltlik eser tarih kitaplarının o güne kadar görmediği bir ağırlıkta Darwin'e yer vermiş, Darwinizm değişik boyutlarıyla tartışılmıştı. Bu kitaptan esinlenerek 1931'de yayınlanan dört ciltlik *Tarih* kitapları ve 1932 Birinci Türk

Tarih Kongresi Darwinist bir tarih anlayışını benimsemişti. 30'lu yıllarda evrim kuramı artık ders kitaplarının ayrılmaz bir parçasıydı. Kısa bir süre sonra jeoloji ve biyoloji kitapları da evrim kuramı doğrultusunda hazırlanacaktı. *Jeoloji* ders kitabı bunlardan biriydi.[9]

Fransız doğa bilimci Jean-Baptiste Lamarck (1744 - 1829). "Kazanılmış karakterlerin iletimi" tezi oldukca büyük tartışma yaratmış, genetik aktarım prensiplerinin ortaya konmasıyla görüşleri geçerliliğini yitirmiştir.

Lamarck'ın ihtiyaca göre evrimleşen zürafası.

Jeoloji, fizik, kimya, mineraloji ve biyoloji bilgileriyle yakından ilgiliydi. Özellikle biyoloji, jeolojinin bir kolu olan paleontoloji [eski varlıkbilim] için, mineraloji ise yine jeolojinin diğer bir kolu olan petrografi ya da taşbilim için gerekliydi. Genel jeoloji yerin yapılışını, dış ve iç güçlerin yeryüzü üzerindeki etkilerini, özel jeoloji ise yerin güneş küresinden ayrılmasından bugüne kadar geçirdiği değişiklikleri inceliyordu. Yeryüzünün özellikle tarihten söz eden bu kısmına tarihsel jeoloji ya da stratigrafi adı veriliyordu. Jeolojik zamanlar beş zamana ayrılıyordu. Bunlar "İlk Zaman [arkeozoik], Birinci Zaman [Paleozoik], İkinci Zaman [Mesozoik], Üçüncü Zaman [Neozoik] ve Dördüncü Zaman [Antropozoik] olarak sınıflandırılmıştı. Paleozoik evrede yerkabuğunun gerçek tortul tabakaları oluşuyordu. Bunlar arasında değişik hayvan ve bitki fosillerine rastlanıyordu. Paleozoik hayvanlar omurgasızlar ve omurgalılar diye ikiye ayrılıyordu. Mesozoik evrede omurgasızlar ve yumuşakçalar yanı sıra balıklar, kurbağagiller, iguanodon, brontosor, triseratops, seratosor, plesiyosor, pterodaktilüs gibi hayvanlara rastlanıyordu. Üçüncü Zaman, yani Neozoik evrede memeliler önem kazanıyordu. Bu döneme ait değişik sınıflardan 3.500 tür bulunması nedeniyle bu zamana Memeliler Zamanı da deniliyordu. Antropozoik, Dördüncü Zaman'da kara ve denizler hemen hemen bugünkü kesin şekillerini almıştı. Dördüncü Zaman'ın hayvanları da bugünküler gibiydi. Birçok hayvan mevsim değişikliği nedeniyle bu evrede göçmüştü. Orta Avrupa'nın kısmen sıcak bölgelerinde yaşamaya alışmış olan fil, aslan, sırtlan ve hipopotam kuzeyden buzulların ilerlemesi üzerine daha güneye doğru çekilmişlerdi. Bugün kutup bölgelerinde yaşamakta olan geyik türleri, Dördüncü Zaman'ın buzulları ile Orta Avrupa'ya kadar inmişler ancak daha sonra buzulların çekilmesiyle tekrar kuzeye dönmüşlerdi. İşte insanoğlu da bu evrede yeryüzünde görülmüştü. Dördüncü Zaman'ın ilk evrelerine özgü mağaralarda alet, silah ve süs eşyaları yanı sıra insan iskeletlerine rastlanmıştı. İnsanı inceleyen Dördüncü Zaman'ın bu kısmına tarihten evvelki zaman anlamında Prehistuvar [Prehistoire] adı veriliyordu. Prehistuvar ya da tarihöncesi iki devre ayrılıyordu: Bunlar Yontmataş devri ya da Paleolitik ile Cilalıtaş devri veya Neolitik devirdi.

Paleolitik devrin başında Neandertal insanı yaşamıştı. Bu insan dolikosefal, kısa boylu [1,55 boyundal tıknaz ve güçlüydü. Göz çukurlarının üst kenarları fazla kalın ve öne doğru çıkıntılı, burnu geniş, alnı dar ve arkaya doğru çekikti. Neandertal insanın soyu bir süre sonra yok olmuştu. Paleolitiğin sonuna doğru diğer bir insan türü Kromanyon [Cro-Magnon] adı verilen insan iskeletleri bulundu. Uzun boylu [1,65-1,80] boyunda dolikosefal, düz ve geniş alınlı, uzun ve dar burunlu, elmacık kemikleriyle alt çenesi öne doğru çıkıntılı bu insanın kolları uzun ve ince, vücudu güçlü ve dikti. Neolitik devirde de yaşamaya devam eden kromanyon insanının karakterleri bugünkü insana benziyordu. Paleolitik insan mağarada yaşamakta ve yabani hayvanları avlamakla geçiniyordu. Av ve değişik ihtiyaçları için çakmak taşından birtakım alet ve silah yapmıştı. Çakmak taşlarının kaba bir şekilde yontulmasıyla ortaya çıkan bu aletlerden belli başlıları yumruktaşı, bıçak, testere, ok ucu ve balta idi. Fransa'da birkaç mağarada toplu olarak 3.000 kadar rengeyiği ve 10.000 kadar at iskeletinin bulunması, Paleolitik insanın bu hayvanlarla beslendiğini gösteriyordu. Paleolitik insan ateşi keşfetmişti; ancak topraktan çanak, çömlek yapmasını, ekip biçmesini, dokumacılığı, hayvan ehlileştirmeyi ve madenleri eritmeyi bilmiyordu.

Neolitik devrin başlangıcında buzulların gerilemiş bulunması, iklimin yumuşadığına delalet ediyordu. Bunun sonucu olarak Paleolitik buzullarla Orta Avrupa'ya gelen soğuk bölge hayvanları tekrar kuzeye çekilmişler, yerlerini bugünkü hayvan türlerine bırakmışlardı. Kromanyon insanının yanı sıra diğer insan ırkları da Neolitik devirde ortaya çıkmıştı. Bu sonuncular Akdeniz ve özellikle Orta Asya'dan geldikleri anlaşılıyordu. Yapılan birçok inceleme sonucu Orta Asya'dan gelen bu insanların Türkler olduğu ve Avrupa'ya yayılarak oraların ilkel yaşam koşullarını değiştirdikleri anlaşılmıştı. Jeoloji kitabına göre, buğday ve arpa gibi tahıllar Doğu Akdeniz'den kaynaklanıyordu. Bunların Türkler tarafından Avrupa'ya götürüldüğü ve henüz tarımı bilmeyen Avrupa'nın Neolitik insanına çiftçiliği Türklerin öğrettikleri "muhakkak"tı.

Neolitik insan Paleolitik evre insanına oranla daha zekiydi. Çakmak taşından yaptığı aletler (balta, bıçak, ok ucu vesaire) özenilerek yontulmuş ve cilalanmıştı. Tarımı öğrenen bu insan, köpek, öküz, keçi, koyun gibi hayvanları ehlileştirmiş, öte yandan keten liflerinden kaba kumaşlar dokumuştu. Daha sonraları kil çamurundan çanak ve çömlek de üretmişti. Paleolitik'te şiddetli soğuklar nedeniyle mağaralarda yaşayan ilk insanlar soğukların çekilmesi üzerine mağaraları terk ederek göller üzerinde yaptıkları evlere yerleşmişler ve evlerini kıyıya bağlayan asma köprüleri geceleri kaldırmak suretiyle yabani hayvanlardan kendilerini korumuşlardı. Giderek yetenekleri artan insan, Cilalıtaş devri sonunda doğanın madenlerinden faydalanmayı düşünmüş, ilk önce bakırı bulmuş ve daha sonra bu madeni kalay ile karıştırarak tuncu ve nihayet demiri keşfetmişti. Demirle birlikte tarihöncesi son buluyordu. Bundan böyle toplumların evrimini incelemek tarihin alanına giriyordu.

BİYOLOJİ KİTAPLARI

Biyoloji kitapları 30'lu yılların ikinci yarısında sil baştan ele alındı ve o yıllarda sadeleştirilen dile özgü yeni sözcüklerle yayımlanmaya başladı. Liselerin birinci ve ikinci sınıflarında okutulan biyoloji kitapları Kültür Bakanlığı'nca yeniden yazdırılmış ve Türk Dil Kurumu'nca kabul edilen Türkçe terimlerle basılmıştı. Tüm bu kitaplar özenilerek hazırlanmıştı. Bez ciltte, renkli sayfalarıyla kuşe kâğıda basılan bu ders kitapları görsel açıdan eğitim tarihimizin en nitelikli kitapları oldu. Lise birinci sınıflar için hazırlanan Biyoloji *I* kitabı Kültür Bakanlığı Yayın Direktörlüğü'nün 12 Ağustos 1937 günlü kararıyla 15.000 adet basıldı.[10] Yine aynı direktörlüğün lise ikiler için *Biyoloji II*'si ise 23 Mayıs 1938 tarihli kararla 12.000 adet basılmıştı.[11] Bunlar tek tip kitaplardı ve tüm Türkiye'de okutuluyordu.

Biyoloji I'in ilk konusu hücre idi: "Kitapta hücrenin hayat tezahürleri" ilk bölümü oluşturuyordu: "Bütün canlı mahlûklar hücrelerden yapılmıştır" ile başlayan dersler "hücre çoğalması ve büyüme"nin ardından "tek hücreli canlı mahlûklar"a yer veriyordu. İkinci bölüm "Yumurtanın ilkahı ve uzviyetin teşekkülü; üçüncü bölüm "Yüksek nebatların yapısı ve hayat tezahürleri"; dördüncü bölüm ise "İnsan vücudunun yapısı ve çalışması"na ayrılmıştı. Dokuz bölümden oluşan *Biyoloji II* ise, "Sularda hayat"la başlıyor, ışık, sıcaklık, toprak, su gibi doğal etmenlerin canlılar üzerindeki etkilerini ele alıyor; yeryüzünde "hayat bölgeleri"ni işliyor; bitkilerle hayvanları sınıflandırıyor; "bitki ve hayvanlarda çoğalma olayları ve kalıtım"ı kapsıyor; ve "Türlerin değişmeleri ve tekâmül teorileri"ne yer veriyordu. Dokuzuncu bölümün başlığı ise "Türk ırkı antropolojisi" idi.

Çoğalma ve kalıtım konularında, bütün canlıların kendilerine benzeyen

PREUVES
DE LA
THEORIE DE LA TERRE.
ARTICLE I.
De la formation des Planètes.

Türkiye'de antropoloji, jeoloji ve biyolojiyi tetiklemişti. 30'lu yıllarda bir anlamda her iki bilim alanı yeniden keşfedilmişti. Bundan böyle gerek jeoloji, gerekse biyoloji ders kitapları Darwin'den yola çıkacak, evrim kuramı üzerine inşa edilecekti.

Buffon'un Yeryüzü Kuramı Kanıtları (Preuves de la théorie de la Terre)

Buffon Museum, Montbard, Côte-d'Or, France.

İsveçli biyolog, hekim ve fizikçi Carl Linnaeus (sonra Carl von Linné) (Råshult 1707 - Uppsala 1778). Alexander Roslin, yağlıboya 1775.

Gripsholm Castle Koleksiyonu.

Ernst Haeckel'in çizimiyle deniz anemonları 1904; Doğanın sanatsal formu (Kunstformen der Natur).

ve kendi vasıflarından bir kısmına sahip olan yeni canlılar meydana getirdikleri gösteriliyordu. Bitkilerle hayvanların sınıflanması konusunda da, türlerin birbirine benzeyen "fert"lerin, bireysel türlerin, koleksiyonu olduğu vurgulanıyordu. Geçmişte türlerin hiçbir değişikliğe maruz kalmadıkları sanılıyordu "Türlerin sabitliği teorisi"yle her türün ayrıca yaratıldığı kabul ediliyordu. Bu evrede gerek bitkiler, gerekse hayvanlar, Carl von Linné tarafından yapay bir yöntemle sistemleştirilmişti. İleriki yıllarda "türlerin sabitliği teorisi" yerini "katastrof teorisi"ne bırakmıştı. Yerin tabakaları arasında bulunan fosillerin, her tabaka serisinin oluşumu sırasında ayrı ayrı bitki ve hayvanların yaşamış olduklarını kanıtlamaları üzerine her yeni oluşan tabaka serisinden önce bir "kıyamet" koptuğu ileri sürülüyor ve yeniden birtakım türlerin yaratıldığı anlayışına varılıyordu. Georges Cuvier tarafından savunulan bu teorinin hâkim olduğu sıralarda her ne kadar türlerin birbirinden hâsıl oldukları hakkında görüşler ileri süren Lamarck gibi, Étienne Geoffroy Saint-Hilaire gibi bilim insanları çıkmışsa da bu kişilerin görüşlerini kimse umursamamıştı. Ancak, uzun gözlemler ve incelemelerden sonra 1859'da "Türlerin Orijini", bugünkü dille "Türlerin Kökeni", adlı eseri yazan İngiliz doğa bilimcisi Darwin türlerin değişebildiklerini ve birbirinden hâsıl olduklarını bütün dünyaya anlatma olanağı bulmuştu. Gerçekten türler içinde diğerlerinden farklı alt türlere hemen hemen her zaman rastlanmaktaydı. Böyle belirli farklarla ayrışan alt türler, tür içinde bir "variyete", bir farklılık ortaya koyuyordu. Yalnız bu farklı alt türler arasında yapılan çapraz karşılaştırmalarla tür içinde belirli bir vasfa göre bir "ırk" ortaya çıkıyordu.

Bu arada insan ırkları gibi doğal bir şekilde meydana gelmiş ırklar yanı sıra, yapay olarak da ırklar oluşturulabilirdi. Mesela atlarda koşu ya da yük taşıma yeteneği dikkate alınarak koşu ve yük taşıma becerileri fazla at türleri, bu arada İngiliz atları gibi, ya da erkek eşek ile kısrağın eşleştirilmesinden doğan katanalar gibi ırklar yaratılmıştı. Süs için kullanılan bahçe bitkilerinde, doğal türlerden farklı olarak çiçeklerin katmerli, yapraklarının ince uzun ya da geniş olması sağlanıyor, bu bitkilerin asıllarından daha değişik türlerinin oluşturulabileceği kanıtlanıyordu.

"TEKÂMÜL TEORİLERİ"

Türlerin değiştiklerini ve birbirinden hâsıl olduklarını bildiren kuramlara "tekâmül teorileri", evrim kuramları deniyordu. Bu kuramlara göre canlı, basitten karmaşığa doğru doğada sürekli bir evrim geçiriyordu. Evrim kuramları, karşılaştırmalı anatomi, embriyoloji, biyojeografi ve paleontoloji ilimlerine dayanıyordu. *Biyoloji II*, tüm hayvan serilerinin organ yapılarının gelişiminin basitten karmaşığa doğru olduğunu ve bunun bir beden yapısı evrimini gösterdiğini kaydediyordu. Her canlıda kendi yaşam koşullarına ve ortamına uygun bir değişimin oluştuğu anlaşılıyordu. Balinalarda "üye"lerin yüzgeçlere, kuşlarda ön "üye"lerin kanatlara dönüşmüş olması bu tür örneklerdi. Ekoloji bahsinde kara ve suda yaşama uyum sağlayan canlılarda beden anatomisinin dönüşümü açıklanmıştı. Beslenme, korunma ve çoğalmada canlılar arasındaki bağlantılar araştırılırken, değişik türlerin yaşam koşullarına uymak için nasıl değişmek zorunda kaldıkları belirtilmişti. Canlılarda, "cücük" safhalarını ve gelişimini inceleyen embriyoloji, evrim hakkında çok güçlü örnekler vermekteydi. Değişik hayvan türleri, döllenmiş yumurtadan itibaren cücük safhaları süresince, başka hayvanların kimi vasıflarını gösteriyor, bu hayvanların evrim zincirinde hangi halkadan doğduklarını açığa vuruyordu. Balinalarda, kıl, diş ve arka "üyeler bulunmadığı halde, bunları cücük evresinde gözlemlemek mümkündü. Buna göre bu balinaların dişli ve dört ayaklı memeliler arasında değerlendirilmesi gerekiyordu. Çünkü bu halde iken zamanla su yaşamına uyum sağlamışlardı. Bunun gibi, akciğeriyle soluyarak doğan Alp semenderleri, cücük yaşamları sırasında solungaçlıydılar. Omurgalı hayvanların solunum ve sinir sistemlerinin cücük safhaları, hepsinde de solungaç yarıklarının bulunduğunu ve aynı yolda sinir sistemlerinin meydana geldiğini gösteriyordu. Bu da bütün omurgalıların bir kökten geldiklerinin kanıtıydı.

Hayvanların cücük safhalarına birevolut (ontojeni) deniyordu. Birevolutun türlerin değişerek takip ettikleri farklı evrim şekilleri serisi (soyolut = filojeni) ile paralel olduğu kanısı oluşmuştu. *Biyoloji II* doğa birlikleri-

ni anlatırken yeryüzünde bütün canlıların bir biyojeografisini yapmıştı. Biyojeografi bilgileri ile de türlerin birbirinden doğdukları ortadaydı.

Evrim kuramlarına paleontoloji, yani fosiller biliminin verdiği deliller de pek çoktu. Yeryüzünde yaşamış olan bütün canlıların, fosillerine ulaşı-

daha geç ortaya çıkmış ve özellikle Üçüncü Zaman'da gelişmişlerdi. En son olarak Dördüncü Zaman'ın başlangıcında insan "zuhur" etmişti. İnsana ait olduklarından kuşkulanılmayan avadanlıklar, resimler ve meskenler ancak Dördüncü Zaman "yerey"lerinde ya da topraklarında bulunmaktaydı. Sanat eserleriyle

sa bu organ görevini yapamaz ya da önemsiz bir şekilde iş görmeye alışırdı; bu durumda "işsizlik"le dejenere olur, şekli, boyu, muhtelif kısımları arasındaki uygun ilişki ağı, rengi ve benzeri nitelikleri değişime uğrardı. Lamarck bu değişimlerin kalıtımla dölden döle geçtiğini ve ortamın şartları değişinceye kadar, bütün

Biyoloji II kitabının "Türk Irkı Antropolojisi" bölümünün sonunda yer alan pratik çalışmada her okulda öğrencilerin kafatası karineleri ölçülecek ve öğrenci toplamına göre kafataslarının yüzde oranları saptanacak, aynı zamanda bunların ortalaması bulunacaktı. Bunun ne denli sakıncalı bir pratik çalışma olduğunu ders kitabının yazarları görmüyorlardı.

lamamıştı. Bununla birlikte Birinci Zaman'da yaşamış ve yok olup gitmiş trilobitlerle İkinci Zaman'da yaşamış ve yine bu zamanın sonunda ortadan kalmış olan amonitlerin, bu zamanlar içinde, nasıl birbirinden doğmuş ve birçok türler meydana getirmiş olduklarını; İkinci Zaman'ın son tabaka serisinde bulunan arkeopteriks fosili ile bugün yapı ve yapılışlarıyla aynı sınıfı teşkil eden kuşların, sürüngenlerden meydana geldiklerini, atın da beş parmaklı bir atadan geldiğini paleontoloji gösteriyordu. Atın ataları serisinde parmaklarının nasıl zamanla azaldığı pek açık olarak kanıtlanmıştı. Bunların dışında paleontoloji, meydana çıkardığı fosillerle yeryüzünde bitki ve hayvanların basitten karmaşığa doğru bir seyir izlediklerini ve bu nedenle bunlar arasında bir evrim bağlantısı olacağını açıklamıştı.

Bitkilerden fosillerin en alt tabakalarında rastlananlar, tal-bitkileriydi. Daha sonra yaprakçıklı yosunlar ve daha yüksek çiçeksizler gelişmişti. Bunun ardından da çıplak tohumluların ve en son da kapalı tohumluların ortaya çıktığı saptanmıştı. Hayvanlara gelince; ilk tabakalarda bitkimsi hayvanlar, yumuşakçalar, eklembacaklar ve balıklar görünmekteydi. Kurbağalar ve sürüngenler daha sonra doğmuştu. Kuşlarla memeliler

bir evrim seyri izlemiş olan insanın, maden devrinden önceki zamanlara ait fosilleri, "inimsi" diye nitelenen insanların da dâhil olduğu canlı grubu kalıntılarıyla bugünkü insan arasında orta bir grup oluşturuyordu. Buna göre insanlarla, "inimsi"ler, ki bunlara maymun, şempanze, orangutan ve benzeri canlılar dâhildi, bir kökten geldikleri akla gelmekteydi. Ancak bugünkü ilim ve tekniği ile insan, "soyolut"u yani şeceresi bakımından bağlandığı kökü unutturacak bir hamle ile bütün canlılar dünyasına hâkim olmuştu.

Biyoloji II, türlerin değişimi hakkında verdiği bu bilgilerin ardından türlerde değişimin nedenlerini anlatan kuramlara geçiyordu. İlk aldığı kuram "Lamarkçılık"tı. Fransız doğa bilimcisi Lamarck (1744-1829), ilk kez türlerin değişim nedenlerini açıklayan kişiydi. Lamarck'a göre bütün canlı türleri, içinde yaşadıkları ortamın sıcaklık, ışık, nem, iklim ve beslenme koşulları gibi dış etmenler altında değişime uğruyorlardı. Genel olarak "ortama uymak" diye tanımlanan bu kurama göre, herhangi bir canlının yaşayış tarzı organlarından birinin görece fazla gelişimini gerektiriyorsa, bu organ zorunlu olarak değişime uğruyordu. Buna karşılık yaşayış tarzı herhangi bir organın gereksiz kalması sonucunu veriyor-

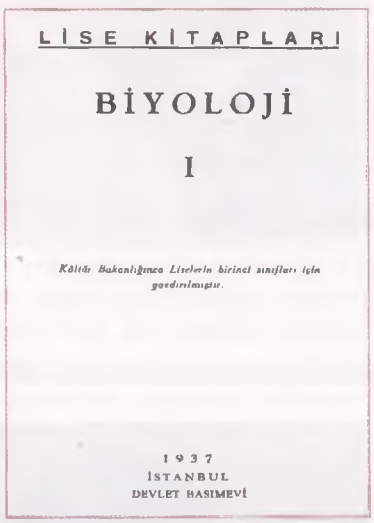

sonraki döllerde göründüklerini de kuramına ekliyordu. Kullanılmadığı için körelen herhangi bir organda bu durum, dölden döle bu organın kaybolmasına kadar sürüyordu. Ancak, bu dönüşüm çok uzun bir sürede gerçekleşiyordu. Lamarck'ın, henüz türlerin değişiminin kanıtlarının ortaya konmadığı bir sırada, ortaya attığı "ortama uymak" kuramının bugünkü taraftarları, türlerde değişimin, iklim, sıcaklık ve ışık gibi ortamın ve beslenme tarzının etkisi altında oluştuğunu gözlem ve deneylerle kabul ediyorlardı.

Georges Cuvier (1769-1832) Fransız bilim adamı. Karşılaştırmalı anatominin, bilimsel paleontolojinin kurucusu olan Cuvier' den önce, fosiller konusundaki kavramlar belli belirsizdi ve hiçbir desteği olmayan yorumlara yol açıyorlardı.

"DARVENCİLİK"

Biyoloji II'ye göre türlerde değişimi gündeme getiren ikinci kuram "Darvencilik"ti. Darwin (1809-1882), canlılarda evrimin delillerini embriyoloji ve paleontoloji aracılığıyla ortaya koyuyordu. Bu evrimin nedeni olarak özel bir etkeni vurguluyordu.

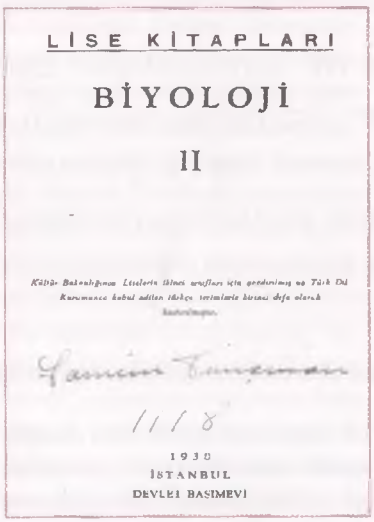

LİSE KİTAPLARI

BİYOLOJİ

I

Kültür Bakanlığınca Liselerin birinci sınıfları için yaptırılmıştır.

1937
İSTANBUL
DEVLET BASIMEVİ

LİSE KİTAPLARI

BİYOLOJİ

II

Kültür Bakanlığınca Liselerin ikinci sınıfları için yaptırılmış ve Türk Dil Kurumunca kabul edilen ilâçça terimlerle birinci defa olarak basılmıştır.

1938
İSTANBUL
DEVLET BASIMEVİ

Alman biyolog Friedrich Leopold August Weismann (Frankfurt 1834 –Freiburg 1914). Farelerle yaptığı deneyle Lamarck'ın evrim görüşünü çökertmiştir. Bu deneyde sonradan kazanılmış karakterlerin kalıtsal olmadığını ispatlamıştır.

Bu etken "hayat mücadelesi", dolayısıyla "tabii seleksiyon"du. Darwin, kuramını İngiliz iktisatçısı Malthus'un bir kuramına dayandırıyordu. İnsan geometrik bir hızla çoğalırken, geçimi için gerekli olan besin maddeleri aritmetik bir artışa uğruyordu. Malthus'un bu "kanun"u tüm canlılara uygulanacak olursa birkaç döl sonra canlıların kendi yörelerindeki besin maddelerinin, hepsini beslemeye yetmeyeceği görülecekti. Bunun sonucu olarak, aralarında besin maddelerini paylaşmak için ciddi bir mücadele başlayacaktı. Mücadele edenler içinde, herhangi bir nedenle, diğerlerinden daha zayıf olanlar, besin maddelerini sağlamakta güçsüz kalacak ve nihayet düşmanlarına, parazitlere ve iklim şartlarına yenik düşerek yok olup gideceklerdi. Ancak, daha dirençli ve hayat mücadelesi için daha donanımlı olanlar yaşamlarını sürdüreceklerdi. Böylece yaşamda doğal bir seleksiyon oluşacak rekabete iyi hazırlanmış olan üstün gelecekti. Dölden döle bu doğal seleksiyonun süreceğini söyleyen Darwin, hayat mücadelesini kazanan canlıları, bulundukları yerde ortama uyanlar, düşmanlarından kaçabilenler, besin maddeleri yeter derecede bol olan başka yerlere göçenler, beslenme tarzını değiştirenler, bu arada tırmanma ve yüzme yeteneği kazananlar, diye izah ediyordu. Buna karşılık, yine Darwin, hayat mücadelesinde zayıf düşenlerin başka yerlere göç edebileceklerini ve yeni yerlerinde evrilerek ilk şekillerinden farklı yeni şekiller alacaklarını kabul ediyordu. Darwin, bu görüşünü güçlendirmek için 1418 yılında Porto-Santo Adası'na yavrularıyla birlikte bırakılan bir dişi ada tavşanından türeyen dölleri örnek göstermekteydi. Bu adada kendilerini avlayan düşmanları olmadığından bu tavşanlar zamanla ve dölden döle o kadar çoğalmışlardı ki adada oturan insanlar tavşanlardan kurtulmak için başka yere göç etmek zorunda kalmışlardı. 1850'de adaya giden Darwin, bu tavşanları Avrupa'dakilerden esaslı şekilde farklı bulmuştu.

Bu ve buna benzer daha birçok örneklerle Darwin, türlerde değişimini doğal seleksiyonla açıklıyordu. Ancak, Darwin'in kuramını salt doğal seleksiyona bağlaması birçok doğa bilimci tarafından eleştirilmişti. Kimi değişimler doğadaki gelişmelerle yakından ilgiliydi. Karanlık mağaralarda ve büyük derinliklerde yaşayan hayvanların gözlerinin kısmen ya da tamamen kaybolması, bazı kurbağalarda yaşadıkları yerde su kalmayınca solungaçlar yerine akciğerlerin meydana çıkması Darwin'in tezine karşı ileri sürülen örneklerdendi. Ancak, Darwin de yaşamının son günlerinde türlerin değişmesinde yalnız doğal seleksiyonun değil, iklim ve organları kullanma oranı gibi Lamarck'ın gündeme getirdiği bazı faktörlerin de amil olduklarını tasdik ediyordu. Bu arada, başlarında August Weismann'ın (1834-1914) bulunduğu Yeni Darwinciler, Darwin'in ilk fikirlerine sadık kalmış ve kalıtım bahsinde türlerin değişmesinin ancak "eşeyli plâsman"ın değişmesiyle mümkün olabileceğini, "eşeyli plâsman"ın değişmesinin bir tek nedeninin de doğal seleksiyon olduğunu ileri sürmüşlerdi.

Biyoloji II'nin gündemine aldığı üçüncü evrim kuramı "mutasyonizm" ya da o günkü Öztürkçe karşılığı "değşinserlik"ti. Öteden beri görünüşte bir neden olmadığı halde bazı türlerin birdenbire değiştikleri bilinmekte idi. Köpeklerde, öküzlerde ve farelerde bu tarzda yeni türler meydana çıkıyordu. Amerika'nın boynuzsuz öküzleri bunlar arasındaydı. Hollandalı bir botanik bilim insanı De Vries tarafından son yıllarda bitkilerde de birdenbire yeni türlerin ortaya çıktığı gözlemlenmiş ve böylece mutasyon ya da "değişinim" kuramı ortaya atılmıştı. De Vries Oenothera Lamarckiana bitkisinin tohumlarından, asıl bitkiden ayrılan vasıfları haiz, dört yeni tür

elde etmişti. Bunların yeni vasıfları döllerinde de görülmüştü. Mısırda, gelişim halinde iken, sapın kesilmesi ya da burkulması ile "çifteşeyli" çiçekler hâsıl olmaktaydı. Oysa normal mısırda çiçekler bir "eşeyli"ydi. Bu "çifteşeyli" çiçeklerin tohumlarından yine çifteşeyli çiçekli mısırlar meydana gelmekteydi. Bu gözlemler Lamarck'ın ve Darwin'in, her iki bilim insanının kuramlarına da ters düşüyordu. Mutasyon kuramında türlerin değişiminde Lamarkçılığın düşündüğü ortam etmenlerinin hiçbir etkisi olmadığı ve ya da türlerin ancak uzun bir sürede değişebileceklerinin kabul edilemeyeceği noktasına varıyordu. Yine mutasyon kuramına göre, aynı zamanda yeni türlerin eskilerle bir arada pekâlâ geçindikleri ve barındıkları gözlenebildiği için Darwin'in doğal seleksiyon kuramı da sorgulanabiliyordu.

Bununla birlikte yeni türlerin hemen teşekkülleri sırasında ortamın etkisi bütün mutasyon yandaşlarınca teslim ediliyordu. Örnek Alp semenderleriydi. Alpler'in kurak kesimlerinde, bu semenderlerden, doğar doğmaz akciğerleriyle soluyan yavrular hâsıl olduğu halde, nemli ortamda yetiştirilen aynı semenderlerin yumurtladıkları ve yumurtalarından çıkan yavrularda solungaçların bulunduğu görülüyordu. Bu semenderler tekrar Alpler'e götürüldükleri takdirde de vasıflarını korumaktaydılar. Mutasyon taraftarları da bu birdenbire değişimin döllenmiş yumurta hücresinde yerleşecek vasıflardan ileri geldiğini söylüyorlardı.

Biyoloji II'de "Türlerin Değişmeleri ve Tekâmül Teorileri" bölümü şu satırlarla son buluyordu: "Buraya kadar verilen izahlara göre tekâmül teorilerinden hiçbirisi kat'i değildir. O halde muhakkak olan türlerin değişmeleri ve yeni türler meydana getirmeleridir. Bu olayı her üç teoriyi bir arada düşünerek kabul etmek doğru olur."

TEK PARTİ KLASİĞİ

Biyoloji II'nin dokuzuncu ve son bölümü bir "Tek Parti klasiği" ile son buluyordu. Bölümün başlığı "Türk Irkı Antropolojisi" idi. Bu bölüm, o günkü adıyla Tarih, Dil ve Coğrafya Fakültesi Antropoloji Profesörü Şevket Aziz Kansu'nun *Craniologie de l'Anatolie* başlığıyla yayınladığı broşürle Birinci Türk Tarih Kongresi zabıtlarındaki tezlerden esinlenilerek yazılmıştı. Bu bilgi bölüm başlığına dipnot olarak konmuştu.

Biyoloji II, bu konuda şu bilgileri veriyordu: Son zamanlarda yapılan antropoloji incelemeleri Türk ırkının vasıflarını ortaya koymuştu. Bu incelemelere göre Türkler buğday ya da beyaz renkli; ince, uzun burunlu, orta büyüklükte bir kulağa sahip, siyah, elâ, bazen de mavi gözlü; orta ve ortanın üstü boylu insanlardı. Ancak antropolojik verilerde o tarihlerde temel kıstas kafatası şekliydi. Kafatası şeklinin ırkların evriminde büyük bir önemi vardı. *Biyoloji II*, klasik tanım doğrultusunda, önden arkaya doğru uzun olan kafataslarına dolikosefal, yuvarlak olanlara brakisefal ve ikisinin ortası bir şekil gösterenlere de mezosefal dendiğini hatırlatıyordu. Kafatasların bu tasnifi kafatası karinesi ile belirleniyordu. Kafatası karinesi, kafatasının en büyük yan genişliğinin, 100 ile çarpımının en büyük ön arka genişliğine oranından bulunuyordu. Karineleri 77.7'ye kadar olan kafatasları dolikosefal; 77.7'den 79.9'a kadar olanlar mezosefal ve 79.9 üzeri olanlar ise brakisefaldi.

O sıralarda henüz Afet Hanım'ın İsviçre'de yaptığı antropoloji tez sonuçları ortada yoktu. Bu nedenle *Biyoloji II*'de Şevket Aziz Kansu'nun verileri kullanılıyordu. Ders kitabına Türkiye ölçeğinde kafa karinesiyle son nokta konuyordu. Ancak 375 gibi sınırlı bir örneklem sonucu olsa da, Şevket Aziz Kansu'nun hesapladığı kafatası karinesi Afet Hanım'ın 64.000 örneklemindekilere benzer bir sonuç vermişti. Türklerin kafatası şekli brakisefaldi. 375 kafatası karinesinin verdiği ortalama rakam 84.07 idi. *Biyoloji II*, yukarıda sayılan vasıfların ardından şu satırlara yer veriyordu: "Bu vasıflarla en mükemmel bir yükselme derecesi gösteren ırkımız, Avrupa'nın Alp ırkı vasıflarını haizdir. Esas itibariyle Alp ırkı Avrupa'ya Orta Asya'dan geçmiştir."

Şevket Aziz Kansu yaptığı ölçümler sonucu Türklerin kafatası şeklinin brakisefal olduğunu kaydediyordu. Liselerde okutulan **Biyoloji II** *ders kitabı, bu bilgiler ışığında şu satırlara yer veriyordu: "Bu vasıflarla en mükemmel bir yükselme derecesi gösteren ırkımız, Avrupa'nın Alp ırkı vasıflarını haizdir. Esas itibariyle Alp ırkı Avrupa'ya Orta Asya'dan geçmiştir."*

Brakisefal kafa en gelişkin, o günkü terimle "en mütekâmil" insan kafatasıydı. Atatürk daha 1932 yılında, Ağustos'un 19'unu 20'ye bağlayan gece Yalova'da Şevket Aziz Kansu'ya kendi ölçümünü yaptırmıştı.[12] 1937'de ise geniş bir anketle 64.000 kişinin ölçümü alınmıştı. Afet Hanım'ın İsviçre'de doktorası bu ölçümler sonucu yazılabilmişti. Biyoloji derslerinde de deneysel olarak öğrencilerin ölçümleri yapılıyordu. Nitekim *Biyoloji II* kitabı bu tür ölçümleri öngörmüştü. Kitapta işlenen her konu sonunda bir pratik çalışma yer alıyordu. "Türk Irkı Antropolojisi" bölümündeki pratik çalışmada her okulda öğrencilerin kafatası karineleri ölçülecek ve öğrenci toplamına göre kafataslarının yüzde oranları saptanacaktı. Aynı zamanda bunların ortalaması bulunacaktı.

Neyse ki okullarda yapılan ölçümlerde çoğunluk brakisefal çıkmıştı. Hatta kız öğrencilerde brakisefal kafa ölçüleri oranı erkek öğrencilerden daha yüksekti.[13] Tabii bunun ne denli sakıncalı bir pratik çalışma olduğunu ders kitabının yazarları görmüyorlardı. Kitapta brakisefallerin "en mütekâmil" insanlar olduğu bilgisi veriliyordu. Pratik çalışma sonucu sınıfta kafatası ölçüleri dolikosefal ya da mezosefal çıkan öğrencilerin ölçüm sonucu ne duruma düşürüldüklerini Talim Terbiye düşünememişti. Oysa 1933 yılında yayınlanan *Ortamektep Tarih I* kitabında paradoksal olarak şu uyarı yer almıştı: "Bununla beraber ırklar arasında bugün görülen farkların tarih bakımından ehemmiyeti pek azdır. Bu fark ırkları ayırmak için kuvvetli bir esas olduğu halde, içtimaî hiçbir kıymeti yoktur. Irkların üstünlük ve geriliğini göstermez."[14]

Cumhuriyet yıllarında antropoloji dar bir alana sıkışmıştı. Etnolojik bilgiden ırak bir antropoloji anlayışı vardı. Fizik antropoloji kültürel edinimle mesafeliydi; tarihin derinliklerinde, kemik yapılarıyla uğraşıyordu. Bu nedenle, Tek Parti döneminde ırk sorunu, hiç olmazsa bilim dünyasında etnik temele dayanmıyordu. İnsanlar Türk, Kürt, Laz, Çerkez gibi etnik ayırıma uğramıyor, brakisefal, mezosefal ve dolikosefal türü fiziki tasnif görüyorlardı. Brakisefal bir Kürt ya da Laz, dolikosefal bir Türk'e oranla daha "mütekâmil"di. Ancak, biyoloji kitaplarında bu tür bir tasnif gündeme gelmişse de, tarih kitaplarında ırk konusunda yine de bir uyarıda bulunmak gereği duyulmuştu. Yukarıda belirtildiği gibi, kafatası ölçüleri ırkları ayırmak için güçlü bir etmen olmasına karşın toplumsal bağlamda bir değer ifade etmiyordu; bu tür bir tasnif ırkların üstünlük ya da geriliğini göstermiyordu. Son kertede Erken Cumhuriyet ırkçılığı "defansif" bir ırkçılıktı. İçe değil, dışa dönüktü. Batı'daki önyargılara, kalıntısal mitlerine karşı direnişi simgeliyordu.

Süreyya Ağaoğlu'nun Mantık Ders Kitabında Lamarckizm ve Darwinizm (1926)

"... hayatiyyat büyük nazariyelere müncer olur. Bu nazariyeler meyanında en meşhurları olan zi hayat nev'ilerin tekamülüne aid nazariyeleri zikredebiliriz:
Zi hayat nev'iler hakkında başlıca iki nazariye vardır:
1) Nev'ilerin ayrı ayrı halk edildiğini kabul eden beka-yi nev' • fiscisme nazariyesi (Cuvier)
2) Nev'ilerin bir istihale ve tekâmül ile birbirlerine merbut olduklarını kabul eden istihale ve tekâmül [transformisme - evolutionisme] nazariyeleri [Lamarck, Darwin)

Lamarck ve tilmizlerine göre hayvan muhite intibak için cehd eder. Muhit tahavvül ederse hayvan da yeni şeraite intibaka çalışır. İhtiyacı tayin eden muhittir. İhtiyac uzvu tahavvül ettirir veya yaratır. Binaenaleyh nev'iler arasında tahavvülü mucib olan muhite intibak meselesidir. Bu nazariye "Lamarkizm" namını alır. "Darvinizm"e göre ise hayattaki tenevvu' ve tahavvül hayat mücadelesine ve tabii istifaya kabil-i ircadır. Her nev'i fevkalade bir surette teksir etmeğe müsaittir. Fakat mekân ve gıda mahduddur. Bu suretle bir mücadele başlar. Zayıf olanlar mücadelede ölür. Kuvvetli olanlar galip gelir, yaşar. Tabiat güzideleri, kuvvetlileri seçer ve bir istifa olur. Ferdde husule gelen tahavvüller verasetle yeni nesillere geçer. Binaenaleyh canlı mahlûklardaki tebeddül ve tahavvül mücadele-i hayatın ve tabii istifanın neticesidir."

Türkiye'nin ilk kadın avukatı Süreyya Ağaoğlu (Karabağ 1903 — İstanbul 1989).

Ağaoğlu Süreyya [Ankara Erkek Lisesi Felsefe ve İctimaiyyat Muallimi], *Suri ve Tatbiki Mantık*, [Liselerin son sınıfında tedris edilmek üzere Maarif Vekâleti tarafından kabul edilmiştir], İstanbul: Milli Matbaa, 1926, s. 135-136.

Hasan Âli Yücel'e Göre Lamarck'ın "Beka-yı Nev' " ve Darwin'in "İstifa" Nazariyeleri (1926)

Hasan Âli [İstanbul Galatasaray Liselerinde muallim], *Suri ve Tatbikî Mantık*, [Liselerin ikinci devre son sınıflarına mahsustur] İstanbul: Milli Matbaa, 1926. Lamarck'ın "beka-yı nev'" ve Darwin'in "istifa" nazariyesi kitapta şu satırlarla yer alıyordu: s. 203-207.

Fakat beka-yı nev'e çok mütemayil olan Buffon'un bu müphem telâkkisi bilâhare meşhur Fransız tabiiyatçısı Lamarck'ın şayan-ı dikkat fikirleriyle zâfa uğramıştır. Lamarck, teşekkül etmiş nev'iler arasında mütevassıt bir vaziyette bulunan ve evsafı bariz olmayan "şüpheli nev'i"lerin mevcudiyetini görerek "beka-yı nev' " nazariyesine kail olamamıştı; bundan mülhem olarak canlı vücudlere deymumet ve tekâmül mefhumlarını tatbik ediyordu. Muhtelif hayvan ırklarının mevcudiyetini izah ve aynı zamanda onların uzvi vaziyetlerini tavsif için hayvanatın tedricen değiştiklerini ve bazı müessirlerin müdahalesiyle ahenkdar bir surette inkişaf ettiklerini kabul ediyordu. Bu müessirler; muhit, i'tiyad ve ihtiyaç gibi şeylerdi. Lamarck'a

Hasan Âli Yücel (İstanbul 1897 — İstanbul 1961). Celal Bayar, Refik Saydam ve Şükrü Saracoğlu hükümetlerinde Milli Eğitim Bakanı.

nazaran iklim, mesken, gıda gibi anâsırı ihtiva eden muhit, hayvanda tahavvülün başlıca sebeplerinden birdir. Bu müessir, uzviyetlerde ihdas ettiği teşevvüşlerle onları ya kendisine intibaka veya büsbütün istifaya mecbur eder. Canlıda tahavvülün en büyük âmili hayatî kudrettir ki bu da ihtiyaç ile i'tiyada göre tecelli etmektedir. Zira ihtiyaç, uzvu vücude getirir; i'tiyad onu devam ettirir. Bir zi-hayat, bulunduğu muhitte yeni yeni vaziyetlere maruz kalır ve onların ihdas ettikleri ihtiyaçları tatmin için yeni faaliyetlerde bulunacak olursa azasında behemehâl bir tahavvül husule gelecektir ki neticede "muhite intibak" o hayvan için zaruret olacaktır. Zürafaların boyunlarını uzatan âmil, gıdalarının yüksekte bulunması olduğu gibi; kaz ve ördek gibi hayvanların pençelerinin vaziyeti de iktiza ettiği zaman suda yüzmek zaruretinden tahassül etmiştir.

Lamarck bu telâkkilerini iki kanunda hülâsa ediyordu:

1 – Uzviyetleri husule getiren muhtelif azâ, faaliyetleri nisbetinde inkişaf eder. Muhitin tesiri ve ihtiyaçların sevkiyle âtıl kalır ve faaliyetten düşerse dumura uğrar, zâfa duçar olur.

2 – Muhitin tesiriyle uzviyetlerin bünye ve vazife hususunda iktisab veya kaybettikleri şeyler nesilden nesle intikal eder.

Enva-yi hayatiyyenin tedrici olarak bazı ibtidaî ve basit enmuzeçlerden neş'et ettiklerini iddia eden bu nazariyeye hayatiyatta "istihaliyye" "transformisme" derler.

Lamarck'ın istihale nazariyesi İngiltere'ye geçince Darwin'in dehası ve amik tetkikâtıyla istihaleye uğradı. Bu fikir zaten İngiliz muhit-i ilmiyyesine yabancı değildir. Darwin'in büyükbabası Erasmus Darwin insanların kolları ve bacakları, balıkların misbaheleri, kuşların kanatları arasındaki karabeti görmüş ve istihale fikrini pek vazıh bir şekilde benimsemişti. Torunu, Lamarck'ın fikrini esas itibariyle kabul ediyordu. Fakat onun izah etmediği noktayı, yani istihalenin mihanikiyyet ve tarz-ı husulünü izaha çalışıyordu. Darwin "Enva'ın menşe'i – L'origine des espèces" namındaki muhallid eserinde bütün ehlî hayvanların sınaî ve tedrici bir tesir ile gayr-ı ehlî nev'ilerden hâsıl olduğunu iddia eder. Misal olarak ehlî güvercinleri mütalaa etmiştir. Bu hayvanların insanlar tarafından beslenip terbiye edilmesi kadim Mısır'dan başlar, hatta Romalılarda bunların şecereleri tutulur, bilhassa Asya'nın pek çok yerlerinde ziynet hayvanı olarak evlere ve saraylara sokulurdu. İşte Darwin pek kadim zamanlardan beri birçok usullerle yetiştirilen muhtelif güvercin ırklarını elde etti, nerede güvercinle iştigal eden müessese varsa hepsine müracaat ederek bunların üzerinde uzun mütalaalar yaptıktan sonra bütün güvercin nev'ilerinin bir nev'iden türediği neticesini çıkardı. İşte gayr-ı ehlî bir nev'iden, terbiye ve diğer muhtelif sebeb ve tesirlerle başka başka enva'ın husulüne, nev'ilerdeki bu tebeddüle hayatiyyatta "istifa – selection" denildi. İstifa hakkında bir parça malumat verelim:

İnsanların – bilerek veya bilmeyerek – yaptığı istifa, sun'i bir istifadır. Hâlbuki onu bizzat tabiat da yapar. Fakat tabiatın istifası, sun'i istifa gibi harici eşkâlin tahavvülüne, insanlar için müfid veya güzel olan evsafın inkişafına badi olmaz; belki hayvan için en faideli evsafı seçer. İnsan kendi arzu ve menfaati için hayvanları alır, muhtelif iklimlerde yaşayanlarını bir araya getirir, bunların bariz evsafı üzerine icra-i tesir, zayıflarını kavilerin zararına idame eder. Binaenaleyh insan elinde hayvanlar tabii bir şekilde inkişaf ve istifa edemezler. Hayat mücadelesi burada zâfa duçar olur.

Tabii istifada tabiat, hayvan için müfid ve insanın gözünden kaçacak kadar rakik evsafı intihab eder. Burada bütün uzviyetler mücadeleye sevk olunur. Tabiat, kendi mevcudiyetini idame edemeyeceklere kat'iyyen acımaz. Zayıfların akıbeti ölümdür. Filvaki bu hal tedricen vaki' olur; asırlar sürer ve ancak bu uzun zaman yolu üzerinde istifanın neticesi bizim nazar-ı dikkatimizi celb edecek derecede tebarüz edebilir. Bundan dolayıdır ki nev'ilerin istihalelerini kolayca kavrayamayız ve yekdiğeri arasındaki deymumet alâkasını keşifte güçlük çekeriz.

İstifanın en büyük delillerinden birisi, ehlî hayvanların vahşet haline avdet ettikleri zaman tekessür hususunda gösterdiği mebzuliyettir. Bazı yüksek dağlar ve geniş yaylaları kaplayan bi-nihaye nebatlar, nihayet iki üç nev'e inhisar ediyor. En nadide bir çiçek bakılmada ihmal edilse yabanileşir ve yabanileştikçe velevdiyeti artar. Yumurtalarını bizzat saklayamayan hayvanların tenâsülleri netâicini erkam ile ifade mümkün değildir; o kadar çoktur. Silsile-i hayatiyyenin en mükemmeli olan insan, en az tekessür eden hayvandır diyebiliriz. Hayvanat içinde en ağır tekessür edenlerden biri de fillerdir. Her fil otuzunda tekessüre başlar, yetmiş yaşında durur ve bu zaman zarfında en az altı mahsul verecek olursa altı yüz senede bir çift filden milyonlarca fil çıkacağı kolayca hesab edilebilir.

Bu misallerden çıkan birinci netice, hayvanatta mükemmeliyetle tekessür makûs bir şekildeki münasebetidir.

İkinci netice ise; en az tekessür eden insan ve fillerin bu müdhiş çoğalışlarından intikal ederek diğer hayvanların muhayyir-ül-ukul teaddi düşünülünce bütün uzviyetlerin nesilleri yaşadığı takdirde arzın kaşrını ve derûnunu dolduran namütenahi enva'-i hayatiyyenin gıdasız kalacakları pek kolay kabil-i tahmindir. Hâlbuki birçok esbâb bu tevessu'a mani oluyor. Uzviyetler bütün doğurduklarını yaşatamıyorlar. Bir dişinin yumurtladığı beyzalarla onların yaşadığı muhite gelen hayvanattan her birinin rüşeym teşkil etmesi kabil olmadığı gibi sekiz, on yavru doğuran kedi ve köpeklerin bile ancak bunlardan bir kısmını yaşatabildiklerine her zaman tesadüf ederiz. Ölenlere nisbetle yaşayanlar pek cüz'i bir miktardadır.

Bir de Darwin kitabında canlılar arasındaki münasebâta dair pek mühim misaller zikreder: Çıplak, bir arazinin bir kısmına çam ağaçları dikilse ve diğer kısmı boş kalsa, bir zaman sonra bu iki yerin birbirinden ayrı iki iklim manzarası arz ettiği görülür. Çamların dikilmesi üzerine orada birçok yeni nebatlar husule gelir, orada bulunan hayvanatın hayatında tahavvüller olur, Âkilü'l-haşere olan kuşlar, haşeratın tekessürüne mani olurlar. Bu da gösteriyor ki enva'-i hayatiyyenin muhafaza-i mevcudiyyeti yekdiğeriyle alakadardır. Bir kısım haşerat var ki bazı nebatatın ilkahına tavassut eder. Nitekim lâlelerde ilkah arıların vasıtasıyla olmaktadır. Arılar olmazsa lâle nesli münkati' olacaktır. Arıların adedi ise peteklerinin düşmanı olan farelerin adediyle mütenasibdir. Arıların nısfından ziyadesi farelerin şikârıdır. Halbuki farelerin de düşmanları vardır: Kediler !.. Küçük şehirlerde, yahud bal yapmağa itina edilen yerlerde arı petekleri çoktur. Çünkü orada farelerin hasm-ı canı olan kediler mebzuldür. Şu halde lâle, arı, fare, kedi nev'ileri arasında sıkı bir münasebet-i hayatiyye vardır. Netice itibariyle gerek gıda gerek sair ihtiyaçlar dolayısıyle gıdalı ile gıdasız kalan uzviyetler arasında bi-aman bir münaza'a var demekdir ki buna "hayat için mücadele – la lutte pour la vie" kanunu derler. Tabiat canlılar için vasi' ve serbest bir muharebe meydanıdır. Her uzviyet kendine göre silahlarla mücehhez bir muharibdir. Yaşamak; bu harb-ı umumîye iştirak etmek ve muzaffer olmaktır. Mağlub olmamak için yegâne şart, zayıf olmamaktır. Darwin'in vaz' ettiği mücadele-i hayat kanununa Spencer "en kavi ve lâyıkın bekası - La persistance du plus apte" namını veriyor ki bu da istifa-i tabiatın bir neticesinden başka bir şey değildir.

Liselerde Okutulan Biyoloji II *(1938)'de Darwinizm [Darven, tabiğiğ ve benzeri sözcükler ders kitabında yer aldığı yazım şekliyle korunmuştur]*

Darven (1809-1882), canlılarda tekâmülün delillerini ambriyoloji ile paleontolojide bulmuştur. Bu tekâmülün sebebi olarak özel bir faktör kabul eder (hayat mücadelesi dolayısile tabiğiğ seleksiyon).

Darven'in, teorisini bir İngiliz iktisatçısı olan Maltüs (Malthus)'ün şu kanununa istinat ettirmektedir: (Ölçülü bir alanda yaşıyan insanların sayısı, bir geometrik ulam halinde çoğalırken, bu alanda bunların geçimleri için lâzım olan besin maddeleri ancak bir sayal ulam halinde çoğalır). Bu kanun bütün canlılara tatbik edilecek olursa birkaç döl sonra canlıların işgal ettikleri yerlerdeki besin maddeleri, hepsini beslemeğe yetmeyecektir. Bunun neticesi olarak, aralarında besin maddelerini paylaşmak için ciddî bir mücadele başlıyacaktır. Mücadele edenler içinde, herhangi bir sebeple, diğerlerinden daha zayıf olanlar, besin maddelerini tedarik etmeğe güçleri yetmeyenler ve nihayet düşmanlarına, parazitlere ve iklim şartlarına mukavemet edemiyenler inkiraza mahkûm olacaklardır. Fakat daha mukavemetli ve hayat mücadelesi için daha iyi teşkilâtlanmış olanlar yaşamakta devam edeceklerdir. Binaenaleyh, hayat rekabetine iyi hazırlanmış fertlerde tabiğiğ bir seleksiyon belirecektir. Dölden döle bu tabiğiğ seleksiyonun devam edeceğini söyliyen Darven, hayat mücadelesinde muvaffak olabilecek canlıları; bulundukları yerde hayat mücadelesine uyanlar, düşmanlarından kaçabilenler, besin maddeleri yeter derecede bol olan başka yerlere gidenler, beslenme tarzını değiştirebilenler (tırmanma ve yüzme kabiliyetini kazananlar) diye izah etmiştir. Buna karşılık yine Darven, hayat mücadelesinde zaif olanların başka yerlere göç edebileceklerini ve yeni yerlerinde tekâmül ederek ilk şekillerinden farklı yeni şekiller alacaklarını kabul etmiştir.

Darven, bu fikrini kuvvetlendirmek için 1418'de Mader yanında Porto-Santo adasına yavrularile, beraber bırakılan bir dişi ada tavşanından türeyen dölleri misal göstermektedir. Bu adada kendilerini avlıyan hiçbir düşmanları olmadığından bu tavşanlar zamanla ve dölden döle o kadar çoğalmış ki bu adada oturan insanlar tavşanlardan kurtulmak için başka yere gitmeğe mecbur kalmışlar. 1850'de bu tavşanları tetkike giden Darven, bunları Avrupa tavşanlarından pek farklı bulmuştur.

Bu ve buna benzeyen daha birçok misallerle Darven, türlerde değişmeği tabiğiğ seleksiyona bağlamaktadır. Fakat Dervencilik birçok olayları (karanlık mağaralarda ve büyük derinliklerde yaşıyan hayvanların gözlerinin kısmen veya tamamen kaybolması, bazı kurbağalarda yaşadıkları yerde su kalmayınca solungaçlar yerine akciğerlerin meydana çıkması ve saire) düşünmediği için uzun uzadıya tenkit edilmiştir.

Darven de hayatının son günlerinde türlerin değişmesinde yalnız tabiğiğ seleksiyonun değil Lamark faktörlerinin bazılarının da (iklim ve organları kullanma ve kullanmama) amil olduklarını tasdik etmiştir. Fakat başlarında Vaysman bulunan Yeni Darvenciler, Darven'in ilk fikirlerine sadık kalmış ve kalıtım bahsinde anlattığımız gibi türlerin değişmesinin ancak eşeyli plâsmanın değişmesile mümkün olabileceğini, eşeyli plâsmanın değişmesinin bir tek sebebinin de tabiğiğ seleksiyon olduğunu ileri sürmüşlerdir.

DİPNOTLAR

1 Subhi Edhem [Idadi-i Askeri sabık tarih-i tabii muallimi], *Darwinizm*, Manastır; Beynelmilel Ticaret Matbaası, 1327; Edward Hartmann, *Darwinizm — Darwin Mesleğinin İhtiva Ettiği Hakikatler ve Hatalar*, çeviren: Memduh Süleyman, İstanbul; Tecedüd-i İlmî ve Felsefî Kütüphanesi: aded 10, 1329; Ernst Haeckel, *Vahdet-i Mevcud — Tabiat Âleminin Dini*, çevirenler: Baha Tevfik ve Ahmed Nebil, İstanbul, Tecedüd-i İlmî ve Felsefî Kütüphanesi: aded 2, ty. Subhi Edhem, *Lamarekizm*, Dersaadet; Ulum-ı Tabiiyye ve İctimaiyye Kütüphanesi, 1330. Subhi Edhem, *Hayat ve Mevt*, İstanbul; Halk Kütüphanesi, Nefaset Matbaası, ty.; Louis Buchner, *Madde ve Kuvvet*, 3 cilt, mütercimler: Baha Tevfik ve Ahmed Nebil, Dersaadet Kütüphanesi, ty.

2 Ağaoğlu Süreyya [Ankara Erkek Lisesi Felsefe ve İctimaiyyat Muallimi], *Suri ve Tatbiki Mantık*, [Liselerin son sınıfında tedris edilmek üzere Maarif Vekâleti tarafından kabul edilmiştir], İstanbul; Millî Matbaa, 1926.

3 Hasan Âli [İstanbul Galatasaray Liselerinde muallim], *Suri ve Tatbiki Mantık*, [Liselerin ikinci devre son sınıflarına mahsustur] İstanbul; Millî Matbaa, 1926.

4 Hasan Âli, *Lise Kitapları: III. Sınıf — Suri ve Tatbiki Mantık*, İstanbul; Devlet Matbaası, 1935. [Maarif Vekâleti Millî Talim ve Terbiye Dairesi'nin 8/3/1934 tarih ve 900 sayılı buyruğile 4000 nüsha basılmıştır.

5 Hasan Âli, *Lise Kitapları: III. Sınıf — Suri ve Tatbiki Mantık*, İstanbul; İstanbul; Devlet Basımevi, 1938. [Kültür Bakanlığı Yayın Dörektörlüğünün 6-1-1938 tarih ve 83/107 numaralı emrile III üncü defa olarak 4000 sayı basılmıştır.

6 Fransız doğa bilimcisi Jean-Baptiste de Lamarck (1744-1829) Fransa'nın Picardie bölgesindeki bir köyde doğdu. Çocukluğundan beri asker olmayı düşünürken, babasının isteği üzerine papaz olmak üzere din eğitimi gördü. 1760'da babasının ölümü ertesi orduya yazıldı. Sağlık nedeniyle 1768'de ordudan ayrılmak zorunda kaldı. Paris'te tıp eğitimi görürken bir yandan da botanik alanında incelemeler yaptı. 1778'de Fransa'nın doğal bitki örtüsüne ilişkin çalışmaları yayımlayınca Fransız Bilimler Akademisi'ne seçildi.1788'de Paris botanik bahçesinde çalışmaya başladı. Beş yıl sonra bu kuruluş Ulusal Doğa Tarihi Müzesi adıyla yeniden örgütlendiğinde Zooloji Bölümü'nün yöneticiliğine atandı. O tarihten sonra bütün ilgisini zoolojiye yöneltti. Bu bilim dalındaki çalışmalarına elli yaşından sonra başlamasına ve gözlerinin neredeyse körlük derecesinde bozulmuş olmasına karşın böcekler ile solucanlar konusunda en yetkili kişi olarak tanındı. Ömrünün son yıllarına doğru, Charles Darwin'in doğduğu yıl, omurgasız hayvanlar biyolojisinin en önemli yapıtlarından birini, *Philosophie zoologique* adlı ünlü yapıtını yayımladı.

7 Erasmus Darwin, (12 Aralık 173» - 18 Nisan 1802) Elston Hall, Nottinghamshire'da İngiltere'de doğdu. Avukat Elston'lı Robert Darwin ve Elizabeth Hill'in yedi çocuğundan en genciydi. Edinburgh Üniversitesi'nde tıp okudu. Hekimliğin yanı sıra doğaya büyük ilgi duydu ve doğa filozofu olarak ün yaptı. İngiltere'de tanınmış sanayici ve filozofların bulunduğu Lunar Cemiyeti'nin James Watt'la birlikte kurucuları arasında yer aldı. Darwin-Wedgwood ailesinin bir üyesi olan Erasmus Darwin, Charles Darwin'in de büyükbabasıdır.

8 Herbert George Wells, *Cihan Tarihinin Umumi Hatları*, 5 cilt, İstanbul; Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, 1927-1928.

9 *Lise Kitapları — Jeoloji*, [Maarif Vekilliği Neşriyat Müdürlüğü'nün 83-5930 sayılı ve 1-VIII-1939 tarihli emriyle birinci defa olarak 5.000 sayı basılmıştır], İstanbul; Maarif Matbaası, 1939.

10 *Lise Kitapları — Biyoloji I*, [Kültür Bakanlığı'nca Liselerin birinci sınıfları için yazdırılmıştır], [Kültür Bakanlığı Yayın Direktörlüğü'nün 82/151 ve 12/8/1937 tarihli emriyle 15.000 sayı olarak basılmıştır], İstanbul; Devlet Basımevi, 1937.

11 *Lise Kitapları — Biyoloji II*, [Kültür Bakanlığı'nca Liselerin ikinci sınıfları için yazdırılmış ve Türk Dil Kurumu'nca kabul edilen Türkçe terimlerle birinci defa olarak bastırılmıştır], [Kültür Bakanlığı Yayın Direktörlüğü'nün 83/3686 sayılı ve 23-5-1938 tarihli emriyle birinci defa olarak 12.000 sayı basılmıştır], İstanbul; Devlet Basımevi, 1938.

12 "Profesör Şevket Aziz Kansu'nun Konuşması," *Türk Dil Kurumu — Türk Dili Belleten — Millî Yas Sayısı*, no 33, İlkkânun 1938, İstanbul; Devlet Basımevi, 1938, s. 17.

13 Nebile Gökçül, "Ankara İsmetpaşa İlkokulu talebelerinden 422 kız ve erkek Türk çocuğu üzerinde antropometrik araştırmalar ve neticeleri," *Türk Antropoloji Mecmuası, 15. Yıl*, sayı 19-22, Eylül 1939, s. 36-46; Naciye Çınar, "Ankara, Devrim İlkokulu talebelerinden 433 kız ve erkek çocuk üzerinde Antropometrik bir tetkik ve neticeleri," *Türk Antropoloji Mecmuası, 15. Yıl*, sayı 19-22, Eylül 1939, s. 67-77; Melih Kınay, "Ankara, Gedikli Orta Okulu talebelerinden 200 erkek çocuk üzerinde antropometrik bir tetkik ve neticeleri," *Türk Antropoloji Mecmuası, 15. Yıl*, sayı 19-22, Eylül 1939, s. 176-186.

14 *Ortamektep İçin Tarih I*, [Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından yazılmış olan tarih kitapları esas tutularak orta mekteplerin birinci sınıfları için hazırlattırılmış ve 5/8/1933 tarih ve 3626 numaralı emirle tab'ettirilmiştir], İstanbul; Devlet Matbaası, 1933, s. 19.

yeni çıkanlar.

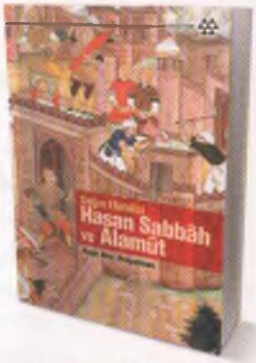
YEDİTEPE

Renkli,
Resimli, Lüx Baskı
Ciltli, Büyük Boy, 306 Sayfa

FRANSA'YA OSMANLI TOKADI

ERHAN AFYONCU,
AHMET ÖNAL, UĞUR DEMİR

Kanunî, 1526 Ocak'ında Fransa Kralı Fransuva'nın annesinin yardım isteğine karşılık gönderdiği fermanında kendi haşmetini belirtip, imparatorluğunun vilayetlerini sayarken Fransa'yı sıradan bir vilayet, kralını da hiç unvan zikretmeden sıradan bir hükümdar olarak nitelendiriyordu:

"Ben ki sultanlar sultanı, hakanlar hakanı, hükümdarlara taç veren Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, Akdeniz'in ve Karadeniz'in ve Rumeli'nin ve Anadolu'nun ve Karaman'ın ve Rum'un ve Dulkadir Vilayeti'nin ve Diyarıbekr'in ve Kürdistan ve Azerbaycan'ın ve Şam'ın ve Halep'in ve Mısır'ın ve Medine'nin ve Kudüs'ün ve bütün Arap diyarının ve Yemen'in ve büyük babalarım ecdadımın kahredici kuvvetleriyle fethettikleri, büyüklüğün sığınağı olan zatımın ateş yağdıran ve zafer nakşeden kılıcıyla fethettiği nice memleketlerin sultanı ve padişahı Sultan Bâyezid Han oğlu Sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman Han'ım.

Sen ki Fransa vilayetinin Kralı Fransuva'sın."

YAVUZ VE MİDİLLİ

OSMANLI'NIN SON SAVAŞI

ÖZER ÖNER

Alman Akdeniz Grubu'nu oluşturan, S.M.S. GOEBEN (Yavuz Sultan Selim, T.C.G. Yavuz) ve S.M.S. BRESLAU (Midilli) kruvazörleri hakkında değişik tezleri savunan sayısız araştırmalar yapılmış ve meraklıların hizmetine sunulmuştur. Bu gemiler hakkında ileri sürülen çok sayıda olumsuz görüşlere rağmen şu da tarihî bir gerçektir ki, söz konusu kruvazörlerin donanmamıza katılımıyla birlikte denizdeki güç ibresi birden bire lehimize dönmüş ve Ruslarla boy ölçüşecek duruma gelmiştik.

Yavuz Sultan Selim, savaş boyunca İstanbul Boğazı'nın yılmaz ve korkusuz bekçisi oldu. Rusların uzun yıllardır Boğazları ele geçirme düşleri, onun gelişiyle yıkıldı. İstanbul Boğazı sahillerine yapılacak çıkarma harekâtının öne çıktığı anlarda, böylesi bir kruvazörün Karadeniz'de bulunduğu sürece girişimlerinin başarılı olamayacağını gördüler.

VENEDİK ELÇİLERİNİN RAPORLARINA GÖRE

KANUNÎ VE PARGALI İBRAHİM PAŞA

EDİTÖR: ERHAN AFYONCU

Venedik elçileri Osmanlı yönetim tarzı, askeri yapısı, hükümet unsurları ve müzakere usulleri gibi konuları etraflıca gözlemleyerek, Venedik diplomasisini başarıya götürecek noktaları belirlenmeye çalışmışlardı. Elçilerin bu çabaları Osmanlı tarihiyle ilgili inanılmaz teferruatlı bilgilere ulaşmamızı sağlamıştır.

Bu eserde Venedik elçileri Minio, Contarini, Zeno, Bragadino, Mocenigo, Ludovisi ve Renier'in raporlarından Kanunî'nin hükümdarlığının ilk yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun renkli bir panoramasını göreceksiniz.

DAĞIN EFENDİSİ

HASAN SABBÂH VE ALAMÛT

AYŞE ATICI ARAYANCAN

Dağın Efendileri... Hasan Sabbah ve fedaîlerinin gerçeği neydi? Alamût Kalesi neden feth edilemedi? Bir vezir, bir şair ve bir dinî liderin yolları gerçekten kesişti mi? Hasan Sabbah'ın fedaîlerine niçin Haşhaşi denilmekteydi... Bir Alamût fedaisi gerçekte kimdi?

Bu eserde, Hasan Sabbah'ın medrese öğrenciliğinden İsmâilî liderliğine uzanan hayat öyküsü, kıvrak bir zeka ve karşı konulamaz bir ikna kabiliyeti, propaganda metodu, dinî siyasallaştırması, suikast emirleri, Alamût Kalesi'nin tarihi fonksiyonu, Alamût fedaîlerinin gücü ve direnişi orijinal kaynakların ışığında inceleniyor.

YEDİ ÇAĞDAŞ RİVAYET

1453 İSTANBUL KUŞATMASI

Derleyen ve İngilizceye Çeviren
J.R. MEVILLE JONES

FATİH SULTAN MEHMED VE İSTANBUL'UN FETHİNİN BİLİNMEYEN YÖNLERİ

TRUVA'NIN İNTİKAMI

ERHAN AFYONCU

FATİH VE BELLİNİ

AHMED REFİK

16.YY.DA ALMANLARIN TÜRKLERDEN KORUNMAK İÇİN YAZDIĞI DUALAR

TANRIM BİZİ TÜRKLERDEN KORU

LEYLA COŞAN

TÜRKMENLER ÜZERİNE MAKALELER

BOZKIRIN EFENDİLERİ

TUFAN GÜNDÜZ

İSLÂM'DA İKTİDARIN SERÜVENİ

HALİFE VE SULTAN

VASİLİJ VLADİMİROVİÇ BARTHOLD

Online Sipariş İçin: kitapadresi.com İnternetteki kitap adresiniz

YEDİTEPE YAYINEVİ
Çatalçeşme Sokak. No: 27/15 Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel: (0212) 528 47 53 • Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com
bilgi@yeditepeyayinevi.com

FRANÇOIS DOSSE İLE SÖYLEŞİ*

TARİHSEL KİŞİLİKLER, UNUTULMAYACAK OLAYLAR

20. yüzyıl biterken ortaya çıkan, 21. yüzyılın ilk on yılında da doğrulanan önsezilerden biri, tarihin dönüşümü olsa gerek. Artan hatırlama talepleri ve geçmişin giderek daha kolay yadsınan kullanımları arasında sıkışan tarih, gerek konuları gerekse bakış açıları bakımından hiç son yıllarda olduğu kadar hızlı yenilenmemişti. Tarihyazımı alanında önemli çalışmaları bulunan, ayrıca çağdaş Fransız düşüncesinin önde gelen isimlerinin de biyografi olan François Dosse, Nonfiction.fr *sitesine verdiği söyleşide tarih ve bellek, bireysellik ve toplumsallık, olaylar ve süreler arasındaki karmaşık ilişkilerin gelişmelerini anlatıyor. Başka bir ifadeyle, bizi* homo historicus*'un konumunu anlamaya davet ediyor.*

ÇEVİRİ: ESRA ATUK

Kısa süre önce yayınladığınız Pierre Nora biyografisi[1] ile birlikte, son derece farklı gelenekleri temsil eden ve gerek entelektüel, gerekse kurumsal parkurları birbirleriyle pek az kesişmiş olan filozof ve tarihçilere ayırdığınız biyografi dizisinin dördüncü cildini tamamlamış oldunuz bir anlamda. Buna rağmen bu çalışmalarınız arasında bir devamlılık görüyor musunuz?

François Dosse.

Evet, seçtiğim Paul Ricœur[2], Michel de Certeau[3], Gilles Deleuze ve Félix Guattari[4], ardından da *Pierre Nora* biyografileri arasında bir devamlılık var. Bunların hepsi de önce çok geniş bir beşerî bilimler yelpazesine açılmış entelektüeller, uzmanlık alanları ne olursa olsun disiplinler arası konumlanabilme kapasitesine sahipler ve *L'histoire du structuralisme* [Yapısalcılık Tarihi][5] başlıklı kitabımda öyküsünü anlattığım bir paradigmayı beslediler. 1960'lı yıllarda Fransa'da beşerî bilimlerin altın çağı olarak adlandırabileceğimiz bu muazzam dönemi hem yaşadılar, hem yönettiler, hem de katkıda bulundular. Ama aynı zamanda, geriye dönüp baktığımızda bu paradigmanın açıkları ya da çıkmazları olduğuna hükmettiğimiz noktalara karşı da kritik bir mesafe almayı bildiler. Hepsi de bir şekilde, 60'lı, 70'li yılların oluşturduğu bu geçmişi silmeye değil, o dönemin verimli programının bazı getirilerini sahiplenmeye, içselleştirmeye dayanan çıkış kapıları sundular. Özneyi yeniden ele almamızı, yapısalcılığın örneğin metinleri tarihi ortamdan koparark senkronik ya da tarih dışı düşündüklerini geniş anlamda tarihsellik çerçevesinde düşünmemizi sağladılar. Zamansallık, zamanın yansıması, artzamanlılık gibi konular etrafında dönen soruları yeniden sordular. Kuşkusuz hepsinin çok farklı bakış açıları, birbirlerinden çok farklı aidiyetleri var -Michel de Certeau Cizvit, Ricœur Protestan, Deleuze ve Guattari ateistdiler, Nora ise asimile olmuş Yahudi bir entelektüel aileden geliyordu-, ama hepsinin bir yandan Fransız entelektüel yaşamının 1945'ten itibaren geçirdiği dönüşümün belirleyici etkilerine maruz kalırken, diğer yandan yine bu dönüşümde temel rol oynamış olmak gibi ortak bir özellikleri var.

Başka bir ortak özellikleri de, kurumsal konumlarından kaynaklanıyor. Merkezî bir konumda belirli bir marjinallik. Nora buna iyi bir örnek. Onu "merkezî marjinal" olarak tanımladım: "Merkezî", çünkü beşerî bilimler ve tarih disiplininde sözünü ettiğim altın çağı yönetmek üzere büyük Gallimard Yayınevi'nin tam kalbinde yer aldı. Bir yandan da öylesine dipsiz kuyu gibi bir kişiliği var ki -beşerî bilimcinin ardında tarihçi, tarihçinin ardında sonradan vazgeçeceği edebiyat alanında eser vermesine yetecek doğuştan yetenekli bir adam- onu tek bir kurum ya da disiplin içinde tanımlayamayız. Nitekim bir yayınevinin başına geçmek için karşısına çok sayıda fırsat çıktığı halde, entelektüel konumunu korumak ve belli bir özerkliğe sahip olmak için bunu hep reddetti. Michel de Certeau kendisini "içeriden bir *outsider*" olarak görüyordu. Kurumlar tarafından tanınma konusunda o kadar çok sorunla karşılaştı ki, çareyi Amerika'da, Stanford'da ders vermekte buldu ve sonunda École des Hautes Études'e seçilmesi için gidip onu oradan almaları gerekti. Ricœur de hiçbir zaman kurumların merkezinde yer almamış biridir. Tümüyle atipik bir parkur izlemiştir. 1960'lı yıllarda Husserl'i tanıtmış, ağzına kadar dolu amfilerde ders vermiş, en yenilikçi tezlerin çoğunu yöneten gerçek büyük filozof olarak tanınmış biriydi... Ve çoğu akademisyenin kariyerlerinde yaptığı şeyin tam tersini yaptı, yani yeni üniversitenin kuruluş macerasına katılmak için Sorbonne'dan Nanterre'e geçti, çünkü öğrencileriyle daha yakın gerçek bir ilişki istiyordu vs. Vincennes Üniversitesi'ni terk etmek istemeyen Deleuze'den söz etmeyelim bile! Onun için üniversite kurumunun geri kalanı 19. yüzyılda kalmıştı, bu nedenle deneysel bir merkez olan Vincennes'e aşırı derecede değer veriyordu ve emekliliğine kadar orada kaldı. Guattari'ye gelince, o kadar farklı alanlara dokunan çalışmaları vardır ki, kendisini ilgilendiği disiplinlerden herhangi biri içinde sınıflandırmak neredeyse imkânsızdır.

Biyografi dizinizi başlatan filozof da, şimdilik bu dizinin son halkası olan tarihçi de, her biri kendi tarzında, "tarihsellik rejimlerimizi", tarihle ve bellekle kurduğumuz ilişkiyi sorguladılar. Bu ortak kaygı seçiminizde özellikle belirleyici oldu mu ve bunun da ötesinde, onların eserlerini birbiriyle konuşturmanın meşru olduğuna inanıyor musunuz?

Nora ve Ricœur arasında tarih ve bellek meseleleriyle ilgili bir yakınlık var gerçekten. Bu da benim için özellikle önem taşıyor, ama belirgin bir yakınlıktan da söz edemeyiz, çünkü genel olarak filozoflarla tarihçiler arasında bir diyalog oldu, ama bu bir sağırlar diyaloğuydu. *Le Débat* dergisinde Ricœur'ün 2000'de yayınladığı *Bellek, Tarih, Unutma* adlı kitabı ile ilgili kalın bir dosya yayınlamak Nora'nın aklına gelen çok iyi bir fikirdi.[6] Nora'nın o sırada yaptığı müdahaleden ve Ricœur'ün ona verdiği cevaptan ikisi arasındaki diyalogda bir şeylerin yolunda gitmediğini anlıyoruz. Tarihsel "habitus" ya da felsefî "habitus"a bağlı nedenlerden. Bu engelin aşılması da bu ülkede oldukça güç, çünkü iki disiplin arasında bir düşmanlık var. Herkes kendini alanına hapsediyor. Bunun nedenlerinden bir tanesi, Fransa'da tarihçilerin coğrafya ile yetişmiş olmalarından dolayı felsefe alanındaki eserlere geniş ölçüde yabancı olmaları ve bunlardan biraz da çekinmeleridir. Ayrıca tarihçiler klasik anlamda "tarih felsefesi"ne mesafeli dururlar -ve bu konuda onlara hak verebiliriz- çünkü tarih felsefesi geleneksel olarak tarihe belirli bir anlam, bir kronozofi, bir teleoloji önerir. Hangi türden olursa olsun tüm teleolojiler yıkıldığından, günümüzde tarihçiler daha da kuşku duyuyorlar.

Kralın ya da devletin tarih yazarları, yöneten kesimin tarihini bir ayna gibi yansıtıyorlardı. Yani aslında bu yöneten kesimin belleği idi, ama toplumun tamamının "tarihi" olarak veriliyordu ve böyle olduğunda da bu tarihi öğrenmek, içselleştirmek ve onunla bütünleşmek gerekiyordu. Bu durum, varlığı bu iki kavram arasında ayrım yokluğuna dayanan ulusal romanın altın çağını yarattı.

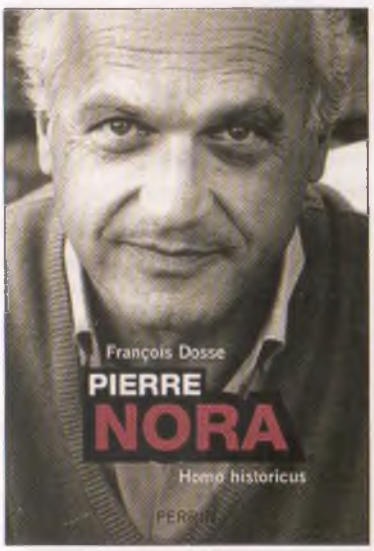

Bu durum değişmeye başlıyor, çünkü geçmişte tarihçiler için geçerli olan (Jourdain'in düzyazı konusunda yaptığı gibi, çoğunlukla farkına bile varmadan kullandıkları) çerçeveler, yapısalcılık, işlevselcilik, Marksizm,

"ekonomicilik", artık sorgulanıyor. Açıklayıcı unsurlar olarak krizdeler. Ve Roger Chartier'nin birkaç yıl önce dediği gibi, artık bir belirsizlikler çağında yaşıyoruz. Bu belirsizlikler çağı bir süredir felsefe ile tarih arasında diyaloğa olanak veren bir ortam yaratıyor. Michel de Certeau daha 1970'lerde tarihçilerin zamanın ne olduğu ve nasıl düşünüleceği gibi temel bir soruyla ilgilenmediklerinden yakınıyordu. Oysa günümüzde, tarihçiler kullandıkları kavramları, nedensellik, gerçeklik, doğruluk, zamansallık, olay vb. kavramları sorgulamaya başlıyorlar. İşte Christian Delacroix, Patrick Garcia ve Nicolas Offenstadt ile birlikte yakın bir geçmişte yayınladığımız iki ciltlik sözlük *Historiographies. Concepts et Débats* [*Tarihyazımları. Kavramlar ve Tartışmalar*] (Folio, Gallimard) ile bu boşluğu doldurmayı deniyoruz. Bu çalışmada hem tartışmaları, hem de kavramları açıkça sorguluyoruz, bu da bizi bunlara hacim kazandırmak için düşünce tarihini devreye sokmaya zorluyor. Saint Augustin, Husserl, Heidegger, hatta Ricœur zamanı düşündüler. Dolayısıyla, felsefe burada tarihçilik açısından bir kaynak oluşturuyor.

Bu yeni dönüşüm gibi daha önce geçerli olan durum da kuşkusuz biyografik unsurlarla bağlantılıdır. Nora "Bibliothèque des Sciences Humaines"i [Beşerî Bilimler Kitaplığı] Benveniste'nin, Foucault'nun eserleriyle ve genel olarak tüm beşerî bilimlerle kurdu. Ama felsefenin tam anlamıyla bir kör nokta olduğunu söyleyemesek de, Nora'nın içinde akademik felsefeye karşı kendi geçmişinden kaynaklanan -ENS sınavında üç kez başarısız olmuştu- bir türkin vardı ve 1957'de resmî felsefe üzerine *Pourquoi des philosophes?* [Neden Filozoflar?] adlı mizahî bir polemik kitabı yayınlayan yakın arkadaşı Jean-François Revel'le birlikte bununla dalga geçiyordu. Bu düşmanca duyguların çoğu ikisinin yazışmalarının, diyaloglarının ürünüydü. Nora'nın *Le Débat* dergisinin ilk sayılarından birinde imzasız olarak çıkan ve hazırlık sınıfındaki felsefe hocaları Jean Beaufret ve Etienne Borne'un derslerinden söz eden yazısı bununla ilgili çok komik bir örnektir.

Ve günümüzde taleplerin çoğullaşması olgusunun, tarihi söyleme ulaşmak isteyen bellek savaşlarının artmasıyla sonuçlandığı da muhakkak. Bu durum bazen tarihçiler ve toplumsal belleğin taşıyıcıları arasındaki rekabeti keskinleştirebiliyor, bu karşıtlıklar, gerilimler gerçek anlamda çatışmalara dönüşebiliyor.

Diğer yandan, Ricœur *Bellek, Tarih, Unutma*[8]'da Nora'ya büyük önem veriyor, çünkü onu Maurice Halbwachs ve Yosef Hayim Yerushalmi'den söz ettiği bölüme dâhil ediyor; ama bence *Hafıza Mekânları*'nın sorunsalını es geçiyor. Oysa her iki eseri de derinlemesine incelemiş biri olarak, Nora'nın (çoğu neye bulaştıklarının farkında bile olmayan) yüzden fazla tarihçiyle birlikte kullandığı hafıza mekânı sorunsalıyla Ricœur'ün *Zaman ve Anlatı*'da, tarih üzerine yazılarında, sonra da *Bellek, Tarih, Unutma*'da tanımladığı kritik hermenötik sorunsalı arasında bence büyük bir yakınlık var. Çok farklı eserler içinde de olsa, tarihi kesinlikle farklı ve yeni bir biçimde düşünmeye ve yazmaya- olanak tanıyorlar.

Öyleyse benzer kaygılarla harekete geçen ama kendi bilimsel alanlarının habitusu içine sıkışan Ricœur ve Nora, her ikisi de geçmişin içinde nesnel zamanla, yaşanmış zamanın karıştırılmasını ve geçmişin yeniden inşasının başlangıçta aşılmaz görünen karmaşıklığını -hatta boşluğunu- takıntı haline getirdikleri halde, aralarında bir diyalog kurmayı başaramadılar...

Ricœur'ün *Bellek, Tarih, Unutma*'da Yerushalmi ile ilgili bölümün sonunda bunu çok iyi ifade eden bir cümlesi var. Henüz birbirlerini tanımadıkları bir dönemde, 1987'de Royaumont'da düzenlenen bir kolokyumda Nora ve Yerushalmi arasında bir dostluk oluşmuştu. Yerushalmi Yahudi entelektüel konumuna bağladığı bu yakınlıktan çok etkilendiğini anlatır. Biri tümüyle Cumhuriyet kurumlarına ve Fransa tarihine asimile olmuş biri olarak, "ulusal roman" üzerine çalışmış ve onun etrafında oluşan "mitolojiyi yıkmak", ona karşı mesafe almak istemişti. Diğeri, Yerushalmi, daha çok Yahudi belleğinin çizgisinde yerini almış ve tarihin eleştirel kapasitesini kullanarak belleği tamamen yok etmeden kendini tekrar eden hatırlamalardan kurtulmak için tarihçi olmayı seçmişti. Yani Yerushalmi tarih sayesinde Yahudi belleğinden bir adım açılmaya çalışırken, Nora da "ulusal roman"ın tarih-belleğinden bir adım açılmayı deniyordu. Ricœur kitabında şöyle diyor: "Bu rahatsız-

lık belki de bizim, hepimizin, Yahudi belleği ile 19. yüzyılın sekülerleşmiş tarihinin sahipsiz çocuklarının rahatsızlığıdır." Bu cümleyi Nora'nın biyografisini bitirdikten sonra tekrar okuduğumda, kendi kendime "olağanüstü" dedim, "işte Nora!"

Nora'nın parkurunda gerçekten de bir gerilim var. Çocukken Vercors'da saklanmış ve kamplara götürülmekten son anda kurtulmuş. Yani o bir mucize, ama dehşetin içinden geçen bir mucize, örneğin annesi kardeşi

Simon'u aramak için ondan toplu mezarlara bakmaya gitmesini istiyor. Kardeşi Jean da bir mucize olarak kurtuluyor, tüm ailesi gibi. Dolayısıyla karşımızda elbette Yahudi kimliğini yadsıyamayan biri var; ama aynı zamanda cemaat içine kapanmayı, bu Yahudi kimliğini farklı bir kimlik gibi yaşamayı da her zaman reddeden biri. Onunla birlikte uzun süre çalışan Jacques Le Goff, bana Nora için Yahudi kimliğinin hiçbir önemi olmadığını söylemişti. Aslında yanılıyordu, ama haklı olduğu nokta bunun daha alt seviyede bir kimlik olarak yaşandığıydı; bu kimlik Nora'nın özel yaşamına aitti. Fransa'nın büyük üniversite kurumunun içinde yer edinmiş olsa da, bir yandan asimile olmuş Yahudilerde çoğunlukla çok güçlü olan ulusal bağlılığı[Fransa'ya] ile diğer yandan Yahudi kimliğine bağlılığı arasında bir gerilim yaşıyordu. Ve eğer bu durumdan zarar görmeden kurtulabildiyse, bu giriştiği "ulusal roman"dan bir adım açılma çabası sayesinde, mitolojiyi kırma ve tarih-bellek birleşimini eleştirme çalışması sayesinde olmuştur. Onun bu yönde ilerlemesini sağlayan da, günümüzde ulusal roman pek çok nedenden krizde olduğu halde (küreselleşme, çok ölçekli kimliklerin karmaşıklaşması vs.) hatırlama taleplerinin artmasına ve bu kimlik söylemini, Suzanne Citron'un deyimiyle "ulusal mitos"u yıkarak çoğullaştırmasına neden olan da bu gerilim halidir. Nora, tarihe başka türlü, günümüzün sorularına ve endişelerine uygun bir bakış açısı önerdiği için merkezî bir konumdadır

Ricœur de, Nora da tarih ve belleği birbirlerinden ayırmaya, hatta birbirleriyle karşı karşıya getirmeye gayret ettiler. Bu karşıt ikili artık tarihyazımının ortak mekânını oluşturuyor. Aynı zamanda, tarihin sürekli karşımıza çıkan siyasî kullanımları da bu iki kavram arasındaki ayrım çizgisinin tarihçi topluluğunun dışında kalanlar için bulanık olmasından istifade ediyor gibi görünüyor. Öyleyse, sonuçta tarihi bellekten ayıran nedir?

Bu konudaki sorun, uzun süre ulusal bellekle tarihin aynı şeyler olduğu temelinden yola çıkılarak çalışılmış olmasıydı. Yani tarih yönetenlerin belleğiydi: Kralın ya da devletin tarih yazarları yöneten kesimin tarihini bir ayna gibi yansıtıyorlardı. Yani aslında bu yöneten kesimin "belleği" idi, ama toplumun tamamının "tarihi" olarak veriliyordu ve böyle olduğunda da bu tarihi öğrenmek, içselleştirmek ve onunla bütünleşmek gerekiyordu. Bu durum, varlığı bu iki kavram arasında ayrım yokluğuna dayanan ulusal romanın altın çağını yarattı.

1920-1930'lu yıllarda *Les cadres sociaux de la mémoire* [Belleğin Toplumsal Çerçeveleri], ardından da *La mémoire collective* [Kolektif Bellek] başlıklı eserlerinde bellek ve tarihi birbirlerinden gerçek anlamda ilk ayıranlardan biri Maurice Halbwachs'tır. Halbwachs iki kavram arasındaki farkı mutlak boyuta taşır, hatta düşüncesini nihai sonuçlarına kadar zorlarsak, tarihin ancak bellek tümüyle ortadan kalktığında başladığını söyleyecek kadar da ileri gider.

Johann Michel, François Dosse, Christian Delacroix.

Bu yargı bilim dallarının farklı çıkarlarından bağımsız değildir, çünkü kendisine bir saha arayan Durkheim sosyolojisinin niyetini de dile getirir. Bu sahayı, belleğin yaşanmış sosyolojisinde bulacaktır ki tarih yalnızca geçmişin bilimi olarak kabul edildiğinde, bu saha tarihçilerin gözünden kaçacaktır. O dönemler, arşivlerden kaynaklanan nedenlerle şimdiki zamanın tarihinin yapılamadığı dönemlerdi. Dolayısıyla Halbwachs tarihin bilimselliğin, nesnelleştirmenin, laikliğin, mesafe koymanın, "soğutmanın" yanında olduğunu düşünüyor, belleği ise heyecanın dinselliğin, ailenin, yaşanmışın, gizli kalanın, kırılganlığın, özel olanın tarafına yerleştiriyordu. Nora da *Hafıza Mekânları*[9] üzerine çalışmaya başladığında, bu ayrımdan hareket etti; bunu sonuna kadar itti, çünkü ayrım yaparak başlamak gerekiyordu. Ama ayrım yapmak, Ricœur'de rastlayacağımız büyük Kantçı ilkelerden birinin de gerektirdiği gibi, ayırmak demek değildir.

Bellek, Tarih, Unutma'nın daha ilk sayfasında, Ricœur -sadece filozof

Charles André Joseph Marie de Gaulle (1890 - 1970), Fransız asker ve siyasetçi. Beşinci Fransa Cumhuriyeti'nin ilk başkanı.

olarak değil, bir vatandaşlık görevi olarak- belleğin bir yerlerde çok fazla, bir yerlerde çok eksik olduğundan, belleğin ve unutmanın kötüye kullanılmasından yakınır ve üç kavram üzerinde de aydınlatıcı bir çalışma yapılması gerektiğini vurgular. Bu tavrı, deneyi baştan sona kat etmekten belleğin fenomenolojisine, tarihin epistemolojisine, tarihsel koşulların ontolojisine uzanan çalışmasını açıklar. Ricœur'ün ifade ettiği, bu iki boyutta, bellek ve tarihte bir artı ya da bir eksi bulunmadığıdır. Hiyerarşik olarak biri diğerinden daha önemli değildir. Bu iki kavram farklı doğaları olan gerçekliklere bağlıdır, bunlar heterojen boyutlardır. Ve Ricœur bu heterojenliği hem bellek çalışmasını, hem de tarih çalışmasını besleyen amaçta görür. Tarih çalışmasını besleyen, gerçekliktir. Bir tarih çalışmasının sonunda, "doğru"ya ulaşmak elbette hiçbir zaman mümkün olmayacaktır, ama bu çalışmayı besleyen "doğruya biraz daha" yaklaşma çabasıdır. Bellek çalışmasını besleyen de elbette yanlışlık değildir; bu tarih çalışmasının "olumsuzu" değildir, başka bir şeydir: Bireysel ve kolektif bir kimliğe bağlı olan bir sadakatin muhafaza edilmesidir.

Öyle görünüyor ki, bu kavramlar birbirleriyle rekabete girebilseler de, her ikisi de diğeri kadar meşru birbirleriyle... Ve günümüzde taleplerin çoğullaşması olgusunun, tarihi söyleme ulaşmak isteyen bellek savaşlarının artmasıyla sonuçlandığı da muhakkak. Bu durum bazen tarihçiler ve toplumsal belleğin taşıyıcıları arasındaki rekabeti keskinleştirebiliyor, bu karşıtlıklar, gerilimler gerçek anlamda çatışmalara dönüşebiliyor.

Derinden farklı yönelimlerine rağmen, bu iki kavramın karmaşık ilişkiler barındırdığını söylüyorsunuz öyleyse. Peki, bu ilişkiler yalnızca zıtlık üzerine mi kurulu, yani tarih ve bellek yalnızca birbirlerini dışlayarak mı var olabilirler? Yoksa aksine, birbirleri için -höristik, hermenötik, substansiyel (esaslı) ya da benzeri- kaynak oluşturabilirler mi?

Tarih ve bellek arasındaki açık zıtlıklara rağmen, iki kavramın gerçekten de birbirlerini tamamladıkları durumlar olduğunu söyleyebiliriz. Gerçeği sadakat olmadan nasıl düşünebiliriz? Ve sadakati gerçek olmadan? Elbette, ideal olanın gerçeğe daha fazla sadakat ve sadakate de daha fazla gerçek katmak olduğunu anlamamız gerek. Burada iki arada bir derede, bellek ve tarih arasında bir oyun var ve günümüzde tarihçiliği zenginleştiriyor. Dolayısıyla tarihçilerin bellekten yüz çevirmeleri ve teneffüs saatlerine terk edilecek bellek savaşlarını ellerinin tersiyle iterek arşivlerin sükûnetine geri dönmeleri gerekmiyor. Aksine, tarihi bellekle olan ilişkisi dışında düşünemediğiniz ölçüde önemli bir adım atıldığını inanıyorum. Söz konusu olan belleği tarihçilerin sorumluluğuna vermek değil, ama tarihçinin, çalışmasının kolektif belleğin evrimini, onu zenginleştiren bellek taleplerini hesaba katması gerektiğinin ve belleğin evrimini bu şekilde hesaba katmadıkça anlaşılır olamayacağının farkına varması gerektiğidir.

Tarihin bellekle olan bu yeni ilişkisini gösteren iyi bilinen bir örnek var: Henry Rousso'nun çalışması *Le syndrome de Vichy* [*Vichy Sendromu*][10]. 1987'de yapılmış, yazarın Vichy tarihini değil, Vichy ile ilgili belleğin günümüze kadar geçirdiği evrimi incelediği harika bir çalışma. Vichy'nin bilimsel tarihteki, kamuoyundaki ve edebiyat ya da sinema eserlerindeki tasavvurlarının, olağan gecikme ve yakalama olgularıyla, 1945'ten günümüze kolektif belleğin dönüşümlerini ve tarih çalışmasının kendisini, Vichy ile ilgili bilimsel tarihin saplantısını nasıl açıkladığını gösteriyor. Örneğin direnişçi[11] mitos, hiçbir zaman, kurtuluş günlerinde bile, 1960'lı yılların başında olduğu kadar güçlü olmadı. Neden? Elbette siyasî nedenlerden, çünkü 1958'de, 18 Haziran'ın kahramanı geri dönmüştü[12] ve meydana gelecek olayların denetimini elinde tutması gerekiyordu. Bu olaylar da kolektif bilinç ve tarihçilerin dönem üzerinde çalışma biçimleri üzerinde etkili oldu. Çok sayıda tarihçinin araştırma ve çalışmalarına rağmen, Fransa'nın Vichy'de işbirlikçi bir siyaset izlediğini anlamak için neden 1973 yılını ve Robert Paxton adında bir Amerikalıyı beklemek gerektiği de böylece açıklığa kavuşuyor. Oysa o zamana kadar Vichy'nin çok sağlam olmasa da bir tür kalkan olduğu ve kabaca Fransızların çoğunu korumayı başardığı yönündeki görüş hâkimdi. İşte bazı Fransızların -burada yöneticilerden söz ediyorum, yalnızca Fransız Popüler Partisi (PPF) ya da Fransız Sosyal Partisi (PSF) gibi işbirlikçi gruplardan değil Vichy'nin ken-

disinden- Vel' d'Hiv' Baskını gibi pek çok olayda Almanların taleplerinin çok daha ötesine gittiklerini görmek için bu tarihe kadar beklemek gerekti. Philippe Joutard'ın *Camisard*'lar üzerine, Benjamin Stora'nın unutmanın kangreni üzerine yaptıkları gibi özellikle bilinçaltına itmenin gizli dönemleri üzerine yapılan tüm bu çalışmalar, olayların kolektif bellekte bilinçaltına itilmesinin etkileri olduğunu ve elbette bunun bilinçaltına itilenin geri dönüşü, saplantı dönemi gibi durumları da beraberinde getirdiğini gösterir: Freud'ün bireysel bellek için tanımladığı tüm aşamalar kolektif bellek için de geçerlidir.

Bellek insan deneyiminin bir boyutu olduğu ölçüde, bugün tarihyazımında da temel bir yer tutuyor. Tarihyazımı ve bellekle ilgili bu dönüm noktasından sonra, tarih çok daha farklı biçimde tasarlanıyor. Bu dönüm noktasından önce, tarihçiler olayları nedensellik sistemleri içine hapsetme eğilimindeydi. Bakışları daha çok olayların öncesinde var olan bazı açıklayıcı şemalara odaklanıyordu. İlke olarak gizemli olan olayları anlaşılır kılmaya çalışıyorlardı-sanki Sfenkslerin sorduğu sorulara ilk cevap vermesi gereken tarihçilermiş gibi- ve olaylardan önceki nedenleri bulmayı, öncül olgular olup olmadığını görmeyi deniyorlardı. Böylece olanları açıklamak için çözümleme zincirini uzattıkça uzatıyorlardı. Dolayısıyla, tarihçinin olayı nedenler içine hapsetme eğilimi vardı. Oysa "şimdiki zamanın tarihi" bazıları işe yarayan, bazıları ise boşa çıkan olasılıkların son derece belirsiz doğasını gözler önüne serdi.

Gerçekten tarihçi, geçmişle ilgili kehanetlerde bulunmak konusunda çok iyi olsa da, geleceği tahmin etmek konusunda iyi değildir. Ama I. Dünya Savaşı'nın 1914'te başladığını söylemenin de pek fazla bir hikmeti yoktur. Bugün nedensellik zincirlerini bir tür "kadercilikten kurtarma" çalışması yapmak gerektiğini ve şimdiki zamanla ilgili tespitimizin, Antik Çağ, Ortaçağ, Yeniçağ ya da Yakınçağ olsun, geçmiş dönemler için de geçerli olduğunu kavrıyoruz. Dolayısıyla, geçmişi de "kadercilikten kurtarmamız" gerekiyor.

Hafıza Mekânları'nın açılım konusunda verdiği başka bir ders de daha önce Georges Duby'nin verdiği bir derstir. Duby, 1973 yılında "Fransa'yı yapan otuz gün" başlığını taşıyan ve herhalde en modası geç-

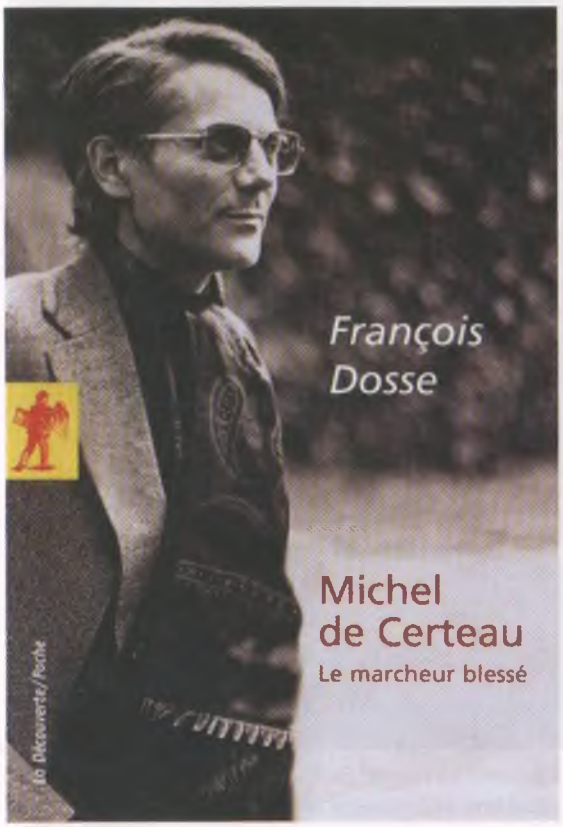
Bellek insan deneyiminin bir boyutu olduğu ölçüde, bugün tarihyazımında da temel bir yer tutuyor. Tarihyazımı ve bellekle ilgili bu dönüm noktasından sonra, tarih çok daha farklı biçimde tasarlanıyor. Bu dönüm noktasından önce, tarihçiler olayları nedensellik sistemleri içine hapsetme eğilimindeydi. Bakışları daha çok olayların öncesinde var olan bazı açıklayıcı şemalara odaklanıyordu.

Henri Philippe Pétain (1856 - 1951), Fransız Mareşal. I. Dünya Savaşı sırasında Verdun Savaşı'nda kazandığı zaferle bir "milli kahraman" durumuna gelmiş, ama II. Dünya Savaşı'nda Nazilerle işbirliği yapan Vichy Hükümeti'nin başkanlığını üstlenerek bütün saygınlığını yitirmiştir.

Fransa'nın ulusal kahramanı Jeanne d'Arc (1412 - 1431). Yüzyıl Savaşları'nda İngiltere'ye karşı ülkesi Fransa'ya memleketi Lorraine'deki cephelerden başlayarak manevi anlamda büyük destek olan ve sonradan ünü Fransa'nın dört bir yanına yayılmış Fransız Katolik azizesi. Yortu günü 30 Mayıs Fransa'da ulusal bayramdır. **(yan alt sayfada)**

miş tarih yayınlarından olan bir diziden *Le dimanche de Bouvines*[14]'i (Bouvinler'in Pazarı) çıkarmıştı. Bu kitapta tarihçiyi ilgilendirmesi gerekenin Bouvines Muharebesi'nin geçtiği Pazar günü olanlar değil, bu olayın kolektif belleklerdeki izleri olduğunu gösteriyordu. Tarihçi bu olayın nasıl anlatıldığı, bilinçaltına itildiği, nasıl ve hangi anda yeniden önem kazandığı ve sonunda nasıl belirli ölçüde marjinalleştiği ile ilgilenmeliydi. Bu açıdan bakınca, tarihçinin ibresini olayın öncesinden sonrasına, nedenlerinden sonuçlarına değil, izlerine kaydırmış oldu. Başka olaylarla, başka meselelerle, başka düzenlerle oynayan ve onlara başka bir anlam veren izler... Bu bence şimdiki zaman tarihinin yöntemlerini tüm zamanlara uygulayabi-

leceğimizin kanıtıdır. Pierre Nora da Hafıza Mekânları'nda bunu söylüyor aslında, çünkü Jeanne d'Arc ile ilgili bölümü bir Ortaçağ uzmanına değil -Colette Beaune-, yakın dönemler üzerine çalışan Michel Winock'a emanet ediyor. Ve Michel Winock ne yapıyor? Jeanne d'Arc'ın bir ikona olarak zamanı nasıl aşıp Cumhuriyetçiler tarafından benimsendiğini (hatta Gambetta Jeanne d'Arc adına "Darc" biçiminde Cumhuriyetçi bir görünüm vermişti), onu yakılmaya mahkûm eden kilisenin nasıl sonradan azize ilan ettiğini, halktan biri olan bu kadının tüm hiyerarşileri altüst ederek nasıl De Gaulle tarafından direniş için, Pétain tarafından ise "yalan söylemeyen toprak" için simge olarak kullanıldığını ve yine onu yabancı düşmanı mücadelesinin ikonu haline getiren Jean-Marie Le Pen'e nasıl gelindiğini gösteriyor. Zavallı Jeanne'ın bunda elbette hiçbir suçu yok, ama yine de kendi içinde son derece anlamlı ve kolektif belleği harekete geçiren düzenlemelerle karşı karşıyayız. Tarihçilerin belleğe bu yeni bakışı tarihteki "kültürel dönüm noktası"nı da açıklıyor, zira bu tasavvurların aktarılmasına her şey katkıda bulunabilir: edebiyat, resim, heykel, sinema, gravür...

2011'de, La Découverte Yayınları felsefe tarihinin gözde türü biyografi yazımı üzerine yine çok zengin düşüncelerinizi aktardığınız *Le pari biographique*[15] adlı kitabınızı yeniden yayınladı. Tarihyazımı açısından baktığımızda, geleneksel olarak Büyük Adam figürüne bağlı kalan bu türe duyduğunuz ilgi ile yapısalcılığın şöyle böyle etkilediği kişiliklere uygulama tercihiniz arasındaki zıtlık karşısında şaşırmadan edemiyoruz.

Toplumsal tarih çizgisine bağlı kalırken biyografi türünü ön plana çıkarmak ilk bakışta çelişkili görünebilir gerçekten. Ama bu çelişki yalnızca görünürdedir.

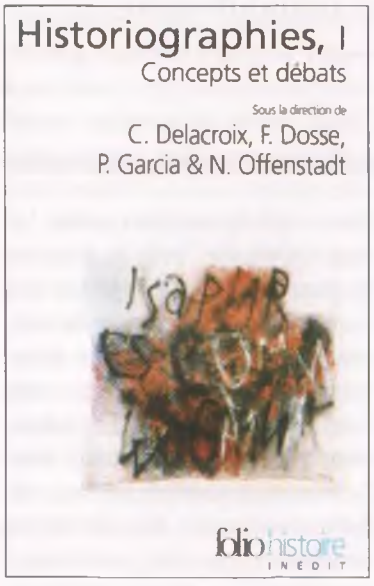
Biyografi türünü kuramlaştırmadan önce, bu türde pek alışılmamış bir biyograftım. Bu türün daha kötüsü olamayacağını düşünen bir kuşak tarafından açığa alınmasına tanıklık ediyordum. Tümüyle küçümsenen, terk edilmiş, adeta bilimsel dünyanın dışına itilmiş bir türdü biyografi. Yeniçağ tarihi yeterlilik sınavı programında konulardan birinin büyük bir adam, Charles Quint olduğunu hatırlıyorum. Bizi Karl Brandi'nin yazdığı o dönemde mevcut olan Charles Quint biyografisini okumaktan caydırmaya çalışıyorlardı, çünkü ciddi olmadığına inanılıyordu. Charles Quint ve İspanya, Charles Quint ve Reform, Charles Quint ve şu bu gibi başka kolektif eserleri okumamız gerekiyordu, ama biyografiyi asla!

Ricœur'ün biyografisini yazdığım zaman, tam anlamıyla eserlerinin tümüne daldım. Değindiği konuları bir tarihçi gözüyle ele alıyordum çünkü filozof değilim. Böylece ortaya "entelektüel" diye tanımlanan bir biyografi çıkarttım. Sonra devam ettim: Biyografi virüsüne yakalanmıştım. Ama ancak belli sayıda biyografi yazdıktan sonra kendi kendime ne yaptığımı sormaya ve belki de türün kendisinin üzerine eğilmem gerektiğini düşünmeye başladım. O zaman bu konuda bir çalışma aradım. Öylesine terk edilmişti ki, ancak bu konuda uzmanlaşmış dergilerde yayınlanmış olan birkaç makale bulabildim. Biyografi türü üzerine hazırlanmış sentez niteliğinde bir eser yoktu. Bu türü tarihselleştiren, Antik Çağ'dan itibaren gelişimini değerlendiren, neden küçümsendiğini ve şimdi neden geri döner gibi göründüğünü anlamama yardım edecek bir şey arıyordum. Geri dönüyor gibi görünüyordu, çünkü onu kesip atanlar bile sonradan devasa biyografiler yayınlamışlardı: Jacques le Goff'un *Saint Louis*'sini ya da Marc Ferro'nun Pétain biyografinisi düşünün mesela. Kitap bulamayınca kendim yazmaya soyundum, bu da *Le Pari biographique*'i doğurdu.

Bu kitapta, biyografik figürün geri dönüşünün neden tam olarak aynı türün dönüşü olmadığını -çünkü bu eskiden geçerli olan ayrım yapmaksızın her döneme ait hayatları yazabilen "çok-amaçlı biyografların" biyografisine pek de benzemiyordu- ve bu türün nasıl sadece geri dönmekle kalmayıp, tümüyle kaydadeğer bir deney alanına dönüştüğünü anlamaya çalıştım. Zira hâlâ kahramanlık biyografilerine rastlansa da, artık çok farklı, tarihyazımı bakımından çok yenilikçi biyografilerin bulunduğunun çabuk farkına varmıştım. Örneğin Alain Courbin'in sınırları zorlayan *Louis-François Pinagot* çalışmasını

düşünüyorum. Üzerine hiçbir arşiv bulunmayan bir kişiliğin bu 400 sayfalık biyografisi, aynı zamanda sıradan insanın, 19. yüzyıl Perche bölgesi halkının kendisiyle ilgili hiçbir dosya bulunmayan "temel parçacıklarından" birinin biyografisidir. Bu alanda Paris Siyasal Bilimler Enstitüsü'nden Nicolas Offenstadt Koleksiyonu gibi yenilikçi koleksiyonlar bulunduğunu da fark ettim. Offenstadt biyografisi yazılmış kişilerin ölümlerinden sonra ne olduklarıyla ilgilenir, koleksiyonundaki biyografileri tek bir nesnenin farklı ve çoğul yüzleri olarak görür, söz konusu ikonaların ölümlerinden sonraki kullanımlarını sorgular. Tüm bu keşfettiğim şeyler bana kesinlikle heyecan verici geliyordu, çünkü özneyi toplumsal tarihe bağlamak anlamına geliyorlardı.

Bana gelince, yazdığım bu entelektüel biyografilerinde bireysel bir denklem var -felsefî olmayan bir araştırmaya duyduğum ilgi de bunda yatıyor-, bireyi eserine, sahiplenme mekanizmalarına, karşılaşmalara, toplumsallaşma ortamlarına, yazı yazdığı dergilere bağlayan benzersiz bir denklem... Zira diyaloglar ve yazışmalar incelenen dönemin önemli meselelerini, toplumun tümünün karşılaştığı durumları barındırır. Tüm bunlar bizi bir dönemin toplumsal, zihinsel ve entelektüel tarihine yakınlaştırır. Biyografik parkur kendi zamanının içinde ve ruhuna uygun biçimde seyreder ve sorgulanır. Kültürel tarihten gelen "kuşak" kavramı, bireylerin yaşamları boyunca geçtikleri "travmatik dönemeçler", tüm bunlar sorgulamalarını ve parkurlarını değiştirir. Ağabeyinin Direniş'te ölmesinin ardından mücadeleyi mesafeli sürdüren Deleuze, II. Dünya Savaşı'nı nasıl yaşadı -ya da yaşamadı, Yahudi bir çocuk olan Nora için aynı savaşı yaşamak nasıl bir travma ifade ediyordu... Tüm bu problemler, her türlü basit determinizm ve nedensellik biçimine karşı önlem almamızı sağlayan belirli bir kök salmışlık düzeyinde düğümlenir ve çözülür. Biyografi yeni şeyleri bağlantılandırmayı, bunlara özgün bir biçimde ışık tutmayı sağlar. Bu bakımdan, tekil yaklaşım ilginçtir, çünkü indirgemeciliğe karşı bir okul oluşturur. Örneğin her şeyi bir travmaya bağlayıp tüm bir yaşamın ya da eserin anahtarını bulduğunuzu iddia edemezsiniz. Yaşamlar ve eserler başka şeylere, rastlaşmalara, bir araya geldiklerinde ya da birbirlerine bağlandıklarında farklı parkurlarda anlaşılabilirlik nüveleri oluşturan çok karmaşık unsurlara dayanır.

Son olarak, birkaç yıldır tarihyazımında gözlemlediğimiz "olayın Rönesansı"yla (*Renaissance de l'événement*) ile ilgili bir çalışma yayımladınız; "Rönesans" fikri ise "yenilik" fikrini beraberinde getiriyor. Peki, bu "olay" ne ölçüde yeni? Olaya ilginin artmasını biyografi türünün başarısıyla ilişkilendirebilir miyiz?

Tam olarak bu şekilde düşünüyorum ve *Le pari biographique*[16] ile Renaissance de l'événement'a "ikiz" kitaplar olarak bakıyorum. Çünkü aslında bir yandan bir "biyografi hummasına", diğer yandan da 19. yüzyılda tasarlanan olaydan çok farklı bir olaya dönüşe tanıklık ediyoruz. Dolayısıyla, tarihyazımı alanında çok etkileyici, gerçek bir "rönesans" söz konusu. Anlamlı bir örnek vereyim: Farklı yayınevlerinin çok sayıdaki biyografi koleksiyonlarının yanında, tüm tarih koleksiyonları içinde en "modası geçmiş olanı" diye sözünü ettiğim Gallimard'ın o koleksiyonu da ("Fransa'yı yapan otuz gün") kısa bir süredir "Fransa'yı yapan günler" başlığı ile yeniden küllerinden doğuyor. Bu yeni başlık koleksiyonun daha geniş bir yayın kataloğuna sahip olmasına da olanak tanıyor. Prestijli bir koleksiyon, iyi satıyor ve ciddi tarihçilerin eserlerini basıyor. Bu koleksiyonun yeniden doğuşunu başlatan da, Nora'nın önsözüyle yeniden basılan Duby'nin Le Dimanche de Bouvines'i. Bu gelişmeler olayın algılanmasındaki "yeni bakış açısı"nı da gayet iyi anlatıyor: Bu tam da Duby'nin ortaya attığı bakış açısı ve olayla kurulan bu yeni ilişkinin de esin kaynağı oluyor.

Şimdiye kadar, yani uzun dönemleri kapsayan çalışmaların, yapısal öykülerin vs. zamanında, ilke ola-

Bana gelince, yazdığım bu entelektüel biyografilerinde bireysel bir denklem var -felsefî olmayan bir araştırmaya duyduğum ilgi de bunda yatıyor-, bireyi eserine, sahiplenme mekanizmalarına, karşılaşmalara, toplumsallaşma ortamlarına, yazı yazdığı dergilere bağlayan benzersiz bir denklem... Zira diyaloglar ve yazışmalar incelenen dönemin önemli meselelerini, toplumun tümünün karşılaştığı durumları barındırır.

rak tarihsel nesnelerin ancak masif halde bulundukları, dolayısıyla ancak holist bir bakış açısına sahip olabileceğimiz, tarih çalışmalarına girdi ve külliyat olarak ancak "ağır" kategoriler oluşturabileceğimiz düşüncesi hâkimdi. Aksine, bugün tarihçinin gitgide daha tekil olayları araştırma konusu olarak benimsediğini görüyoruz. Günümüzde, çok masif girdiler belirledikçe aslında en anlamlı parçaları oluşturan pek çok tekil olgunun özelliğinin göz ardı edildiği düşünülüyor. Michel de Certeau'nun daha o dönemde söylediği gibi, aslında en anlamlı olanlar artıklardır; çöp kutusuna atmak için ayırdıklarımızdır; kenarlar, çeperler, sınırdaki vakalardır. Zira ilk bakışta sanılanın aksine, bu sınır-vakalar toplumları anlamak bakımından çok aydınlatıcıdır. Foucault bunu Pierre Rivière vakasında çok iyi görmüş ve bundan hareketle dönemin toplumunda temel olan bir şeyi, kendi ifadesiyle bir tür "bio-iktidar" ya da bir "söylem-iktidar"ın yükselişini, yani tıbbî söylemin hukukî söylem karşısında güç kazanmasını açıklamıştı. Pierre Rivière'in vücudu ve anlatısı etrafında yaşanan çatışma ve Rivière'in eylemi, gerek hukukî söylemde, gerekse "mediko-politik" söylemde toplumu düşünme, "toplumsal vücutlar" ve meşruluklar arasındaki karşıtlığı tasarlama biçimindeki bir gelişmeyi açığa çıkarıyordu. Bu tekil girdiler *microstoria*'nın katkılarıyla da besleniyor. Örneğin bir Carlo Ginzburg'un ve kitaplarından biri olan Peynir ve Kurtlar'ın (Le fromage et les vers) öğrettikleri gibi. Ginzburg bu kitapta o döneme kadar geçerli olan ağır ve ikili kategorileri, "halk kültürü" ve "seçkin kültürü" kavramlarını altüst eder: Değirmencisi Menocchio aslında Claude Levi-Strauss tarzı, çok kişisel, çok tekil bir derlemedir. Dolayısıyla, yalnızca Menocchio'yu değil, 17. yüzyılda Frioul bölgesinde her türlü işin nasıl yapıldığını ve nasıl yaşandığını anlamak için, bu son derece tekil parkuru yeniden çizmek gerekir. Elbette hepsi Menocchio değildir ve hepsi kent meydanında yakılmamışlardır, ama bazen bize geniş anlamda toplumun durumu hakkında en çok bilgi veren bu şaşırtıcı ve sıradışı parkurlardır.

Toplumsalın "molekül yapısından" çıkan ve microstoria'nın "sıradan istisna" dediği seslere ulaşan daracık ve farklı yollardan geçilerek varılan bir topyekûn tarih. Toplumsal tarih, bireyselliği aşması gereken tarihçiler olarak bizim ufkumuz: tekil olandan yola çıkmak diğerleri arasında bir sesi temsil ediyor, ama artık meşruluğunu bulmuş olan bir ses.

Dolayısıyla burada bir yayılma, bir çoğullaşma var. Öyle ki, biyografi alanında, Sabina Loriga gibi biri aynı kurumun işleyişine katılan, ama birbirleriyle hiç de aynı olmayan kişilerin seslerini buluşturmak için "koral biyografiler"den bahsedebiliyor. Bu sesler bir koro, farklı müzikal tınılardan yapılmış bir bütün oluşturuyor. Bir anlamda bu farklılıkların yeniden seslenmesini sağlamak gerekiyor. *Ufalanmış Tarih*'teki (*L'histoire en miettes*) topyekûn tarih yaklaşımımın çizgisini kaybettiğimi sanmıyorum; ama bu, sözünü ettiğim yayılmadan, toplumsalın "molekül yapısından" çıkan ve *microstoria*'nın "sıradan istisna" dediği seslere ulaşan daracık ve farklı yollardan geçilerek varılan bir topyekûn tarih. Toplumsal tarih, bireyselliği aşması gereken tarihçiler olarak bizim ufkumuz: tekil olandan yola çıkmak (bir olay, bir yaşam) diğerleri arasında bir sesi temsil ediyor, ama artık meşruluğunu bulmuş olan bir ses.

Olay bu bakımdan özellikle ilginçtir çünkü başlıkta da dediğim gibi, tarihçi için bir meydan okumadır. Burada, elbette, "sosyal bilimlerin olaydan haklı olarak nefret ettiğine" inanan Braudel'le ters düşüyorum. Braudel olayı tamamen dışlıyordu, olay onun için günlerin köpüğü, anlamsızlığın doruğuydu. Önemli olan, insanların yüzeysel devinimlerini belirleyen coğrafî tarihin derinliklerindeydi. O tarihlerden beri "kritik dönemeç" diye adlandırılan bir yön değişikliğine, genel olarak sosyal bilimlerde, özel olarak da tarihte benim "pragmatik" ve "hermenötik" dönemeç diye adlandırdığım ve hem eylemin kendisini, hem de çok sayıdaki olası yorumlarını sorgulamaya ayrıcalık veren ikili bir gelişmeye tanık olduk. Bu arada, bakış açılarında, açıklama ve anlama yöntemlerinde bir çoğulluk olduğunu söylemenin, göreceliği kabul etmek anlamına gelmediğini de belirtelim. Bu tarihe kadar aktörler derin güçler tarafından belirlenen oyuncaklardı -tarihi ne yaptıklarının farkında olmadan yapıyorlardı. Artık tarihçilerin gözünde, kendilerine o kadar saydam olmasalar da, aktörler kendi eylemlerini kısmen anlamlandırabiliyorlar, dolayısıyla onları ciddiye almak gerekiyor. Bu da durumlara, konumların benzersizliğine, kültürel bağlılıkların sosyo-profesyonel konumunu zenginleştiren ve kültürel alanda bu konumu besleyen, Ricœur'ün ifadesiyle "metnin dünyası"na çok dikkat etmeyi gerektiriyor.

Peki o zaman, somut olarak, olaya karşı ilginin artması ve bakış açısının yenilenmesinin tarihçilerin uygulamaları açısından ne gibi sonuçları oldu? Tarihçinin yöntemleri bakımından ne değişti?

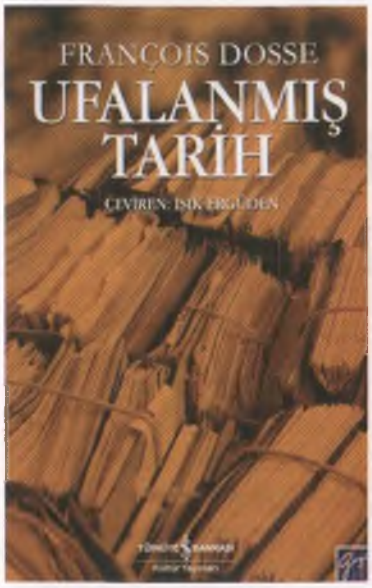
İlke olarak bir muamma olan olay, onu açıklaması gereken ve bunu yaparken görevi farklı düzeylerdeki anlamlarını kavramak olan tarihçi için hâlâ bir tür meydan okumadır. Bu bakımdan, P. Ricœur'ün "olayın üç katmanı" arasında ortaya koyduğu ayrımı çok yararlı buluyorum: Anlamlaştırılmamış olay, olayın an-

lamı, aşırı anlam yüklenmiş olay. İlk aşamada, tarihçi ne olup bittiğini öğrenme meselesiyle ilgili soruya cevap vermeli ve doğruyu yanlıştan ayırmalı. Ardından açıklamalı ve anlamalı. Bunun için nedensellik, anlaşılırlık zincirlerini, olayı nitelemek için okuma çerçevelerini devreye sokacak, olası benzerlikleri, etkileri ortaya koyacak vs. Ama tarihçinin işi burada bitmiyor işte, bu noktada bitmemişlik, tamamlanmamışlıkla karşılaşıyor. Dolayısıyla, bundan sonra bu olayın nasıl kurulduğunu, nasıl bir özdeşleşmenin, bir kimliğin ya da çoklu kimliklerin kaynağı olduğunu, zaman içinde hangi anlamı kazandığını, bu olaya dayanan farklı tortusal anlam katmanlarının neler olduğunu, bunların nasıl değiştiklerini, dönüştüklerini, katlandıklarını, parçalandıklarını, bölündüklerini, bazen nasıl yok olduklarını... anlamaya çalışacak. Günümüze kadar tüm bunların da sorgulanması gerekiyor. Böyle olunca sonu olmayan bir çalışmanın içine düşüyoruz, çünkü sonraki olaylarla önceki olaylar iç içe giriyor ve anlam zincirleri kuşaktan kuşağa birbirlerine ekleniyor. 2011'de bulabildiğimiz anlam gelecek kuşaklara emanet edeceğimiz bir miras, onlar da aynı olaylarla başka şeyler yapacaklar. Burada tanım itibariyle sonsuzluğa açık bir anlam var.

Sonuç olarak, tarih felsefesinden tümüyle kurtulamıyoruz yani...

Tarih felsefesinden... hayır. Tarihte kullandığımız kavramları sorgulamak için felsefeden kurtulamayız. Ancak "tarih felsefesi"nden -haklı olarak- kurtulduğumuz nokta, önceden var olan, yönü belirli bir anlam, toplumlarımızı aşan ve bizi aşama aşama liberal bir gelişme olsun, bir üretim biçiminden diğerine geçiş olsun ya da geçmişin çöküşün kaçınılmaz unsuru olarak restorasyonu olsun, belirli bir şeye doğru götürecek olan bir tarih felsefesi olduğu fikridir. Bugün tarihin bu felsefesinden kurtulmuş bulunuyoruz.

Şimdi bir tarihsellik krizi yaşıyoruz. Burada çelişkili olan ise, bir yandan

tarihe olan taleplerde bir patlamaya, bir bolluğa, bir tarih tutkusuna tanık olmamız. Yöneticilerimiz tarihin millî eğitimdeki yerini, liselerdeki sosyal şubelerin müfredatından kaldırarak ciddî ölçüde azaltmış olsalar da... Bana öyle geliyor ki, son dönemlerde içinde bulunduğumuz durumu niteleyen, Nora'nın "belleğin zulmü" diye adlandırdığı şeyi tersine açıklayan bir gelecek krizi, proje yokluğu, geleceğin saydamlığının ortadan kalkması. Belleğin çok iyi yönleri olduğunu gördük. Ama bir tür "akut anma hastalığı", sonsuz tekrarlamalar olarak adlandırdığım kötü yönleri de var. Bunlar projesiz bir toplumun hastalık belirtileri. Biraz artık geleceği olmadığı için kendini vitaminler ve antidepresanlarla ayakta tutup zamanını kendi geçmişini tekrar tekrar hatırlamakla geçiren bir yaşlı gibi ki, bunun da ölümcül sonuçları olabilir. François Hartog'un "şimdiki zamancılık" diye işaret ettiği çağımızın hastalığı. Geleceğe dönük izdüşümü olmadığı için, kendi tecrübelerinin alanına, yani geçmişine kapanma hastalığı.

Bir de daha olumlu bir bakış biçimi var. Kendimize geleceğe kaynak bırakmak adına bu ölümcül tavırlara mahkûm olmadığımızı, deneysel alanımızı ve kesin doğrulanmışlarımızın bir kısmını yeniden gözden geçirebileceğimizi ve olası doğrulanmışlarımızı sorgulayabileceğimizi, daha yaratıcı kılabileceğimizi söyleyebiliriz. Bu da geçmişle şimdiki zaman ve gelecek arasındaki "Tarih"le aynı özden ilişkiyi, ama bugün maalesef, artık geçmiş-şimdiki zaman ilişkisi gibi çalışmayan bu ilişkiyi yeniden işletmemiz mümkün demektir. Açıkça görülen o ki, geleceğin opaklığı geçmişle ilişkimizi değiştiriyor: Nora'nın "belleğin zulmü"nden söz ederken şimdiki zamanın merkezî konumuna değindiğinde ifade etmek istediği de budur. Ama bunun zulüm de olsa sonuçta zamanımıza ait bir zulüm olacağını da vurgular. Ve kuşkusuz -François Hartog'un geliştirdiği hipotez budur- "Tarih'in yüzyılı" olan 19. yüzyıldan -nereye gittiğimizi biliyorduk- ve gelecekteki ve *happy end* görüşünü kıran trajik 20. yüzyıldan sonra, bu zulüm de bizim tarihsellik rejimimiz olacak.

DİPNOTLAR

* www.nonfiction.fr, LE QUOTIDIEN DES LIVRES ET DES IDEES, araştırmacılar, gazeteciler ve sitenin kurucuları tarafından yaşatılan güncel düşünceler ve kitap eleştirileri sitesidir. Nitelikli, aydın bir gazeteciliği canlandırmayı, yeni nesil araştırmacılara söz vermeyi, ilerici siyasal düşüncelerin modernleşmesine katkıda bulunmayı, sosyal bilimler kitaplarını savunmayı ve değerlendirmeyi ve ülkemizin düşünce dünyasını uluslararası platforma açmayı hedeflemektedir.

1 François Dosse, *Pierre Nora: homo historicus*, Paris: Perrin, 2011.

2 François Dosse, *Paul Ricœur: les sens d'une vie: 1913-2005*, Paris: la Découverte, impr. 2008.

3 François Dosse, *Michel de Certeau: le marcheur blessé*, Bagneux: Numilog, 2002.

4 François Dosse, *Gilles Deleuze et Félix Guattari: biographie croisée*, Paris: la Découverte, 2007.

5 François Dosse, *Histoire du structuralisme*, Paris: Ed. la Découverte, 1991.

6 Pierre Nora, Le Débat dergisinin müdürüdür.

7 *Historiographies*: concepts et débats, 2 volumes, sous la direction de Christian Delacroix, François Dosse, Patrick Garcia, Paris: Gallimard, 2010.

8 Paul Ricoeur, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, 2 vol., Paris: Ed. du Seuil, 2000.

9 Pierre Nora, *Les lieux de mémoire*, Paris: Gallimard, 1997.

10 Henry Rousso, *Le syndrome de Vichy*, Paris: Éd. du Seuil, 1987.

11 Fransa'nın Alman işgaline karşı sürdürdüğü "Direniş" (Resistance) hareketinden bahsediliyor.

12 Charles de Gaulle'den bahsediliyor.

13 14. Louis'nin 1685'te çıkardığı Fontainbleau yasanın getirdiği Protestan kıyımıyla karşı mücadele eden Cévennes bölgesindeki Fransız Protestanlar.

14 Georges Duby, *Le dimanche de Bouvines: 27 juillet 1214*, Paris: Gallimard, 1973.

15 François Dosse, *Le pari biographique: écrire une vie*, Paris: Éditions la Découverte, 2005.

16 François Dosse, *Renaissance de l'événement: un défi pour l'historien: entre Sphinx et Phénix*, Paris: Presses universitaires de France, 2010.

17 Carlo Ginzburg, *Le fromage et les vers: l'univers d'un meunier du XVIe siècle*, çev. Monique Aymard, Paris: Flammarion, 1980.

TEKNOLOJİ VE MÜHENDİSLİK BİLİMLERİNİN KAVRAMSAL TARİHİ ÜZERİNE-2

BENO KURYEL

İlk makalenin son bölümünde, mühendislik bilimlerinin belirleyici olgularına değinilmişti. Burada ise, son iki yüzyılın üstünde bir zaman diliminin daha kapsamlı bir incelmesine yer verilecektir. Teknoloji ve mühendislik bilimlerinin kavramsal tarihi üzerine bir inceleme yapmak için bu sürecin hem olgusal içerikle hem de bu evrim sürecinin kavramsal yapılanmasındaki etkileşimleriyle incelenmesi gerekir. Bu bakımdan kavramsal inceleme, neler olup bittiğinin bir örgü gibi nasıl dinamiklerle örüldüğüyle yakından ilintilidir. Başka bir deyişle, iki boyut da bir bütünün bileşenleridir.

Genel olarak kabul edilegelen bir yaklaşıma göre, "bugünü anlamak için, tarihi iyi bilmek gereklidir." Bu bakış açısının çizgisel olduğunu öne sürmek isterim. Çünkü her şeyden önce, tarihi nasıl bir paradigmadan okuduğumuza ve incelediğimize oldukça bağlı olan bir durumla karşı karşıyayız. Evet tarih, bugünü daha kapsamlı bilmek ve algılamak için mükemmel bir kaynaktır. Ancak, tarihi bugunden bakarak okuduğumuza göre geçmişten bugüne değil, bugünden geçmişe bakıyoruz demektir. Kavramsal tarih olgusu da burada ortaya çıkmaktadır. Tarihi okurken bugün belirleyici olan paradigma/ların bizi nasıl belirlediğine ilişkin bir çözümlemenin de eşlik etmesi gerektiğini düşünüyorum. Karl Marx'ın bir metaforla ifade ettiği gibi, "maymunu anlamak için insanı iyi bilmek gerek." Mühendislik bilimlerinin nasıl bir evrim süreci geçirdiği ve geçirmekte olduğuna bugüne eleştirel bakan bir okumayla ulaşabiliriz. Bu makalede, yer kısıtını göz önüne alarak özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda nasıl gelişmeler olduğunu, bilgiyi üreten örgütlenmelerin nasıl yapılandığını ve bilim/mühendislik bilimleri olgusunun yaşam dinamiklerinde nasıl yeşerdiğini ve bilginin bir güç olarak iktidar mücadelelerinde nasıl manipüle edildiğini bir özet olarak sunmaya çalışacağım.

MÜHENDİSLİK BİLİMLERİNİN YAPILANMASI

Mühendislik bilimleri 18. ve 19. yüzyıllarda öncelikle akademik kurumlarda ortaya çıkmaya başladı. Ecole Polytechnique, Glasgow Üniversitesi, Stevens Institute of Technology ve Alman Technische Hochschulen gibi. Fakat 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında mühendislik bilimleri giderek daha çok sanayi araştırma laboratuvarlarıyla bağlantılı olmaya başlamıştır. 18. yüzyılın sonlarında özellikle kimya, elektrik ve manyetizma alanlarında, "anlamaya yönelik" araştırmalar yoğunlaşmıştır. Bu gelişmeler, doğa bilimlerinde bir kavramsal dönüşüme yol açmıştır. Bilimin uygulamaya yönelik örgütlenmesinde, bir başka deyişle çağdaş teknoloji örgüsünün temellerinin atılmasında bu alanların belirleyici etkileri vardır. Deneme yanılmaya dayanan ya da kişisel deneyimlerin belirlediği araştırma geleneğinin yerini daha sistematik, önceden tasarlanabilen ve elde edilen sonuçların uygulanıp irdelenebildiği bir dönemin başlangıcına işaret etmiştir. Bilimin bu yeni anlayışı sonuç olarak büyük çapta, "bilime dayalı" bir sanayinin ortaya çıkışının ilk tomurcuklarıydı. Bu tomurcuklar açtıkça kimyada yeni keşifler de ortaya çıkmaktaydı. Birkaç örnek verebiliriz: Kömür katranlı boya. Bu madde korozyona karşı koruma özelliği olan su ile temas eden yüzeylerin korunmasında kullanılan bir boya çeşididir. Ayrıca ünlü Le Blanc ve Solvay prosesleri de belirleyen adımlardır. Endüstriyel anlamda ilk yapay soda üretimi 1793 yılında Le Blanc yöntemi ile gerçekleştirilmişti. Bu yöntem, 1872 yılına dek tek önemli soda üretim yöntemi olarak kalmış, ancak bu yıldan itibaren Solvay yöntemi uygulaması başlamıştır. Le Blanc yönteminin giderek önemini yitirmesi sonucunda ise Solvay yöntemi tek temel uygulama haline gelmiştir. Buna ek olarak selüloit ve plastikler de devreye girer. Selüloit, nitroselüloz ve kamfordan üretilen bir bileşenler sınıfıdır ve ilk termoplastik olarak kabul edilir. Plastik, Yunancadan gelen bir sözcük: "Şekil

verilebilen." O kadar tanıdık ki, teknik ayrıntıya girmeye bile gerek yok. Bu yeni kimyasal keşifler, Du Pont, BASF, Bayer, I.G. Farben ve Kodak gibi şirketlerin temelini oluşturdu.

19. yüzyılın başlarında elektromanyetizim ve elektromanyetik endüksiyon kısa sürede birçok icada kaynaklık etti. Bunlar arasında telgraf, telefon, elektrik motorları, elektrikli aydınlanma ve dinamolar sayılabilir. Bu buluşları büyük şirketler takip etti: Western Union, American Bell Telephone, Edison General Electric, Westinghouse, Telefunken ve Siemens gibi. Bilimsel araştırmaya dayalı bir sanayinin oluşmasıyla birlikte evrimsel sahnede romantik bir ideale bağlı, tekil bir buluşçunun esin kaynağından gelen icatlarından çok daha fazlasına gereksinme duyan bir yaşam dinamiğinde yol alınmaya başlanmıştı. Artık keşifler ve icatlar, araştırmacılardan oluşan bir ekibin "makul ve planlı" bir süreçte yapabileceği işler olacaktı. Farklı disiplinlerden gelen bilim insanları ve mühendislerin "ekip zihniyetine dayanarak" bir araya gelmesiyle kurulan endüstriyel destekli bilimsel araştırma laboratuvarları, mühendislik bilimlerinin sanayi destekli bilimlere dönüşme sürecine yardımcı olmuştu. Bunlara koşut olarak üniversiteler, deneysel mühendislik laboratuvarları ve araştırma merkezleri kurmaya başladılar. Bu kuruluşlar bugüne kadar genellikle sanayi ile yakın temasta ve işbirliğinde bulundular.

Genelde bilginin, özelde bilginin örgütlü ve kurumsal yapılanması olan bilimin yeni bir döneme girdiği bir süreçtir bu. Mevcut bilginin gelen kuşaklara aktarılması ve öğretilmesinin yanında, yeni bilgi üretecek bir öğretim ve araştırma yapılanmasına gidilmeliydi. Doğa bilimlerinde deneysel ve gözlemsel örgütlenmenin sistemli bir dönüşümüne denk gelmişti bu gelişmeler. Doğaya ilgi duymak, doğayı anlamak gibi insani itkilerin yanında, bilgiyi ürüne çevirecek bir anlayışı oturtmak gerekiyordu. Bu durumda, özgül konular üzerinde planlı ve tasarımsal bir gündemle ve de takım çalışmasını örgütleyerek tanımlı hedeflere doğru sanayi temelli araştırma paradigmasına gidilmekteydi. Örneğin, 1840'ta Ecole Polytechnique'ten Almanya'ya dönen kimyacı Justus von Liebig, Giessen Üniversitesi'nde bir kimyasal araştırma laboratuvarı kurmuştu. Bu yolla hem var olan bilgiyi öğretmek hem de yeni bilgiler üretmeyi planlamıştı. Laboratuvarın ilk amacı eczacılar yetiştirmek olmasına rağmen giderek organik kimya alanında araştırma yapan bir laboratuvara dönüşmüştü. Bu süreçte Liebig, öğrencilerinin çok sayıda organik bileşenleri analiz edebilecekleri aygıtlar ve teknikler geliştirmişti. 1840 yılında, laboratuvarında yeni bir araştırma yaklaşımını uygulamaya aldı. Belirli sayıda öğrenciden oluşan ekipler kurarak yağ asitleri üzerinde araştırma çalışmalarını örgütledi. Özgül bir probleme odaklanan bu sistematik grup araştırması zamanla, sanayi tabanlı bilimin neredeyse "alamet-i farikası" haline gelecekti. Liebig'in laboratuvarı ve onun temelinde süregiden gelenek birçok kuşak akademik ve endüstriyel kimyacı yetiştirecekti. Liebig'in en önemli öğrencilerinden birisi olan August Wilhelm von Hofmann, 1845'te İngiltere Royal College of Chemistry'de kimya profesörü olmuştur. Onun yetiştirdiği bir kimyacı olan William Perkins 1856'da kömür katranının bir yan ürünü olan anilini keşfetmiştir. Bu madde parlak mor renkte olup tekstil ürünlerini boyama yetisine sahiptir. İlk kimyasal boya olan anilinin bu "ticari" başarısı, diğer boyalarla ilgili araştırmaları tetiklemiştir. İlk anilin boyalarının kimyasal analizlerini yapan Hofmann, kimyacıların yeni renklerde boyalar yaratabilecekleri sistematik bir yöntem geliştirmiştir. İlk kimyasal boyalar İngiltere ve Fransa'da üretilmiş olmasına rağmen 1870'lerde giderek Almanya'da da yayılmıştı. İlginç bir noktadır bu. Şöyle ki: Almanya'daki o günün üniversiteleriyle Technische Hochschulen arasındaki toplumsal ve öğretimsel sınırların kaldırılmasını

Kimya sanayisinin yanında elektrik endüstrisi ve bu süreçte ortaya çıkan elektrik mühendisliği de mühendislik bilimlerinin, sanayi tabanlı bilimlere dönüşmesine belirleyici katkılarda bulunmuştur. Bu süreçteki anahtar kişi, 1876'da Menlo Park, New Jersey'de özel bir laboratuvar kuran Thomas Edison (Ohio 1847- New Jersey 1931)'dur.

Edison geliştirdiği fonografı tanıtırken. Mathew Brady'nin fotoğrafı. 1878 Edison National Historical Site, West Orange, New Jersey.

Bilimin uygulamaya yönelik örgütlenmesinde, bir başka deyişle çağdaş teknoloji örgüsünün temellerinin atılmasında kimya, elektrik ve manyetizma alanlarının belirleyici etkileri vardır. Deneme yanılmaya dayanan ya da kişisel deneyimlerin belirlediği araştırma geleneğinin yerini daha sistematik, önceden tasarlanabilen ve elde edilen sonuçların uygulanıp irdelenebildiği bir dönemin başlangıcına işaret etmiştir.

Kimyacı Sir William Henry Perkin (1838-1907) 1856'da kömür katranının bir yan ürünü olan anilini keşfetmiştir. Bu madde parlak mor renkte olup tekstil ürünlerini boyama yetisine sahiptir.

Endüstriyel anlamda ilk yapay soda üretimi 1793 yılında Le Blanc yöntemi ile gerçekleştirilmişti. Bu yöntem, 1872 yılına dek tek önemli soda üretim yöntemi olarak kalmış, ancak bu yıldan itibaren Solvay yöntemi uygulaması başlamıştır.

New York'taki Solvay Process tesisi. 1917 yılına kadar tesisin içinde Erie Kanalı geçiyordu.

Solvay Process collection of the Solvay, New York, Public Library.

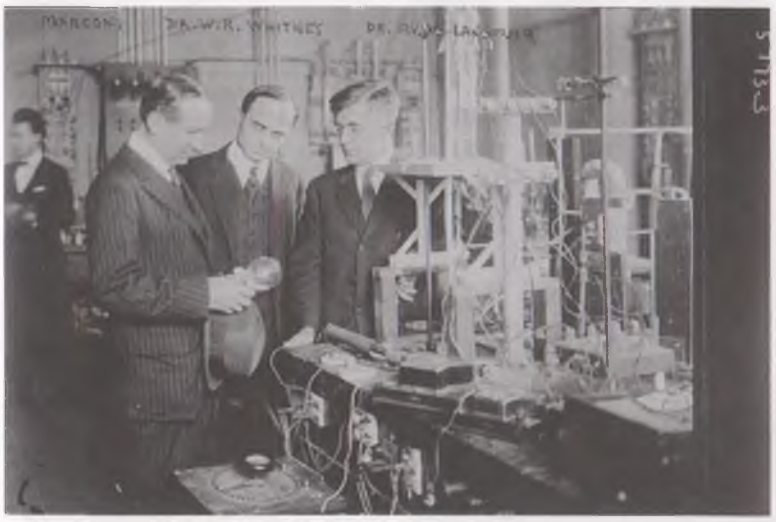
BELİRLEYİCİ SANAYİ ALANLARI

Kimya sanayisinin yanında elektrik endüstrisi ve bu süreçte ortaya çıkan elektrik mühendisliği de mühendislik bilimlerinin, sanayi tabanlı bilimlere dönüşmesine belirleyici katkılarda bulunmuştur. Bu süreçteki anahtar kişi, 1876'da Menlo Park, New Jersey'de özel bir laboratuvar kuran Thomas Edison'dur. Kimya laboratuvarları gibi bu laboratuvar da grup araştırması ilkesini kullanmaktaydı. Elektrik sanayisi tekil icatlara değil, daha çok icatlar sistemine dayanmaktaydı. Edison'un elektrikli aydınlanma sistemi jeneratörler, kablolar, devreler, lambalar, anahtarlar ve ölçüm aletlerini içermekteydi. Bu aygıtlar bir bütün olarak işlev görür. Bu tür sistemlerin geliştirilmesi tek bir buluşçuya değil, aksine mühendislerden, bilim insanlarından ve girişimcilerden oluşan ekip çalışmalarına bağlıydı.

20. yüzyılın başlarında, 1880'ler ve 1890'lar boyunca süren yoğun rekabet ve birleşmeler bu sanayi dalına birkaç şirketin egemen olmasına neden olmuştu. Bunlardan birkaçı, Western Union, American Telephone ve Telegraph, General Electric, Westinghouse, Marconi Company ve Britanya'da National Telephone, Almanya'da da Telefunken, Siemens ve Hollanda'da Philips şirketleriydi. Ancak, bu firmalar belirsiz bir gelecekle karşı karşıya kalmışlardı. Çünkü özgün patentlerin çoğunun miyadı dolmaya başlamıştı. Elektrik firmalarının yaşamını sürdürebilmesi için sürekli yeniliklere ve yenileşmeye yönelik araştırmalara ihtiyacı vardı ve patentlerin denetimi yoluyla pazardaki paylarını korumaları gerekmekteydi. Bunun bir sonucu olarak birçok şirket, 20. yüzyılın başlarında araştırma laboratuvarları kurmuşlardı. Alman kimya sanayisi tarafından etkilenmelerine rağmen elektrik sanayisinin araştırma laboratuvarı önemli farklar göstermekteydi. Öncelikle, elektrik laboratuvarları çokdisiplinli bir yaklaşıma sahipti. Laboratuvarlarda araştırma yapanlar arasında fizikçiler, kimyacılar, metal bilimciler, makine ve elektrik mühendisleri vardı. İkinci nokta, amaç ile ilgiliydi. Amacı, yeni ürünler geliştirmek olan kimya laboratuvarının aksine elektrik laboratuvarının özgül bir amacı da "korunmaya" yönelikti. Araştırmaların çoğu, şirketlere pazarda egemen ve çoğunlukla tekelci bir konum kazandıracak patent arayüzleri yaratabilmek için tasarlanmaktaydı. Üçüncüsü, elektrik laboratuvarlarında arı ve uygulamalı araştırmaların entegre edilmesi belirgin bir rol oynamıştı. Halbuki kimya endüstrisinde araştırmaların çoğu üniversitelere bırakılmıştı. Bu bağlamda, bilim insanları ve mühendisler arasındaki arı ve uygulamalı araştırmaların sınırları belirginsizleşmeye başlamıştı. Bugüne kadar gelen bu "sınır" olgusu, tartışmalar düzeyinde devam etse de uygulamalarda etkisini ciddi bir şekilde yitirmiştir. Mühendislik bilimleri hem kuramsal hem de uygulamalı olarak inşa edilmek zorundaydı ve öyle devam etmektedir. Bu yeni tür ilk olarak 1900 yılında Amerika'da General Electric Araştırma Laboratuvarı olarak ortaya çıkmıştı. O günlerde Edison şirketi terk etmişti ve elektrik lambasındaki özgün patentinin zamanı geçmişti. General Electric (GE), Avrupa'da icat edilen metal telli (filament(li)) elektrik lambaları üzerinden bir rekabetle yüz yüze gelmişti. Başlangıçtan itibaren GE Laboratuvarı'nın yöneticisi olan Willis Whitney, laboratuvarın aydınlanma lambasının geliştirilmesine odaklanmıştı. İlginçtir, Whitney sağlamış ve teorik bilgiyle sistematik deneysel çalışmaların birleştirilebileceğini göstermişti. Bu, akademya ile fabrika arasındaki boşluğun bir köprü ile birleştirilmesini sağlamak üzere atılan ilk adımlardan biriydi. Bugüne değin tartışma konusu olan bu süreç farklı alanlarda ve farklı sanayi örgütlenmelerinde devam etmiş ve etmektedir. Bugün neredeyse bir fetiş haline getirilmiş olan "üniversite sanayi işbirliği" olgusunun tarihsel evriminden sadece bir kesit vermiş olduk. Söz konusu köprünün inşa edildiği emekleme adımlarında ortaya çıkan gereksinme, kimyasal boyaların ticari başarısının talep ettiği sürekli yenilik araştırmalarına bağlıydı. Bugün de gereksinmelerin ve de ekonomik değerlendirmelerin yarattığı koşullara bağlı olarak üniversite ile sanayi arasında çeşitli boyutlarda işbirlikleri ve ortak araştırma projeleri yapılmaktadır.

Leipzig'de tamamlamış olduğu bir kimya doktorasının sahibiydi. Araştırma ekiplerinin yoğun araştırmaları sonucunda teli tungstenden yapılan ve içi argon gazı ile doldurulan bir lamba geliştirmişlerdi. Bu lamba ile şirket, pazarda egemen bir konum kazanmıştı. Bu araştırma ekiplerinin başında, ilginçtir, Leipzig'den doktoralı olan William Coolidge ve Göttingen'den doktoralı olan Irving Langmuir vardı. Bu iki araştırmacının çalışmaları, bilimin basitçe teknolojiye uygulanması olarak görülmemelidir. Aksine, uygulama pratiği içinde bilimsel bilginin sınandığı, yeni boyutlarla zenginleştirildiği ve hem açık uçlu hem de hedefli araştırmaların birlikte yürütüldüğü yeni bir bilimsel araştırma metodolojisini tesis etmişlerdi. 20. yüzyılın başlarında pazara katılan diğer firmalar, örneğin AT&T, Siemens&Haske, Philips ve Westinghouse benzer şekilde araştırma laboratuvarı kurmuşlardır. Buralarda da arı bilim modelleri kullanılmamıştır. Tersine, yeni teknolojik teoriler ve tasarım yöntemleri kullanmışlardır. Bu süreçte, bilim ve teknoloji arasındaki ayrım belirsizleşmiştir. Yapılanın sanayi temelli mühendislik bilimi olduğunu söylemek mümkündür.

Endüstriyel araştırma laboratuvarlarının kurulması, bilim ve teknolojinin karşılıklı bağımlılıklarını güçlü bir şekilde etkilemiştir. Fakat 20. yüzyılın ilk yarısında devletin ve özellikle askeri etmenlerin yönlendirdiği bilimsel ve teknolojik gelişmeler, mühendislik bilimlerinin şekillenmesinde belirgin bir rol oynamıştır. Devletin (hükümetlerin) bilim ve teknolojiyi desteklemeleri yeni olmamakla birlikte 20. yüzyıldaki destek, büyük ölçekte ve belirtik olmasıyla, 16. ve 17. yüzyıllarda modern ulus-devlet yapılanmalarındaki desteklerden oldukça farklı bir boyut kazanmıştır. Bu süreçte devletler, teknoloji gibi bilimi de bir tür bilgi olarak görmeye başlamış ve politik iktidar için manipüle edebileceği bir güç biçiminde değerlendirmiştir. Burada belirleyici parametre, bilim/bilgi ve iktidar arasında yeni bir ilişkinin ortaya çıkmasıydı. Özellikle I. ve II. Dünya Savaşları sırasında sivil ve askeri sınırlar ortadan kalkarak bilim ve teknolojiyi de içeren tüm toplumsal etmenleri savaşın bir parçası olarak gören bir zihniyet hâkim oldu. Her iki dünya savaşı, askeri-sanayi kompleksin tesisine yardımcı olarak mühendislik bilimlerinin şekil almasını sağladı. Belki de, daha uygun bir deyişle "askeri-sanayi-akademik" kompleks de denebilir. 19. yüzyıl boyunca nüfusun artması, endüstrileşmenin yükselmesi ve yeni silah sistemlerinin icadı askeri hareket yeteneğinde yeni ölçütlerin geliştirilmesine neden oldu.

Amerikan hükümetleri General Electric ve AT&T gibi şirketlerle Irving Langmuir (1881-1957) gibi seçkin bilim insanlarını devreye aldığı deneysel araştırma laboratuvarında denizaltı araştırmalarını örgütlemişti. Dr. W.R. Whitney, G. Marconi ve Dr. Irving Langmuir.

Library of Congress Prints and Photographs Division Washington, D.C. 20540 USA http://hdl.loc.gov/loc.pnp/pp.print

II. Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde yönetimler, bilim insanlarını savaş konularında araştırmaya teşvik ve sevk etti. Kimya, özellikle I. Dünya Savaşı sırasında önemli bir rol oynadı. Bu savaşa, "kimyacıların savaşı" da dendi. Yeni patlayıcılar, zehirli gazlar gibi maddelerin üretilebilmesi için yönetimlerle araştırma enstitülerini, üniversiteleri ve kimya sanayisi şirketlerini yeni ilişkilere yönlendirdi. Örneğin Almanya'da Kaiser Wilhelm Enstitüsü, savaş kimyasallarını geliştiren bir kuruma dönüştürülmüş ve I. G. Farben kartelini, enstitüde keşfedilen kimyasal silahları üretme çağrısında bulunulmuştu. İngiltere Imperial College'da kimyasal savaş malzemeleri araştırmaları yürütülmüş ve kimya şirketi Castner-Keller, askeriyeye zehirli gaz üretimine başlamıştı. Amerika'da Ulusal Araştırma Konseyi, Washington Amerikan Üniversitesi'nde kimyasal silahlar için araştırmalar yapacak bir laboratuvar kurdu. 1918'de faaliyete başlayan Kimyasal Silah Servisi'nde, askeri gereksinmeler için kimyasal araştırmalar yapılması ve geliştirilen kimyasalları üretecek fabrikaların kurulması için çalışmalara başlandı.

I. Dünya Savaşı, "kimyacılar savaşı" olarak anılmasına rağmen, sivil ve askeri yönetimler başka alanlarda da araştırma yapılmasını cesaretlendirdi. Bu savaş sırasında özellikle deniz harekâtlarında kullanılan kablosuz iletişimin etkisi büyüktü. Maroni şirketi ve Telefunken, İngiliz ve Alman donanmalarına araç gereç üretmişti. Amerikan hükümetleri, kablosuz iletişim araştırmalarını desteklemiş, General Electric, Western Electric ve AT&T gibi şirketlerini patent ihlal davalarından koruyarak araştırma ve geliştirme için daha çok para ayırmalarını sağlamıştı. Bunun yanında, General Electric ve AT&T gibi şirketlerle Irving Langmuir gibi seçkin bilim insanlarını devreye aldığı deneysel araştırma laboratuvarında denizaltı araştırmalarını örgütlemişti. Elbette, havacılık alanında yapılan çalışmaları, savaş uçağı geliştirme, tasarlama ve üretme üzerine harcanan parayı da eklemek gerekmektedir. 1909'da Wright kardeşlerin gösteri uçuşundan sonra Ulusal Fizik Laboratuvarı havacılıkla ilgili araştırmalar yapmak üzere bir rüzgâr tüneli inşa etmişti. Kıta Avrupa'sında havacılıkla ilgili belirgin kuramsal çalışmalar yapılmaktaydı. Rusya'da Nikolai Jouwski ve Almanya'da Wilhelm Kutta yeni bir kaldırma kuvveti teorisi geliştirmişlerdi. Ludwig Prandtl ise Almaya'da ünlü "sınır tabaka teorisi"

ile sürükleme araştırmalarına devrim niteliğinde katkılar yapmıştı. Aynı dönemde Fransa'da Gustave Eiffel bir rüzgâr tünelinde havanın kaldırma özelliklerini araştırmaktaydı. Stanford Üniversitesi'nde de, rüzgâr tüneli deneyleri yapılarak kanat ve pervanelerle ilgili parametrik incelemeler sürdürülmüştü. Uçak tasarımındaki yeni gelişmeler ve hava dinamiği kuramındaki ilerlemeler araştırmacıları yüksek hız ve yüksek uçuş hakkında derinlemesine bilgi üretmeye sevk etmişti.

1940'ta, Amerika'nın II. Dünya Savaşı'na girmesinden önce bir grup "akademik ve endüstriyel" bilim insanı ve mühendisler, Başkan Roosevelt'i ikna ederek savaşa ilişkin araştırmaların yapılacağı Ulusal Savunma Araştırma Komitesi'nin kurulmasını sağladılar. Bir yıl sonra, daha kapsamlı bir örgütlenme olan Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Ofisi tesis edildi. Amaç, hem Ulusal Savunma Araştırma Komitesi'ni ve tıbbi araştırmaları denetlemek hem de yeni silahların geliştirilip üretilmesini sağlamaktı. Bu komite, kendi laboratuvarını kurmak yerine üniversitelerin ve sanayi kuruluşlarının sahip olduğu laboratuvar ve personelini kullanmaya karar verdi. Üniversite, sanayi ve ordunun bu birleşik yapısı, II. Dünya Savaşı'nın kazanılmasına ciddi katkılar yapmıştı. En önemlileri arasında radar ve atom bombasını gösterebiliriz. 1920'lerde Almanya ve Amerika'da radarlarla ilgili çalışmalar yapılmış olmasına rağmen radarı, Radyo Araştırma Kanalı başkanı olan Robert Watson-Watt'ın keşfettiği kabul edilir. Watson-Watt'a göre, atımlı sinyaller ve kısa dalga boyları pratik bir radar sisteminin anahtarıydı. Geleneksel vakum tüplü teknoloji belirli bir katkı sağlamasına rağmen daha küçük olan ve saldırı amaçlı uçaklar ve gemilerde taşınabilen mikrodalga radarlar önemli bir dönemeç olmuştu. Mikrodalga üretebilen oyuklu magnetron, 1940 yılında İngiltere Clarendon Laboratuvarı'nda, Oxford Üniversitesi'nde ve Wembley'deki General Electric Laboratuvarı'nda geliştirilmişti. Savaş zamanında aygıt üretimindeki güçlükler nedeniyle İngiltere radar teknolojisini Amerika ile paylaşmıştı. Kısa süre içinde Massachusetts Institute of Technology-MIT'de, merkezi bir radyasyon laboratuvarı kurulmuştu. Personel sayısının dört bini geçtiği bu laboratuvarın yıllık bütçesi 43 milyon doları aşmıştı. İlişkide olduğu kuruluşlar tahmin edileceği gibi, Bell Laboratuvarları, Raytheon Corporation, Western Electric, General Electric ve Westinghouse'du. Burada, üretilen radarlar uçak ve denizaltıları algılayabiliyordu. Tüm bu çalışmalar, akademik ve sanayi araştırmacılarını öyle bir şekilde bir araya getirmişti ki, bilim ve teknoloji arasındaki ayrımları belirginsizleştirmişti. Ortaya çıkan ise mühendislik bilimleriydi.

Kimya endüstrisinde araştırmaların çoğu üniversitelere bırakılmıştı. Bu bağlamda, bilim insanları ve mühendisler arasındaki arı ve uygulamalı araştırmaların sınırları belirginsizleşmeye başlamıştı. Bugüne kadar gelen bu "sınır" olgusu, tartışmalar düzeyinde devam etse de uygulamalarda etkisini ciddi bir şekilde yitirmiştir. Mühendislik bilimleri hem kuramsal hem de uygulamalı olarak inşa edilmek zorundaydı ve öyle devam etmektedir.

Ordu, üniversite ve sanayi arasındaki bu ittifaka bir örnek olması bakımından atom bombasını kısaca ele alalım: Başlangıçta araştırmaların çoğu Avrupa'da yapılmıştı. 1938'de Berlin'de Otto Hahn ve Fritz Strassmann fizyonu (parçalanma) keşfetmişti. 1940 yılında Otto Frisch ve Rudolf Peierls, Birmingham Üniversitesi'nde yaptıkları araştırmalarda Uranyum-238'den Uranyum-235 izotopunun ayrılmasıyla nükleer bir zincir tepkimesinin daha az bir kütleyle yapılabileceğini keşfetmişler ve bu maddenin bomba yapımında kullanılabileceğini ileri sürmüşlerdi. Bu sırada Amerika'da da Uranyum-238'in nötronlarla bombalanmasıyla Plutonyum-239 elde edilebileceğini ve bu maddenin bomba yapımında kullanılabileceğini belirtmişlerdi. Atom bombasıyla ilgili araştırmaların çoğu bir anlaşma marifetiyle Columbia Üniversitesi araştırma merkezinde, Chicago Üniversitesi'ndeki Metalurji Laboratuvarı'nda, Iowa Devlet Üniversitesi'nde Berkeley California Üniversitesi'nde yapılmıştır. Bu araştırmalar 1942 yılında zirveye ulaşmıştı. Metalurji Laboratuvarı'nda Enrico Fermi yönetiminde ilk nükleer zincir tepkimesi (reaksiyonu) gerçekleştirilmişti. Bu süreçte yeni bir yaklaşım gündeme gelmişti: Ünlü Manhattan Engineering District (Manhattan Mühendislik Bölgesi) veya Manhattan Projesi. Bu projeyle, başlıca üç araştırma ve endüstriyel tesisi kurulmuştu: Birincisi Tennessee'de (Oak Ridge), elektromanyetik ayırma veya gaz difüzyonu ile U-235'i ayırmak için, ikincisi Hanford'da (Washington) büyük ölçekte nükleer reaktörler kullanılarak plütonyum üretmek için ve üçüncüsü Alamos'ta (New Mexico) iki tür bomba imal etmek için. Bu kuruluşlar, akademik ve sanayiden gelen araştırmacıları buluşturmuştu. Bu ayırma işlemi projelerinden Oak Ridge'de olanı, Berkley California Üniversitesi'nde yapılan araştırmalar temelinde Tennessee Eastman ve Union Carbide tarafından yürütülmekteydi. Hanford'daki tesis ise, Chicago Üniversitesi'ndeki araştırmalar temel alınarak Du Pont tarafından işletilmekteydi. Böylece, atom bombasına giden bu araştırma ittifakında, temel ve uygulamalı araştırmalardaki geleneksel farkları ve ayrımları ortadan kaldırmış ve bugün mühendislik bilimleri olarak ifade edilen alan toplumsal dinamiklerde yerini almıştı.

TEKNOBİLİM MEFHUMU

Soğuk savaş döneminde de bilimsel ve teknolojik araştırmaları yönlendirmek üzere yeni kuruluşlar tesis edildi. Bunlardan Amerika'daki önemli birkaçı şöyle: Denizcilik Araştırma Ofisi (ONR), Ulusal Bilim Kurumu (NSF), Ulusal Havacılık ve Uzay Yönetimi (NASA), Atom Enerjisi Komisyonu (AEC). Soğuk savaş döneminde bu kurumlar, özellikle doktora düzeyindeki araştırmalar için sanayi ve üniversitelere milyonlarca dolar destek sağlamıştır. Devlet politikası olarak, nükleer silahlar, katı hal elektroniği, füze bilimi, bilgisayar bilimleri, biyoteknoloji ve nanoteknoloji alanlarına destek sağlanması benimsenmiş ve araştırmaların bu yönde biçimlenmesine gayret gösterilmişti. Aynı dönemde Avrupa'da da benzer bir yol izlenmişti: Avrupa Nükleer Araştırma Merkezi (CERN), Avrupa Uzay Ajansı ve Fransız Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi (CNRS). Bilimin teknolojiye indirgendiği bu süreç, teknobilim olarak anılmaktadır. Ortaya çıkan bu kavram entegre bir bilgi ortamına tekabül etmektedir. Teknoloji ile bilim, birbirine bağlı olmaktan çok, karşılıklı olarak birbirine bağımlıdır. Denebilir ki, teknoloji bilim olmadan, bilim de teknoloji olmadan var olamaz. Bu kavramsal çerçeve bugünün zihniyetini de belirlemektedir.

Yeni kavram olan teknobilimin savaş sonrası etkin olduğu alanlardan birisi nükleer silahlar ve nükleer güçtür. Soğuk Savaş döneminde daha etkin ve daha güçlü nükleer silahların geliştirilmesine odaklanılmıştır. 1950'lerden itibaren akademya, sanayi ve hükümetler, bu alanlarda işbirliğine devam etmişlerdir. Genel olarak kabul edilen bir düşünceye göre yeni araştırmalar, fiziğin doğasını teknolojiye yakın bir şeye dönüştürmüş bulunmaktadır. Örneğin, 1946'da Harvard Üniversitesi, Mühendislik Bilimleri Bölümü'nü Mühendislik Bilimleri ve Uygulamalı Fizik Bölümü'ne, giderek de Mühendislik Fiziği Bölümü'ne dönüştürmüştür. Parçacık hızlandırıcısı gibi yeni deneysel aygıtlar, savaş zamanındaki mikrodalga araştırmalarından ortaya çıkmıştır. Teknolojiye olan bu bağımlılık nükleer fizikte yeni teorilerin gelişmesini etkilemiştir.

Nükleer silahlarla ilgili çalışmalara koşut olan diğer bir gelişme bu silahları taşıyan ve atan füzelerin tasarlanması olmuştur. Yönlendirilen balistik bir füze düşüncesi 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında belirmeye başlamıştır. II. Dünya Savaşı sırasında Almanya'da V-2 füzelerinin başarılı gelişimi, özellikle Amerika ile Sovyetler'in uzay yarışına öncülük etmiştir. Nükleer araştırmalar gibi uzay programı da bilimin doğasını değiştirmiştir. Özellikle, gezegenbilim ve astronomi gibi. Yeni gezegen araştırma araçları (insansız uzay araçları) ve uzay teleskopları disiplinlerarası ekip çalışmalarına ihtiyaç duymuştur. Bu ekiplerde astronomlar, fizikçiler, havacılık mühendisleri, makine mühendisleri, elektrik mühendisleri ve bilgisayar bilimcileri yer almıştır.

Teknobilim kavramını yansıtan bir başka araştırma alanı da katı hal elektroniğidir. 1920'ler ve 1930'lar boyunca fizikçiler, kuantum mekaniğini katı hal malzemelerine uygulamaya başlamışlar ve yeni geliştirilen bir malzeme olan yarı iletkenlerde elektronların nasıl davrandığını araştırmışlar ve yeni kuramlar geliştirmişlerdir. II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Bell Laboratuvarları'nda katı hal üzerine temel araştırmalara başlanmış ancak savaş sürecinde radarlar üzerine odaklanılınca kenarda kalmıştır. Savaştan sonra, radar çalışmalarından yarı iletkenlerle ilgili edinilen bilgiyle 1947'de ilk transistor yapılmıştır. Bu çalışmada teorik ve deneysel fizik etkin bir şekilde birleştirilmiştir. 1950'lerin ikinci yarısında Bell'den ayrılan bir araştırmacı, California'da Stanford Sanayi Parkı'nda yeni bir şirket yaratmıştır. Bu park örgütlenmesi üniversite ile özel sanayi arasındaki işbirliğini cesaretlendirmiştir. Bu yol, bugün Silikon Vadisi olarak bilinen üretim alanına giden sürecin başlangıcı oluyordu. Yeni transistorlar, transistor devrelerinin üretimine yol gösterici olmuştur. Bunun zirve yaptığı yıl 1959'dur. Bu yılda, Texas Instruments'tan Jack Kilby ve California Fairchild Semiconductor'dan Robert Noyce entegre devreyi icat etmişlerdi.

İlk balistik füze V-2 roketi (Vergeltungswaffe 2) Saturn V ay roketi de dahil olmak üzere bütün modern roketlerin atasıydı. Peenemünde Müzesi'nde bulunan bir V2 roketi replikası. (yanda)

Transistorların ve entegre devrelerin en kayda değer uygulaması "bilgisayardır". Elbette, bilgisayar düşüncesinin mucidi sayılan ve 19. yüzyılda yaşayan Charles Babbage'ı burada anmak gerekecektir. İngiltere'de, Alan Turing yönetimindeki bir ekip, "Colossus" adı verilen bir makine yaptı. Bu makine, Almanca kodları kırmak için kullanılmıştı. Savaş sırasında Harvard'dan Howard Aitken ve IBM'den bir ekip, Mark I adında bir bilgisayar geliştirdiler. Amaç, balistik çizelgeler yapmak ve atom bombasının geliştirilmesi sırasında ortaya çıkan problemleri çözmek için kullanılmıştı. Bu bilgisayarlar, elektromekanik aygıtlardı ve özgül amaçlar için tasarlanmıştı. Savaş sonrasında, ilk elektronik bilgisayar Elektronik Sayısal Tümlevleyici ve Bilgisayar (Electronic Numerical Integrator and Computer (ENIAC)), 1945'te Pennsylvania Üniversitesi'nden

Amerikalı fizikçi Theodore Maiman (1927 - 2007) kendi keşfettiği dünyanın ilk lazeriyle.

John Eckert ve John Mauchy tarafından Amerikan ordusu için üretilmişti. Bunu, 1949'da, John von Neumann'ın tasarımına dayanarak geliştirilen Electronic Delay Storage Automatic Computer (EDSAC) takip etmiştir. Genel amaçlı modern elektronik bilgisayar, MIT Servomekanik Laboratuvarı'ndan Jay Forrester'ın manyetik çekirdekli rastgele erişimli belleğin icadıyla ortaya çıkmıştır. Bunu 1960'lardaki entegre devrelerle yapılan mini bilgisayarlar izlemiştir. 20. yüzyılın sonlarına doğru "bilgisayar destekli hesaplama" çatısı altında fiziksel ve biyolojik görüngülerin modellemesine gidildi.

Katı hal elektroniğiyle bağlantılı olmasına rağmen ondan ötelere taşan bir alan da malzeme bilimidir. 1920 ve 1930'larda kuantum mekaniğinin katılara uygulanmasıyla maddelerin atomik yapısı ile bütünsel özellikleri arasındaki ilişkileri araştıran yeni bir bilgi gelişti. Bu da, verili özelliklere sahip malzemelerin tasarımını olanaklı kıldı. Böylece disiplinlerarası laboratuvarlar ortaya çıkmaya başladı. Elektron mikroskopisi, X-ışını kırılımı ve nükleer manyetik rezonans gibi yeni analitik teknikler geliştirildi. Bu alanda başlıca buluş lazer teknolojisi olmuştur. Temelinde hem elektronik hem de malzeme bilimi vardır. 1959-60 yıllarında Hughes Laboratuvarı'ndan Theodore Maiman ilk işleyen lazeri üretti. Diğer bir adım süperiletkenlik oldu. Bu görüngü, 1900'lerin başında, Heike Kamerlingh Onnes tarafından Leyden Üniversitesi'nde keşfedildi. Bu araştırmalar, 1985'te IBM'in Zürih Araştırma Laboratuvarı'nda Gerd Binnig ve Heinrich Rohrer'in taramalı tünel mikroskopunu icat etmelerine yol açtı.

Malzeme biliminin yakın zamanlardaki bir gelişimi de nanoteknolojidir. İlginçtir, 1959 yılında ünlü fizikçi Richard Feynman teknolojideki minyatürleştirmenin giderek daha çok mümkün olabileceğini hayal ettiğini söylemişti. Aynı zamanlarda M.I.T.'de bir mühendis olan Arthur von Hippel, her seferinde bir atomunun imal edilerek özel malzeme tasarımlarının yapılabileceğini önermişti. Her iki araştırmacının öngörüleri 1980'lerde gerçeğe dönüştü. M.I.T'de bir lisansüstü öğrencisi, proteinleri manipüle etmek üzere kullanılan genetik mühendisliği teknikleriyle eşdeğer küçüklükte makinelerin üretilebileceğini ifade etmişti. 1980'lerin ortasında, Yale Üniversitesi'nde Carl Pabo, Jay Ponder ve Frederic Richards, olağan biyolojik yaklaşımları baş aşağı ederek verili bir biçime sahip bir proteini üretebilen bir dizi amino asit bulma becerisini gösterdiler. 1991'de Japon hükümeti nanoteknoloji için 200 milyon dolarlık bir bütçe desteği verdi. Ertesi yıl, ABD'de nanoteknoloji araştırmalarına milyarlarca dolar yatırım yapıldı. Uygulamalar tıp, ilaç, tekstil, otomotiv ve uçak sanayilerinde geniş çaplı bir alan yakaladı. Birçok üniversitede nanoteknoloji merkezleri kuruldu. Lisans ve lisansüstü tezler nanoteknoloji araştırmalarına yönlendirildi.

Diğer bir teknobilim alanı da biyoteknolojidir. Bu yeni anlayışın başlangıcı belki de 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında fermentasyonun sanayileştirilmesi olmuştur. Bu yolla, Almanya'da I. Dünya Savaşı sırasında hayvan yemi ve patlayıcılar için bileşen maddeler sağlanmıştır. Ancak, biyoteknolojinin sıçrama yaptığı nokta, 1953 yılında Francis Crick ve James Watson tarafından DNA'nın yapısal olarak belirlenmesiydi. "Genetik kodun" kırılması biyoteknolojinin olanaklarında yeni ufuklar açmıştı. 1976'da ABD'de ilk biyoteknoloji şirketi olan Genentech kuruldu. Gerek üniversitelerde gerekse sanayide biyokteknoloji araştırma ve ürün geliştirme birimleri hızla tesis edilmeye devam edildi. 1985 yılında Santa Cruz California Üniversitesi'nden Robert Sinsheimer, insan genomunun genetik kodlarının belirlenmesi önerisini getirdi. 1988'de ABD Enerji Bakanlığı ve Ulusal Sağlık Enstitüsü tarafından sağlanan kaynakla Genom Projesi hayata geçmiş oldu.

GELECEK BÖLÜMDE

Makalenin gelecek üçüncü ve son bölümünde de aşağıdaki adımlara yer verilecektir:

- Aşağıdaki tarihsel evrim adımlarına kavramsal bir çözümleme yapılarak, araştırma ve okullaşma süreçlerinin toplumsal dinamiklere ve sermayenin iktidar yapılanmalarına nasıl bağlı olduğuna ilişkin çözümlemeler yapılmaya çalışılacaktır. Bilimi "nesnel" olarak gören bakış açısı, çizgisel olmayan bir yaklaşımla çürütülecektir.
- Bilimin, daha uygun bir deyişle doğa bilimlerinin teknolojiye indirgenmesi ya da bilim ve teknoloji arasındaki farklılıkların belirsizleşmesinin dinamiklerine kısaca girilecektir. Çünkü teknolojinin yaşamı nasıl belirlediğine bakmak gerekir. Bir bakıma, teknolojik determinizmi farklı yönlerden incelemekte yarar vardır.
- Kavramsal tarih incelemesinin belirleyici boyutları olan bilim ve teknoloji kültürünün ideolojik yeniden üretiminin nasıl evrildiğini çözümlemek kaçınılmazdır. Bu yönleriyle felsefi boyutlarına ya da bilgikuramsal bir analize de uğramak gerekmektedir.
- Tüm bunların şemsiyesinde etik ve çevre/ekolojiyi de sorunsallaştırmak çerçeveyi tamamlayacaktır. Elbette bir yazı kapsamında tüm bunları ayrıntılı olarak ele almak mümkün değilse de kapsamlı bir özetle bütünlemek olası görülmektedir. Ancak, kavramsal tarih üzerine denemeler yaparken bu konuları ayrıca tek makalelerle incelemeye devam etmenin de tamamlayıcı olabileceği kanaatindeyim. Özellikle, akademyanın proje ve yayın fetişizmine indirgendiği dünyamızda, entelektüel muslukların iyice kısıldığı bir ortamda bu konuları tartışmaya açmak hem özgürlük hem de demokrasi sorunudur.

KAYNAKLAR

Cardwell, D., "Technology: The Norton History of Technology," W.W. Norton, 1995.

Ceruzzi,P., "A History of Modern Computing," 2. baskı. MIT Press, 2003.

Dusek, V., "Philosophy of Technology: An Introduction," Blackwell Publishing, 2006.

Kuhn, T., "Structure of Scientific Revolutions," University of Chicago Press, 1970.

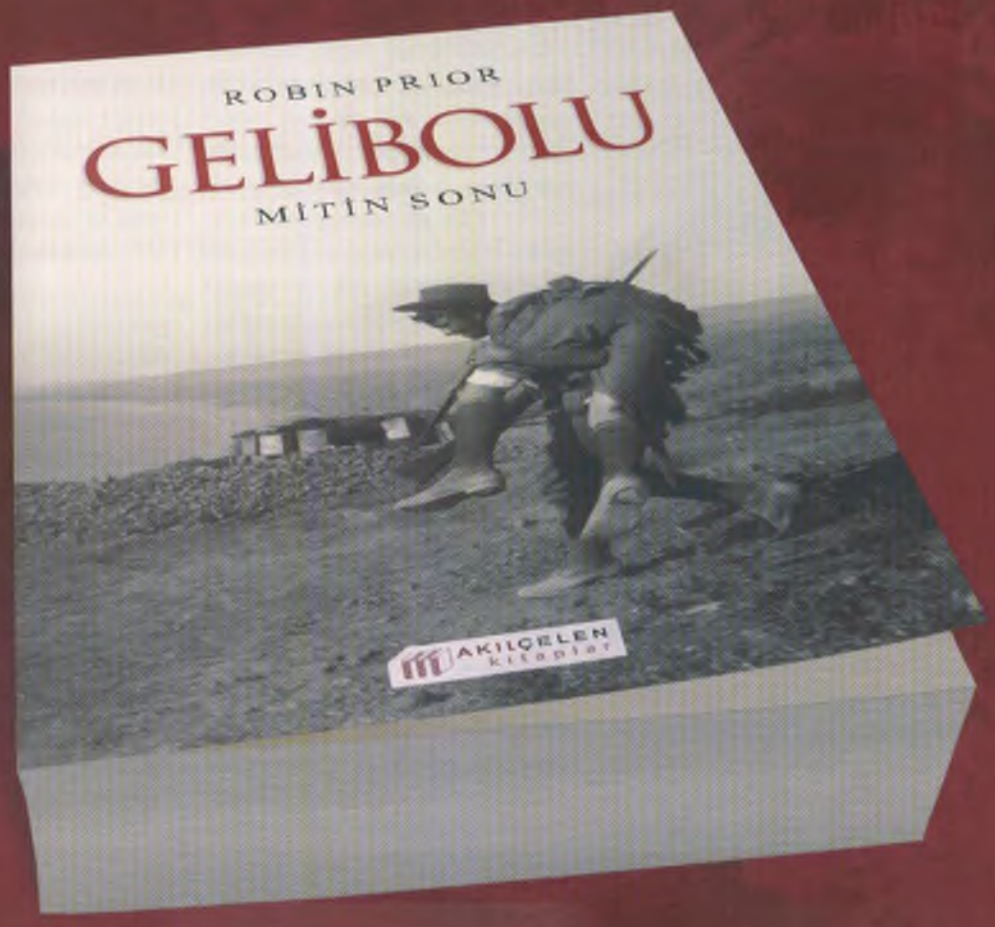
Meijers, A (Editor), "Philosophy of Technology and Engineering Sciences," Elsevier, 2009.

Shreve, R.N., "Chemical Process Industries," McGraw-Hill, New York 1967.

Vermaa, P, et.al., "A Philosophy of Technology-FromTechnical Artefacts to Sociotechnical Systems," Morgan & Claypool Publishers, 2011.

Wall Street Journal
"2009'un En İyi 10 Kitabı Listesi"nden

Yarattıkları efsaneleri, Batılılar bizzat yıktılar!

24 özgün fotoğraf
28 detaylı ve kolay anlaşılır harita
Taraflara ait askerî güçlerin dökümleri
Çanakkale Savaşları kronolojisi

Yaşananları tüm detaylarıyla kavramanızı mümkün kılacak açık ve kıyaslamalı anlatım

bilgi@akilcelenkitaplar.com
(312) 396 01 11

AKILÇELEN kitaplar

DERSİM '38'İ ARAŞTIR(MA)MAK, YAZ(MA)MAK VE HATIRLA(MA)MAK ÜZERİNE — II

DERSİM 38'İ ANLAMAK VE ANLAMLANDIRMAK İÇİN ÖNERİLER

BÜLENT BİLMEZ

Dersim'de yaşanan katliam, feodalizmin tasfiyesi ya da uygarlaşma sürecinde 'yol kazası', 'haksızlık' veya bir hata (bir 'orantısallık sorunu') olarak görülürken, Türkiye'de yaşanan benzer olaylardan bağımsız, istisnai bir olay olarak ele alınabilmektedir. Bir bütün olarak (radikal) modernleşme çerçevesinde ele alınmadıkça, bu ve benzeri olayların anlaşılması olanaksız görünmektedir. Bu sürecin parçası olan, modern ulus-devletin 'farklı olana veya bağımsız olana tahammülsüzlüğü' sorgulanmadıkça benzer olayların tekrarlanmayacağının garantisi yoktur.

Geçen ay *Toplumsal Tarih* dergisinde yayınlanan, kapsayıcı/tüketici bir literatür envanteri ve analitik bir değerlendirme sunmaktan çok, bazı genel tespitlerle yetinen makalemizde özetlenen Dersim '38 konusundaki (popüler) tarih yazımında, aynı bilgi, belge ve tanıklıkların tekrar tekrar yayınlandığı, ama olayı anlamlandırma ve adlandırma konusunda farklı söylemlerin mevcut olduğu görülmektedir. Genelde dar ideolojik yaklaşımlar ve ön-kabullere dayanan bu farklı söylemlerin ötesinde tarih yazımında yapılacak çok şey vardır.

AÇIK, YARI-AÇIK VE KAPALI ARŞİVLERDE DERSİM '38

Her şeyden önce Dersim '38'in tarih yazımında hak ettiği yeri alması için Genelkurmay Başkanlığı Arşivleri (ATESE) başta olmak üzere tüm arşivlerin "serbestçe" kullanımı için gerekli koşulların sunulması gerekmektedir. Ancak iki akademik çalışma istisna tutulursa, açık olan arşivlerin bile yeterince kullanıldığını söylemek mümkün görünmüyor. Özellikle Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) ve (tarihi arka plan için) Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Dersim 1937-38 tarihi bağlamında

Dersim olayları sanıkları mahkemede. Arkada ayakta duran sakallı Seyit Rıza.

pek kullanılmamıştır. Söz konusu iki istisnadan biri olan, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı* başlıklı çalışma (Yılmazçelik 1999) -muhtemelen Dersim'in kamuoyunun ilgi odağına oturması nedeniyle- sonraki yıllarda *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı* adıyla yeniden yayınlanmıştır (Yılmazçelik 2011). Ancak, devlet diliyle ve merkezden bakarak yazılan bu genel Dersim tarihi çalışması, Osmanlı dönemi Dersim tarihiyle ilgili olduğu için Dersim '38 konusunu işlememiştir. İkinci istisnayı oluşturan Mahmut Akyürekli'nin çalışması (Akyürekli 2011), BCA belgelerinin yanı sıra sözlü tarih mülakatlarıyla beslediği anlatısı, yaklaşımı, kaygısı ve amacıyla diğerinden ayrılmaktadır:

"Kitabımızda resmi ideolojinin ret, inkâr ve asimilasyon içeren bakış açısına uzak durulduğu gibi, bu konu üzerinden siyasi çıkar sağlama çabalarına alet olmamak adına da azami gayret sarf edilmiştir. Bilimsel metoda bağlı kalmaya, bağımsız duruşu koruyabilmeye önem verilmiştir.

Bu bakış açısıyla, bölge insanının ve yakın dönemde cereyan etmiş olayların istismarının önüne geçilmek istenmiştir. En başta, 1937-1938 yıllarında Dersim'de yaşanan olaylarda asker ve silahlı aşiret birlikleri arasında, iki ateş arasında kalan yurttaşlara yapılmış haksız ve acımasız muamelelerin toplumda ne kadar izler bıraktığını görmek gerekir. Bu durumun bilincinde olmak ve duygudaşlık yaratmak önemlidir. Böylesi bir yaklaşım, toplumsal barışın sağlanmasına da katkı sunacaktır.

Tunceli'de yaşanan Alevi ve Kürtlerin ötekileştirilmişliklerinin son bulması, Anadolu coğrafyasının gökkuşağında kendine has bir renge sahip olmaları ve asimile olmadan yaşayabilmeleri için bahsettiğimiz bakış açısına sahip çalışmaların çoğalması gerekli. Başlangıçta yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış olan bu çalışmanın genişletilerek kitap olarak yayımlanması, yukarıda izah etmeye çalıştığım amaca hizmet edecektir." (Akyürekli 2011:9-10).

Türkiye dışındaki ülkelerin arşivlerine gelince, Dersim 1937-38 olayları sırasında Türkiye'deki gelişmeler hakkında önemli konsolosluk raporlarının bulunduğunu bildiğimiz İngiltere ve Fransa'nın ve muhtemelen ABD ve Rusya'nın ilgili arşivlerinde değerli kaynaklar, araştırmacıları beklemektedir.

ALTERNATİF KAYNAK OLARAK SÖZLÜ TANIKLIK

Arşivlere, diğer resmi kaynaklara ve dönemin basınına dayalı çalışmalar, bu olayın ve mağdurlarının yaşadıklarının anlaşılması özellikle de mağdurların gözünde meselenin ne olduğunun görülmesi için yeterli olmayacaktır. Sözlü kültürün hâkim olduğu, okuryazarlığın neredeyse hiç olmadığı bir bölgede yaşanmış bu olay(lar)ın tarihini 'avcıların yazdığı tarih' olmaktan çıkarmak için yapılması gerekenlerden biri, bizzat bölge mensuplarının (mağdurların ve çocuklarının) kendi hikâyelerini anlatan 'aslanlar' olarak tarih yazımına katkıda bulunmasıdır. Yapılması gereken diğer şey de akademik kriterlere uygun sözlü tarih çalışmalarıdır.

Geçen sayıda yazının ilk bölümünde değinildiği gibi, konuyla ilgili bugüne kadar amatör olmasına rağmen çok değerli kişisel sözlü tarih çalışmaları, Dersimliler tarafından yayınlanan ve neredeyse sadece Dersimliler tarafından okunan süreli yayınlarda ve kitaplarda söyleşi/röportaj formatında yayınlanmıştır. Ayrıca 2010 yılından beri Avrupa Dersim Dernekleri Federasyonu (FDG) tarafından kurumsal bir çerçevede yürütülen oldukça kapsamlı ve ciddi bir sözlü tarih projesi (*Dersim 1937 - 38 Sözlü Tarih Projesi*) kapsamında, eşsiz tanıklıkları kayıt altına almaya devam ederek, araştırmacılar için çok önemli bir arşiv hazırlanmaktadır. (http://www.fdg-dersim.com) Bu bağlamda değinilmesi gereken sıra dışı bir örnek de Tarih Vakfı tarafından kısa süre içinde tamamlanan ve 2011'de yayınlanan rapor/kitap ile kamuoyuna duyurulan sözlü tarih çalışmasının arşivlenen kayıtlarıdır. Bu çalışmayı öncekilerden ayıran, sadece sözlü tarih teorisi ve metodolojisi bağlamında ve akademik çerçevede yürütülmüş olması değil, aynı zamanda Dersim '38'i kuşaklar arası aktarım ve kolektif bellek bağlamında ele almasıdır. (Bilmez, Kayacan & Aslan 2011, http://www.tarihvakfi.org.tr)

Olgusal tarih boyutunda dikkat edilmesi gereken şeylerden biri, Dersim '38 adını verdiğimiz 'olay'ın, uzun tarihi arka-planı içinde tartışılması, Cumhuriyet rejiminin on beş yıllık radikal standardizasyon politikalarının başarısı bağlamında değerlendirilmesi ve (her türlü muhalefet ile tehdit olarak görülen farklılıkların acımasızca tasfiyesini 'başarmış' olmanın sonucu) özgüveni ve cüreti dorukta bir Tek Parti rejimi çerçevesinde incelenmesi gerektiğidir. Ayrıca Dersim '38, solidarist-korporatist ve faşist rejimlerin hâkimiyetinde II. Dünya Savaşı'na koşan bir dünyada, yani bu tür operasyonların 'normal' ve 'ihmal edilir' bulunduğu bir konjonktürde yaşanıldığı unutulmadan araştırılmalıdır.

Atatürk 1937'de Pertek Halkevi'ni ziyaret ederken.

BİLİNEN VE BİLİNMEYEN YÖNLERİYLE DERSİM MESELESİ'NİN HALLİ

"Dersim '38" adı verilen 'olay'ın, aslında 1937 ve 1938 yıllarında gerçekleştirilen, aynı 'tedip ve tenkil harekâtı'nın iki "ayrı" operasyonundan ibaret olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir. Uzun bir tarihi arkaplana sahip olan ve Cumhuriyet rejimi tarafından temizlenecek son

'çıban başı' olarak görülen 'Dersim Meselesi'nin halli ya da 'nihai çözümü' [*Die Endlösung*] için gerçekleştirilen bu harekâtın 1937 ayağı, bölgenin merkezi otoriteye direniş konusundaki tarihsel birikimden ve coğrafi avantajlarından yararlanarak modernleşme silindirinin üstlerinden geçmesine veya modern ulus-devlete içerimlenmeye (*incorporation*) karşı direndiği/direneceği düşünülen (dini, siyasi ve iktisadi alanda) önder konumundakilerin (özellikle İç Dersim'deki altı aşiret liderinin) tasfiyesini amaçlamıştır. Kurunun yanında yaşın da yanmasının normal olduğu düşüncesiyle (devletin gözünde 'eşkıyalık' ve 'direnme suçu' bağlamında) suçlu suçsuz ayrımı yapılmadan, hedef alınanların tüm aileleriyle (bombardıman, kurşuna dizme vb. yöntemlerle) yok edilmesinin normal karşılandığı, bugüne kadarki sözlü tarih çalışmalarından anlaşılmaktadır. Bundan önce söylem düzeyinde hazırlıkların yapıldığı, Dersim'de feodal derebeylerin halka zulmettiği ve herkesin ilkellik/vahşet içinde yaşadığı haberleriyle belli bir imajın adeta ilmik ilmik örüldüğünden anlaşılmaktadır (Uluğ 1931, Ali Kemali 1992 [1932]). Bu bağlamda, adeta savaş çığırtkanlığı yapan dönemin basını tarafından bu söylemin nasıl yeniden üretildiği ve yaygınlaştırıldığına (Akgül 1992) özellikle dikkat edilmelidir. Nitekim bu söylemin parçası/sonucu olarak, 'feodalizmin tasfiyesi' söyleminin dönemin sosyalistleri arasında (Komüntern Belgeleri 1977, Kalman 1995:428-429, Beşikçi 1990:141-146) ve genelde dünyada hâkim olduğu görülmektedir.

Dersim olayları sırasında başbakan olan İsmet İnönü, General Salih Omurtak ile.

1938 yılında gerçekleştirilen ikinci operasyon, Seyit Rıza'nın 12 Eylül 1937'de teslim olması/yakalanması sonrasında bizzat birinci operasyonun başındaki İsmet İnönü tarafından Dersim meselesinin halledildiği mecliste ilan edildikten ve dönemin basınında coşkuyla duyurulduktan çok sonra, Celal Bayar Hükümeti tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada, bölgedeki halkın ayrım gözetilmeden ve vahşice toplu kıyımlara tabi tutulduğuyla ilgili sayısız sözlü tanıklık ve yazılı kaynak bulunduğu biliniyor. Nitekim olgusal tarih bağlamında Dersim '38 konusunda yapılması gereken asıl iş, söz konusu vahşetin boyutlarının ortaya çıkarılması ve Türkiye'nin bunu görmesini sağlanması değildir. Çünkü görmek isteyen akıl ve vicdan sahibi herkes için aslında bu konuda yeterince kanıt ve tanıklık mevcuttur. Şu anda tarihçilik mesleğinin gereği, sadece olayların önemli detaylarının en güvenilir şekilde ortaya çıkarılmasıdır. Bu bağlamda, bugüne kadar sessiz kalmış faillerin gerçekleri anlatması sayesinde ve arşivlerin kullanımı konusunda devletin samimi tavrı sonucunda elde edilecek bilgiler ile açığa çıkartılacak çok önemli konulardan "bazıları" şunlardır:

- Seyid Rıza'nın teslim olma/yakalanma sürecinin detayları
- Alişer başta olmak üzere, diğer lider ve aşiret reislerinin öldürülmelerinin ve yakalanmalarının detayları
- 1937-Elazığ yargılama süreci, idamlar ve naaşların akıbeti
- Bugüne kadar mağdurların detaylı olarak anlattığı birçok katliamın eksiksiz envanteri ve failler açısından detayları
- 1937 yılında başlayan, ama asıl 1938 ve sonrasında planlı olarak gerçekleştirilen zorla göçün karar ve uygulama süreci ve envanteri
- El konulan çocukların listesi ve akıbeti
- Harekâtın detaylı askeri envanteri.

İhsan Sabri Çağlayangil'in anlattıkları başta olmak üzere (Cılızoğlu 2000), mevcut kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla gayri-hukuki bir şekilde yürütülen yargılama sürecinin kayıtlarına (iddianameye, mahkeme tutanaklarına vs) bile ulaşılmadığı bir konuda tarih yazımı zor iştir ve bugüne kadar bilinen birçok şeyin kuşkuyla karşılanmasını ve sorgulanmasını gerektirmektedir. Harekâtın tamamının planlanması ve uygulaması sürecinde Atatürk'ün rolüyle ilgili yeterince bulgu mevcut olduğu gibi, aslında dönemin tarihini birazcık bilen herkesin bu belirleyici rolü tahmin edebileceği de açıktır. Ancak idam kararının alelacele verildiği ve uygulandığı sırada bölgede bulunan Atatürk'ün, idam gecesi nerede olduğu ve ne yaptığı meselesi de araştırılması gereken bir konudur.

Daha kararlı, kapsamlı ve planlı bir 'etnik temizlik' harekâtı olduğu anlaşılan 1938 operasyonu, o güne kadar modern-devlete entegre olmuş çevreleri, 1937 yılındaki katliamda devletle işbirliği yapmış veya tarafsız kalmış aşiretleri ve bebek, ihtiyar her yaştan insanları toplu olarak vahşice kıyımı nedeniyle, özellikle sözlü tarihte daha çok yer almıştır. Ancak uçurumlardan atmalar, mağarada yakmalar, zehirli gazla öldürmeler, karın deşip cenin çıkarmalar, kurşun harcamamak için süngü veya sopayla öldürmeler şeklinde aktarılan bu katliamların kronolojik, mekânsal ve sayısal envanteri hazırlanmayı beklemektedir.

Dersim'deki operasyona katılan Türkiye'nin ilk kadın pilotu Sabiha Gökçen.

DERSİM '38'İ ANLAMAK VE ANLAMLANDIRMAK

Tekrar edelim; bu araştırmalar, Dersim'de yapılanların anlaşılması ve anlamlandırılması için değil, kimi önemli ayrıntıların ortaya çıkarılması için gereklidir. Bugüne kadar ortaya çıkmış bulgular ve özellikle tanıklıkların dikkate alınması durumunda, 1937 ve 1938'de Dersim'de yaşananların, 1948'de tanımlanmış uluslararası soykırım suçuna birçok yönüyle uyduğu iddia edilebilir, ama bunu tartışmanın yeri burası değil.

Dersim '38 meselesi, ancak bir bütün olarak modernleşme süreci ve onun bir parçası olarak ulus-devlet ve ulus inşası süreci bağlamında incelendiğinde doğru bir çerçeveye oturtulabilir. Bu sürecin tüm dünyada değişik zamanlarda, farklı şekil ve şiddette yaşandığından yola çıkarak, Dersim '38 tartışılırken, konunun (bu sürecin parçaları olarak karşımıza çıkan) 'toplum(sal) mühendislik' veya 'nüfus mühendisliği' bağlamında ele alınmasının, yaşanan katliamları, devlet terörünü ve yaşanan vahşeti görmezden gelme ve/ya gözlerden ırak tutma potansiyeli taşıdığı da unutulmamalıdır. Hem 'toplum(sal) mühendislik' veya 'nüfus mühendisliği' kavramları, hem de hukuki açıdan 'soykırım', 'insanlığa karşı suç' veya 'etnik temizlik' kavramları tartışılabilir. Ancak etkisi onlarca yıla yayılmış ve sürmekte olan bir toplumsal travmaya yol açan, bu (çıbana) 'cerrahi müdahale'nin dehşet verici boyutlarının anlaşılması ve herkesin bununla kendi meşrebince yüzleşmesi için ne eksik tarih yazımsal bulguların tamamlanmasını beklemeye ne de hukuki tartışmalara gerek vardır.

VELEV Kİ İSYAN!

Dersim '38'i anlama, adlandırma ve anlamlandırma meselesinde ihmal edilmemesi gereken bir başka konunun altını çizmek için, yaşanan sürecin radikal modernleşme politikalarının doğal ve basit bir parçası olarak sunulmasının sakıncalarına değinmekte yarar var. Özellikle isyan söylemini reddederken bölgenin aslında ne kadar modernleşmeye açık ve hatta modern ulus-devletle uyumlu olduğunun vurgulanması bağlamında gündeme gelen bu sakınca, adeta isyan olması durumunda yapılanların anlaşılabilirliğini ima etmekte; en azından birçok modernist Kemalist bugün isyan argümanını bu meşrulaştırıcılık bağlamında kullanmaktadır. Yani adeta "isyan olmuşsa modern devletin bu tepkisi anlaşılabilir!" fikriyle, modernleşmeye ve (modern) devlete karşı her türlü direnişin böylece bastırılabileceği anlayışı (bugün 'terörizmle mücadele' argümanının çoğu zaman devlet terörünü meşrulaştırmakta kullanılması misali) tahkim edilmektedir.

YÜZLEŞTİREMEDİKLERİMİZDEN MİSİNİZ?

Son zamanlarda 'geçmişle yüzleşme' bağlamında gündeme gelen Dersim '38'in, hem tarih yazımının gereği olarak hem de gerçek bir yüzleşmeye olanak yaratması için, bütün boyutlarıyla tabusuz bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Bugüne kadarki kısıtlı çalışmalarda ve özellikle sözlü tarih çalışmalarında karşımıza çıkan, üstüne gidilmemiş bazı meselelerin de samimi, eleştirel ve özenli bir dille ele alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, tartışmalarda karşımıza çıkan, 1937-38'de ortada yekpare bir Dersim kabulünün sorgulanması önemli bir adım olacaktır. Aslında daha geniş bir tarih ve coğrafya perspektifi içinde 1937 ve 1938 operasyonlarının, dinamik bir sürecin (birbirinden bağımsız olmasa da) ayrı ayrı fasılları olarak ele alınması gerektiğine yukarıda dikkat çekilmişti. Ancak, 1937 ve 1938'de taraflardan biri olarak karşımıza çıkan 'Dersim'in ('isyancı' bölgenin), genelde Dersim coğrafyası ile örtüşmediğini, söz konusu katliamın ilk yılda (diğer bölgedekiler beklemede veya seyirdeyken), İç-Dersim denilebilecek daha dar bir bölgede gerçekleştiğini unutmamak gerekiyor. İkinci yıl (öncekini de kapsayan) daha geniş bir coğrafyada çoluk çocuk ayırt etmeden ve bazen önceki yılda veya yıllardaki işbirlikçi veya seyirci ('muti') konumdakileri de kapsayacak bir katliamın gerçekleştiğini, bugüne kadarki bulgulardan ve tanıklıklardan anlamak mümkündür. O halde, konuyla ilgili akademik çalışmalarda yapılması gereken şeylerden biri, iki senelik harekâtın detaylı ve dinamik 'harita'sını çıkarmak olmalıdır.

Elbette Dersim '38 ile asıl yüzleşmesi gerekenler (bugün kaçamak da olsa başbakanı özür dileyen) devlet, onun 'Dersim Katliamı'ndan sorumlu yetkilileri, onların aileleri ile bu vahşete seyirci kalmış ve yaşanan travmayı görmemekte ısrar eden çoğunluğun üyeleridir. Ancak oldukça hassas ve karmaşık bir mesele olan 'yüzleşme' Dersimliler için de gereklidir ve bu bağlamda akla gelecek ilk mesele, Dersim 1937-38'de ve sonraki süreçte Dersim Ermenilerinin yaşadıklarıdır ki Tarih Vakfı tarafından gerçekleştirilen (yukarıda anılan) sözlü tarih çalışmasında bu konuda çarpıcı sonuçlara ulaşılabileceğinin ipuçları ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde, ait olunan aşirete, toplumsal cinsiyete, sınıfa ve Dersim'de yaşanılan bölgeye göre Dersim '38'in farklı anlamlara gelebileceği gerçekliğiyle de yüzleşmek gerekmektedir. Ancak bu tartışmanın da yeri burası değildir.

DİNAMİK VE DİYALEKTİK BİR SÜREÇ OLARAK DERSİM 1937-38

Dersim '38 tarihi üzerine çalışmalarda genelde dikkat edilmesi gereken önemli noktalardan biri de devletin temsilcisi olan aktörler ile bölge sakinlerinin konumlarının, tavırlarının ve rollerinin diyalektik bir yaklaşımla ele alınması gerektiğidir.

• Genelde bir bütün olarak ele alınan 'Dersimlilerin farklı grupları ve ilişkileri barındırdığı unutulmamalıdır.

• Aynı şekilde, her bir aşiretin (süreç boyunca değişen oranda) heterojen yapısı ve özellikle aşiret-içi çelişkiler ve çatışmalar dikkate alınmalıdır.

• Özellikle sözlü tanıklıklarda karşımıza çıkan, devlet temsilcilerinin (kurumsal kimlikleri kadar) farklı kişiliklerinin ve ait oldukları (etnik ve/ya dini) kolektif kimliklerinin katliamdaki rolü dikkate alınmalıdır.

• Grup ve bireylerin rolleri ve tutumlarının süreç boyunca değiştiği unutulmamalıdır.

Sonuncu madde bağlamında sözlü tanıklıklarda karşımıza çıkan gerçekliklerden biri, 1937 yılında direnen aşiretlerin kahramanlaşmış silahşorlarından bazılarının, ertesi yılki operasyon sırasında direnen aşiretlerin katline gönüllü (milis) olarak katıldığıdır. Dolayısıyla, ilk yıl yaptıklarıyla bölge halkı tarafından yüceltilen bir figürün, ertesi yılki edimleriyle farklı konumda ve rolde olabildiği unutulmamalıdır. Bir yıl seyirci, pasif ve hatta devletle işbirliği konumunda olan bir aşiretin, ertesi yıl karşımıza 'direnişçi' olarak çıktığı da olmaktadır. Bizzat modernist Kürt ulusçusu söylem tarafından direnişin veya 'ayaklanma'nın başarıya ulaşmamasının nedeni olarak gösterilen (Opuz 2002:90-91) 'feodal' yapının (aşiret yapısının) doğası gereği sürekli mevcut olan iç çelişkiler ve çatışmalar, bir aşiretin ve hatta aynı aşiretin içinde bazı ailelerin katliam sırasındaki konumunu (toptan direnişçi, işbirlikçi, seyirci vs.) tespit etmemizi güçleştirmektedir. Buna iyi bir örnek, direnişin en önemli isimlerinden Alişer ve Sahan Ağa'nın, bizzat direnişçi aşiretlerin üyeleri tarafından öldürülmüş olmalarıdır.

Farklı aşiretlerin ve her aşiretin farklı üyelerinin devletle farklı ve değişken ilişkileri (mesela direnişçi liderlerin devletle çalışan yakın akrabaları gerçeği) nedeniyle, grup ve bireylerin bu dönemi farklı farklı yaşadıkları, yukarıda belirtilmişti. Dolayısıyla tarih yazımının görevlerinden biri de farklı grupların farklı Dersim '38'lerinin ortaya çıkarılmasıdır. Modernleşme ve dolayısıyla devlete entegrasyon (*incorporation*) sürecinde önemli rol oynayan ovalı veya dağlı olma durumuna, toplumsal cinsiyete, yaş grubuna, toplumsal sınıf ve katmana göre Dersim 1937 ve 1938'in farklı yaşandığını unutmamak gerekiyor. (Örneğin diğerlerinden hemen ayrılabilecek modern Osmanlı'ya entegre olmuş olan 'modern eğitimli'lerin ayrıca ele alınması gerekiyor.) Bu bağlamda, farklı birey ve grupların ve özellikle (Ermeniler başta olmak üzere) farklı dinsel ve dilsel kolektif grupların Dersim '38'lerinin birbirinden nasıl farklı olduğunu açığa çıkarmak, çok önemli bir görev olarak ortada durmaktadır. Ancak, bugüne kadarki sınırlı çalışmalarda bile bu farkların hemen dikkati çekmesine rağmen, bu mesele genelde ihmal edilmiştir.

BİTİRİRKEN

Kürt, Kızılbaş veya aşiret isyanı/ayaklanması ve bastırılması (tedip ve tenkil), medeniyet götürme veya medeni Türk milletine entegrasyon (temsil) ve buna karşı (feodal) direnme, katliam, kırım/kıyım/soykırım, etnik temizlik vb. adlandırmalarla siyasi tartışmaların konusu olmuş olan Dersim '38 konusunda akademik tarih yazımındaki sessizlik veya mevcut bulguların ve olgusal bilgilerin tekrarından ibaret popüler tarih yazımındaki ideolojik körlük, büyük oranda (kapitalist) modernist paradigmanın dışına çıkılmamasından kaynaklanmaktadır. Bunca farklı siyasi yaklaşımı birleştiren bir paradigma içinden bakıldığında, Dersim'de yaşanan katliam, feodalizmin tasfiyesi, uygarlaşma vs. sürecinde 'yol kazası', 'haksızlık', en fazla 'hata' (bir 'orantısallık sorunu') olarak görülürken, Türkiye'de yaşanan benzer olaylardan bağımsız, istisnai bir olay olarak ele alınabilmektedir. Bir bütün olarak (radikal) modernleşme çerçevesinde ele alınmadıkça, bu ve benzeri olayların anlaşılması olanaksız görünmektedir. Bu sürecin parçası olan, modern ulus-devletin 'farklı olana veya bağımsız olana tahammülsüzlüğü' sorgulanmadıkça, benzer olayların tekrarlanmayacağının bir garantisi de yoktur.

Bu bağlamda tartışılması gereken çok önemli sorular durmaktadır önümüzde:

• Aslında (1938 öncesi ve sonrasıyla) uzun vadeli bir proje olarak düşünülmesi gereken Dersim'in medeni Türk ulus-devletine entegrasyonu, 1938 sonrasında gerçekleşti veya tamamlandı mı?

• Gerçekleştiyse Dersim neden devlet nezdinde 'çıban' konumunu hiçbir zaman yitirmemiştir.

• Sürekli denenen farklı özel politikaların devamı olarak (dünkü yol-

mektep-karakol söyleminin devamı olan) HES(hidro-elektrik santral)'ler bugün neden Dersim'de bir yaşam alanının tasfiye projesi olarak gündeme gelmekte ve neo-liberal AKP ve CHP tarafından militanca savunulmaktadır?

• Özellikle Kemalist modernleşmeye eleştirel yaklaşan sivil liberal İslamcılar, nasıl olup da bugün (neo-Kemalist modernleşmeciler olarak) Dersim'de medenileştirme (*temdin*) ve Türk-İslam dünyasına entegrasyon/asimilasyon (*temsil*) görevini üstlenmişlerdir?

Ancak bu soruları, muhtemelen başka bir janr ve mecrada tartışmak daha uygun olacaktır.

BÜLENT BİLMEZ
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

KAYNAKÇA

Ağar, Ö. K. (1940) *Tunceli Dersim Coğrafyası*, İstanbul: Türkiye Basımevi.

Akgül, Suat (1992) *Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler*, İstanbul: Boğaziçi Yay.

Akgül, Suat (2001) *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, İstanbul: Yaba Yay.

Akpınar, A. vd. (2010) "II. Abdülhamit Dönemi Raporlarında Dersim Sorunu ve Zihinsel Devamlılık," Aslan (2010) içinde, 311-334.

Akyürekli, Mahmut (2011) *Dersim Kürt Tedibi 1937-1938*, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Algör, İlhami (2010) *Ma Sekerdo Kardaş - Dersim 38 Tanıklıklar*, İstanbul: Doğan Kitap.

Ali Kemali (1992 [1932]) *Erzincan Tarihi, Coğrafi, Toplumsal, Etnoğrafi, İdari, İhsai İnceleme Araştırma Tecrübesi*, (1. Basım: İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1932), İstanbul: Kaynak Yayınları.

Anonim (1989) *Yakın Tarih Ansiklopedisi*, Yeni Nesil Yayınları, Temmuz 1989, Cilt 10.

Arcayürek, Cüneyt (2000) *Büyüklere Masallar Küçüklere Gerçekler (8)*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Aslan, Şükrü (2009) "Yazarın Zihin Dünyasının Dışından Okumak: Sıdıka Avar'ın *Dağ Çiçeklerim* Adlı Kitabı Üzerine Düşünceler," *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 9, s. 215-225.

Aslan, Şükrü (2010) "Genel Nüfus Sayımı Verilerine Göre Dersim'de Kayıp Nüfus," Aslan (der.) (2010) içinde, s. 397-412.

Aslan, Şükrü (2011) "Kitlesel Yerinden Edilme Vak'asının Siyasal Arkaplanı Üzerine Tartışmalar: 1938 ve Dersim/Tunceli," *Dipnot Üç Aylık Sosyal Bilim Dergisi*, Sayı 4, s. 161-174.

Aslan, Şükrü (der.) (2010) *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Avar, Sıdıka (2010) *Dağ Çiçeklerim (Anılar)*, (1. Baskı: İstanbul, Öğretmen Dünyası Yayınları, 1986) İstanbul, Ulusal Eğitim Derneği.

Aygün, Hüseyin (2009) *Dersim 38 ve Zorunlu İskan. Telgraflar, Dilekçeler, Mektuplar, Fotoğraflar*, Ankara, Dipnot Yayınları.

Aygün, Hüseyin (2010) *Dersim 1938. Resmiyet ve Hakikat*, Ankara: Dipnot Yayınları.

Babuş, F. (2006) *Osmanlıdan Cumhuriyete Göç ve İskan Politikaları*, İstanbul: Ozan Yayıncılık.

Batur, Muhsin (1985) *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Bayar, Celal (2006 [1936]) *Şark Raporu* (Yazım tarihi 1936), İstanbul, Kaynak Yay.

Baykara, Barbaros (1975a) *Dersim 1937*, İstanbul, Akyar Yay.

Baykara, Barbaros (1975b) *Dersim 1938*, İstanbul, Akyar Yay.

Beşikçi, İsmail (1990) *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*, İstanbul, Belge Yay.

Beşikçi, İsmail (1991) *Cumhuriyet Halk Fırkasının Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu*, Ankara, Yurt Kitap Yayın.

Bilmez, Bülent; Kayacan, Gülay & Aslan, Şükrü (2011) *Toplumsal Bellek, Kuşaklararası Aktarım ve Algı: Dersim'38*, İstanbul, Tarih vakfı.

Bulut, Faik (1991) *Devletin Gözüyle Türkiye'de Kürt İsyanları*, İstanbul, Yön Yayınları.

Bulut, Faik (2005 [1991]) *Dersim Raporları*, İstanbul, Evrensel Basım Yayın.

Cılızoğlu, T. (2000) *Çağlayangil'in Anıları, Çağlayangil'le Anılar*, İstanbul, Büke Yayınları.

Çalışlar, İzzettin (2010) *Dersim Raporu*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Çem, Munzur (1999) *Tanıkların Diliyle Dersim '38*, İstanbul, Peri Yayınları, İstanbul.

Danık, Ertuğrul (1996)) *Dersim (Tunceli) Bibliyografyası*, Anakara, Kebikeç Yay.

Demir, Cafer 2009: *Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Dersim*, İstanbul, Umut Yay.

Demir, Hasan (2011) *Dersim'den Tunceli'ye. 38 Katliamı Tanıklıkları*, İstanbul, Belge Yay.

Demir, Ramazan (2011) *Feodalizmin Devlete İsyanı ve Dersim Olayları*, Ankara, Palme Yay.

Dersimi, Nuri (1992 [1986]) *Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım*, (1. Basım, Stockholm, Roja Nu Yay., 1986), Ankara, Öz-Ge Yay.

Dersimi, Nuri (1997 [1952]) *Kürdistan Tarihinde Dersim*, (1. Basım, Halep, Suriye, 1952), İstanbul: DOZ.

GBKİ (1991) • *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 2*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1991.

GBKİ (1992) • *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 3*, Kaynak Yayınları, 1992.

Gökalp, Kağan & Bulut, Suat (2011) *Dersim'in Gizlenmeye Çalışılan Gerçek Hadisesi: Dersimli Diyap Ağa*, İstanbul, Kripto Yay.

Göktaş, Hıdır (1991) *Kürtler. İsyan-Tenkil*, İstanbul, Belge Yay.

Gülmez, Mehmet (1996) *Dersim'ra ve Dare Estene Seyit Rıza*. İstanbul, Zed Yay.

Gürboğa, Nurşen (2011) "Erken Cumhuriyet Döneminde Devletin Dersim'le İmtihanı," *Toplumsal Tarih*, Sayı 212, Ağustos 2011, s. 20-29.

Hallı, Reşat (1972) *Türkiye Cumhuriyet'inde Ayaklanmalar*, Ankara, Genelkurmay Basımevi.

JUK Raporu (1998 [1932]): *Dersim (Jandarma Umum Komutanlığı Raporu, 1932)*, İstanbul: Kaynak Yay., 1998.

Kalman, M. (1995) *Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri*, İstanbul, Nujen Yay.

Kısakürek, Necip Fazıl (1989) *Son Devrin Din Mazlumları*, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları.

Kızılgöz, Mehmet (1996) Kurtuluş Savaşı'nda Aleviler-Kürtler ve Dersim Olayları, Ankara: Ayyıldız Yay.

Kieser, Hans-Lukas (2005) *İskalanmış Barış*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Komüntern Belgeleleri (1977) • Komüntern Belgelerinde Kürt Milli Mücadelesi, İstanbul, Kaynak Yay.

Mazıcı, N. (1997) *Celal Bayar, Başbakanlık Dönemi (1937-1939)*, İstanbul, Der Yayınları.

Munzuroğlu D. (2004) *Toplumsal Yapı ve İnanç Bağlamında Dersim Aleviliği*, Ankara, Kalan Yayınları.

NSS – 1 • *"Doğu Sorunu". Necmeddin Sahir Sılan Raporları (1939 1953)*, Derleyenler: Tuba Akekmekçi ve Muazzez Pervan (Tarih Vakfı – Necmeddin Sahir Sılan Arşivi – 1), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.

NSS – 2 • *Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik Dersim-Sason (1934-1946)* (Tarih Vakfı – Necmeddin Sahir Sılan Arşivi – 2), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.

NSS – 3 • *Kürt Sorunu ve Devlet. Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947)*, Derleyen: Tuğba Yıldırım (Tarih Vakfı – Necmeddin sahir Sılan Arşivi – 3). İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.

NSS – 4 • *Dersim Harekatı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936 1950)*, Derleyenler: Tuba Akekmekçi ve Muazzez Pervan (Tarih Vakfı – Necmeddin Sahir Sılan Arşivi – 4), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.

NSS – 5 • *Doğu Anadolu ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1939-1951)*, Derleyenler: Tuba Akekmekçi ve Muazzez Pervan (Tarih Vakfı – Necmeddin Sahir Sılan Arşivi – 5), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.

Opuz, Sinan (2002) *Dersim Gerçeği*, İstanbul, Senfoni Anlatı.

Öz, Baki (2004) *Dersim Olayı*, İstanbul, Can Yayınları.

Öztürk, Saygı (2004 [1935]) *İsmet İnönü'nün Atatürk'e Sunduğu Gizli Kürt Raporu – Kasadaki Dosyalar* (Yazılış tarihi: 1935), Ankara, Ümit Yay.

Pamukçu, Ebubekir (1992) *Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihi Kökenleri*, İstanbul, Yön Yay.

Saner, N. (1975) *Atatürk Dönemi, 19 Altın Yılın Öyküsü (1919-38)*, İstanbul, Milliyet Yayınları.

Sevgen, Nazmi (1999) *Zazalar ve Kızılbaşlar: Coğrafya. Tarih. Hukuk. Folklor. Teogoni*. Ankara, Kalan Yayınları.

Silpoi, Zinar (1969) *Doza Kürdistan. Kürt Milletinin 60 Senedeneberi Esaretten Kurtuluş Savaşı Hatıratı*, Stev Basımevi.

Soyak, H. R. (1973) *Atatürk'ten Hatıralar*, cilt 2, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Sungurluoğlu, I. (1968) *Harput Yollarında*, cilt 4, Ankara, Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları, No: 2.

Şahingiray, Ö. (der.) (1999) *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1920-1953)*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Şivan [Sait Kırmızıtoprak] (1997 [1970]) *Kürt Millet Hareketleri ve Irak'ta Kürdistan İhtilali*, (Birinci Baskı: İstanbul, 1970, yurt dışında ilk baskı: Stockholm, 1975), Stockholm: APEC.

Şimşir, Bilal N. (200) *Kürtçülük II, 1924-1999*. Ankara, Bilgi Yay.

Taş, Cemal (2007) *Koe Kırmancıye*, İstanbul, Tij Yayınları.

Taş, Cemal (2010) *Dağların Kayıp Anahtarı*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Uluğ, Naşit (1939), *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası.

Uluğ, Naşit Hakkı (2001), *Derebeyi ve Dersim* (1 Baskı: 1931), Ankara, Kalan Yay.

Ülkü, Fethi (2001) *Anılarla Tunceli*, Ankara.

Varlık, M. Bülent (Yay. Haz.) (2010) *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları 1936*, Ankara, Dipnot Yayınları.

Yardımcı, S. ve Aslan, Ş. (2008) "1930'ların Biyopolitik Paradigması: Dil, Etnisite, İskan ve Ulusun İnşası," *Doğu Batı*, Sayı 44 (Şubat-Mart-Nisan), s. 131-150.

Yıldırım, Tuğba (der.) 2011: *Kürt Sorunu ve Devlet Tedip ve Tenkil Politikaları (1925 1947)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yıldız, Celal (2009) *Kronolojik Dersim Tarihi. 11. yüzyıldan 20. yüzyıla*, İstanbul, Su Yay.

Yılmazçelik, İbrahim (1999) *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı*, 2. Basım, Elazığ, Çağ Ofset Matbaacılık.

Yılmazçelik, İbrahim (2011) *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı. İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat*, İstanbul, Kripto.

Zelyut, Rıza (2010) *Dersim İsyanları ve Seyit Rıza Gerçeği*, İstanbul, Kripto.

BİR DOĞU AVRUPA EDEBİ TÜRÜ OLARAK

OSMANLI ESARET ANLATILARI

CHARLES SABATOS

Avrupa'nın en batısındaki kültürler yabancı ülkelerde esaret anlatıları üretmeden önce, türün ilk örnekleri Orta Avrupalılarca kaleme alındı. Üstelik bu anlatılar, Avrupa kolonyal yayılmacılığından kaynaklanmayıp, Viyana'nın 1529'daki ilk kuşatmasında zirveye çıkan bir ilerlemenin, İslami gücün erken modern dönemde Doğu Avrupa'daki yayılmasının bir sonucuydu. Macar Georgius de Hungaria, Hırvat Bartol Georgijević, Çek Vaclav Vratislav z Mitrovic ve Slovak Štefan Pilárik gibi Doğu ve Orta Avrupalı yazarlar "Osmanlı" anlatıları biçiminde ayrı bir tür yarattılar.

Esaret: Hans Guldenmundt'dan bir gravür (1529).

ÇEVİREN: OĞUZ CEBECİ

Virginia kolonisine yönelik keşif gezisinde Powhatan kabilesine esir düşen Yüzbaşı John Smith, Amerikan edebiyatının bu kurucu metninin en simgesel anında, şefin kızı Pocahontas tarafından muhtemel bir ölümden kurtarılır. Beyaz yerleşimcinin "vahşiler" tarafından hapsedildiği bu efsanevi karşılaşma, ilk Amerikan edebi türü olarak kabul edilen Kızılderili "tutsaklık anlatıları"nın bir öncüsüdür (*Indian captivity narrative*). Mary Rowlandson'ın Massachusetts'teki üç aylık tutsaklığından kaynaklanan 1682 tarihli 'Tanrının Hâkimiyeti ve İyiliği' adlı anılarından sonra, "Kızılderili Esareti" kolonyal Amerika'da en yaygın nesir türlerinden biri haline gelmiş ve daha sonra Amerikan romanının gelişimine dâhil edilmiştir. Öte yandan bu tür, tümüyle Amerika'ya özgü olmayıp, Britanya İmparatorluğu'nun kültürel açıdan yabancı ve politik açıdan düşman toplumlarla temas ettiği her yerde bulunabilir. Akdeniz'de İngiliz ticaretinin gelişmesiyle, birçok yolcu Mağrip'ten gelen korsanlar tarafından esir edilmiş

ve Cezayir ve Tunus gibi limanlarda yıllarca kurtarmalık bekleyen köleler olarak acı çekmişlerdir. Geri dönen tutsakların yazdıkları anlatılar, Müslüman dünyasıyla ilgili olarak İngilizcedeki ilk derinlemesine görüşleri oluşturur; İngilizlerin en eski Mağrip esaret anlatısı (*Barbary captivity narrative*), Kuzey Amerika yerlileriyle karşılaşmalarından çok önceye, 1587'ye tarihlenebilir. Zaman içinde, esaret deneyimi, İngiliz özgürlüklerini Doğu'nun "despotik ve ilkel" kültürüyle karşılaştıran yapıtlar üzerinden tiyatro eserlerine ve kurgusal yapıtlara dâhil olmuştur. Amerikan Mağrip anlatılarının en eskisi 17. yüzyıla tarihlenir; ancak bu türün Amerikan yazarları arasında en tutulduğu dönem, İngiliz geleneğinden bağımsız ulusal bir edebiyat yaratmaya çalıştıkları, 19. yüzyılın başlarıdır.[1]

Akdeniz'de İngiliz ticaretinin gelişmesiyle, birçok yolcu Mağrip'ten gelen korsanlar tarafından esir edilmiş, Cezayir ve Tunus'ta yıllarca kurtarmalık bekleyen köleler olarak acı çekmişlerdir. Geri dönen tutsakların yazdıkları anlatılar, Müslüman dünyasıyla ilgili İngilizcedeki ilk derinlemesine görüşleri oluşturur; İngilizlerin en eski Mağrip esaret anlatısı, Kuzey Amerika yerlileriyle karşılaşmalarından çok önceye, 1587'ye tarihlenebilir.

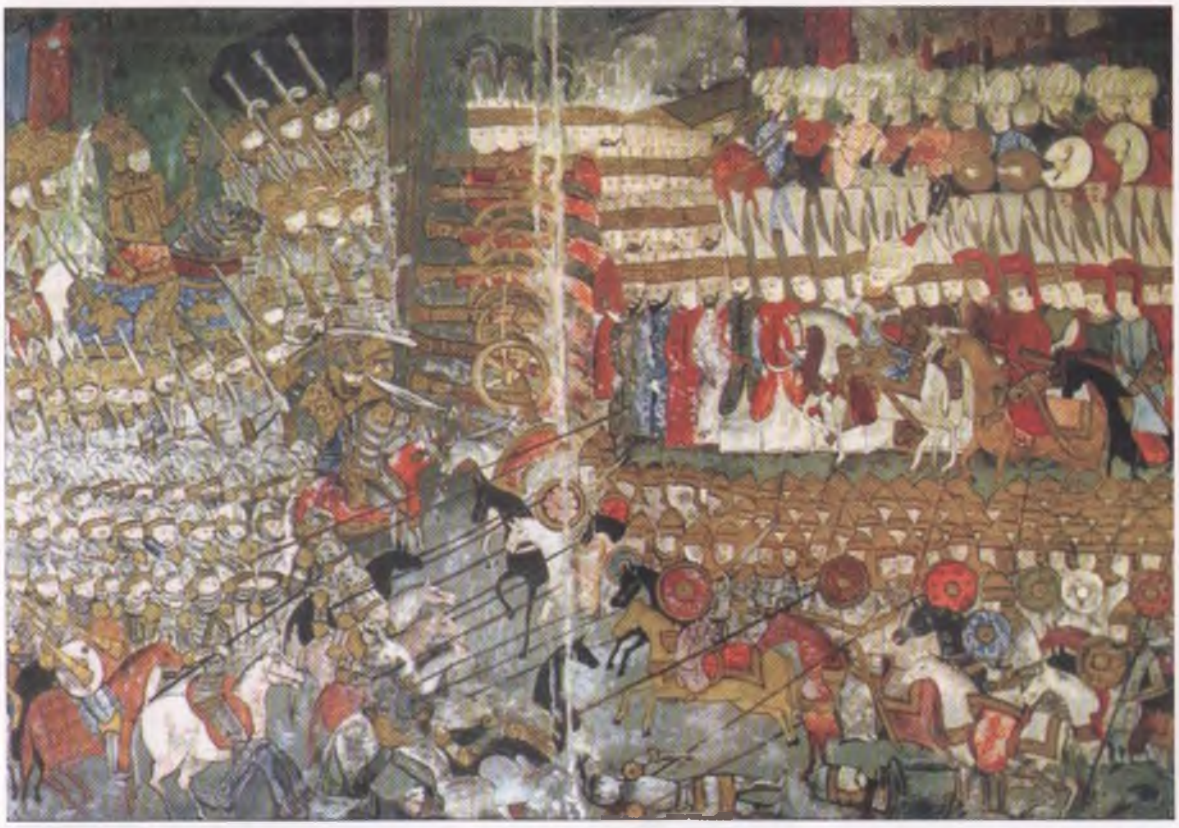
Esaret anlatıları üzerine geçtiğimiz yıllarda yapılan akademik çalışmalar, ulusal sınırları aşan bir esaret "söylemi"nin gelişimini incelemektedir. Nabil Matar, Kızılderili ve Mağrip esaret anlatılarının İngiliz emperyalist politikaları üzerindeki "üçlü" etkisinden söz eden ilk kişi sayılabilir. Kuzey Amerika'nın başarılı fethinin bir sonucu olarak gelişen kolonyal retorik, İngilizler ve diğer Avrupalıların uzun zaman zayıf ve yaralanabilir bir durumda kaldıkları Müslüman Kuzey Afrika'ya karşı kullanılmak üzere uyarlanmıştır.[2] Ancak bunun iki tarafa da etkisi vardır. Linda Colley'nin işaret ettiği gibi, Amerika'ya yerleşen İngiliz koloniciler "başka birçok şey gibi, Mağrip ve Müslüman güçler tarafından esir edilen hemşerilerinin (...) bilgisini de büyük ihtimalle yanlarında götürdüler. Bu sözü edilen, Hilal'in güçleri tarafından esir edilme hikâyeleri, daha sonra yeni Amerikan çevresine ve çok farklı tehlikelere karşı kullanılmak üzere adapte edildi."[3] Bununla birlikte, Matar'ın daha sonraki bir çalışmasında gösterdiği gibi, bu paralellikler yalnızca gözden kaçırılmadı, aynı zamanda politik nedenlerle aktif biçimde gizlendi: "İngiltere'de Mağrip esaretinin dehşetini İngiliz okuyucu kitlesine duyurmak ve Kuzey Amerika'dakileri görmezden gelmek ve bastırmak biçiminde maksatlı bir politika vardı."[4]

Paul Baepler Amerikan edebiyatında Mağrip esareti, Kızılderili esareti ve daha sonraki köle anlatısı türleri arasında başka bir "üçlü"nün varlığını öne sürer: "Mağrip esaretinin Afrika barbarlığını resmetmekte kullanılması (Kızılderili esareti anlatılarının Kızılderili vahşetini çağrıştırması gibi) kadar Amerika'daki köleliği eleştirmekte de kullanılması, Mağrip anlatısının semiyotik esnekliğini ve her üç tür arasındaki bağlantıların varlığını gösterir."[5] John Foss'un (Cezayir'de esir olarak bulunmuştu) günlüğünün 1798'de yayınlanmasıyla Mağrip esareti türü, bağımsız Amerikan cumhuriyetinde yeni bir ivme kazandı. Hemen hemen eşzamanlı olarak Amerikan romanlarının en eskilerinden biri olan Royall Tyler'ın *Cezayir Esiri* (*The Algerine Captive*, 1797)'nin ana karakterinin Mağrip esaretine ilişkin deneyimleri, köleliğin kaldırılması için propaganda yapmakta kullanılır. Yurttaşları

Bohemyalı (Çek) bir soylu olan Václav Vratislav z Mitrovic'in esaret anlatısı yazıldıktan yüzlerce yıl sonra okura ulaşmıştır. 1576'da doğan Vratislav z Mitrovic (Mitroviceli Vratislav), 1591'de Avusturya Elçiliği'nin maiyetinde bir genç olarak İstanbul'a seyahat etmiş, ancak bütün topluluk casusluk suçlamasıyla tutuklanmıştır.

Amerika'nın güneyinde Afrikalı köle sahibiyken, Kuzey Afrika'daki beyaz Amerikan kölelerinin yarattığı ironi, Cezayir'deki deneyimle doğrudan bağlantı kurarak köle ticaretinin ikiyüzlü zalimliğini hicveden Tyler'ın gözünden kaçmaz. Nancy Armstrong ve Leonard Tennenhouse, Kızılderili esaret anlatılarının (Rowlandson'ın örneklendirdiği) "püriten" perspektifini daha sonraki Mağrip esaret anlatılarının daha "kozmopolitan" bakışıyla karşılaştırarak, Tyler'ın metninin "tümüyle farklı bir toplumsal bünye modeli" sunan ve "esaret anlatılarının dışlayıcı ve eklemleyici türlerinin karşılıklı bağımlılık gösteren formlar" olduğunu gösteren

Mohaç Meydan Savaşı'nı gösteren Osmanlı minyatürü.

Stephen Turnbull, *Osprey Essential Histories 062 – Ottoman Empire 1326-1699* (2003).

"üçüncü tip" bir anlatı olduğunu öne sürer.[6] Bu karşılaştırmalı perspektif bir yandan esaret anlatılarının rolünü Amerikan hudutlarından İngiliz İmparatorluğu'nun değişken sınırlarına yayarken, bir yandan da bu türün gelişimini İngilizce yazılan edebiyatla sınırlar. Ancak Mağrip anlatılarının kendileri de, Osmanlılarla İngiliz ya da Amerika'ya göre daha fazla temas kurmuş toplumlardan gelen yazarların oluşturduğu, etkisi göz ardı edilen, daha eski tarihli bir öncüle sahiptir. İrvin Cemil Schick'in belirtiği gibi: "Kuzey Amerika'da olağanüstü ilgi uyandıran esaret anlatısı türünün Avrupa'dan ithal edilmiş olduğu, yayınlanan en eski esaret anlatılarının ise Osmanlı döneminde 'Türk'lere (...) esir düşmüş Avrupalılar tarafından yazıldığı da bir gerçektir."[7] Osmanlı gücünün yükselişi özellikle Doğu ve Orta Avrupa'nın tarih ve folklorunda süregiden bir iz bırakmıştır.

Joe Snader'in açıkladığı gibi, "Avrupa'nın en batısındaki kültürler yabancı ülkelerde esaret anlatıları üretmeden önce, türün ilk örnekleri Orta Avrupalılarca kaleme alındı. Üstelik bu anlatılar, Avrupa kolonyal yayılmacılığından kaynaklanmayıp, Viyana'nın 1529'daki ilk kuşatmasında zirveye çıkan bir ilerlemenin, İslami gücün erken modern dönemde Doğu Avrupa'daki yayılmasının bir sonucuydu."[8] Macar Georgius de Hungaria (Macaristanlı György), Hırvat Bartol Georgijević (Snader tarafından "uluslararası bir best seller" olarak anılır), Çek Václav Vratislav z Mitrovic ve Slovak Štefan Pilárik gibi Doğu ve Orta Avrupalı yazarlar "Osmanlı" anlatıları biçiminde ayrı bir tür yarattılar. Nabil Matar'ın öne sürdüğü gibi, "Soğuk Savaş sırasında Komünist Blok'un Batı'nın kendisine ilişkin algısını kısmen belirlemesine benzer şekilde, daima ilişki içinde olunarak, referans verilerek, hatırlanarak ve incelenerek Osmanlı İmparatorluğu, İngiliz (ve Avrupa) tarihinin ve kimliğinin biçimlenmesinde önemli bir rol oynadı."[9] Macarlar, Güney Slavları, Çekler ve Slovaklar gibi politik ve ulusal bağımsızlıkları doğrudan doğruya Osmanlı akınlarınca tehdit edilen (ve sık sık yenilgiye uğratılan) Doğu Avrupalılar için, Türkler tarih ve kimliklerinin biçimlenmesinde daha da derin bir etki oluşturdular. Henüz Türkler Avrupa'ya varmadan önce, Slav halkları daha büyük güçler tarafından sık sık köleleştiriliyordu; köle (*slave*) sözcüğü Ortaçağ Latincesine ait *sclavus* (*Slav*) sözünden gelmektedir. Ancak Türk esareti, Doğu Avrupalıların, din değiştirme tehdidi (bazen de ayartması) ile "kendilerini anlamaları" açısından en önemli etkiyi oluşturdu. Doğu-Orta Avrupa'da Türk imgesi, yayılmacı Batı imparatorluklarının tersine, emperyalizmin ya da kolonyalizmin haklı çıkarılmasına yönelik söyleminin bir unsuru değil, anavatanın Osmanlılar tarafından tehdit edildiği ya da istila edildiği zamanlarda, kültürel kimliğin muhafaza edilmesinin bir aracı olma özelliği taşıyordu; bu imge daha sonra diğer baskı formlarını temsil eden çok amaçlı bir metafora dönüşecektir.

Georgius de Hungaria olarak bilinen yazar "Türklerin Ahlak, Adet ve Hainlikleri Üzerine İnceleme" (*Tractatus de moribus, Condicionibus et nequitia Turcorum*) adlı yapıtını 1481 yılında Roma'da yayınladı. Georgius 1422 sıralarında (o zaman Macaristan'ın parçası olan) Transilvanya'da doğdu ve Türkler tarafından 1438 istilası sırasında esir edildi. Edirne'ye getirilerek köle olarak satıldı ve 20 yılını esarette geçirdi. Kaçtıktan sonra, Roma'ya

yerleşti ve "İnceleme"sini Türklerin Otranto'yu işgali sırasında, Batı Avrupa'da Osmanlı korkusu zirvesindeyken yazdı. Macar olarak kabul edilmekle birlikte, Albrecht Classen'e göre "Alman mı yoksa Macar asıllı mı olduğu kesin değildir. İki dilli bir çevrede yetiştiğini ve özellikle de, bütün Ortaçağ yazarları gibi Latince yazarken, kesin bir ulusal kimlik duygusuna sahip olmadığını söylemek mantıklı olur."[10] İnceleme (kısa bir süre önce ilk kez olarak Fransızca ve Türkçeye çevrilmiş olup) İngilizceye çevrilmemiştir. Ancak Latince versiyonuna, erken dönem Modern Avrupa'da, eğitimli araştırmacılar tarafından ulaşılabiliyordu; "İnceleme"nin belki de en önemli yönü, Martin Luther'in düşman Osmanlı'ya saldıran yazılarının önemli bir kaynağı olmasıdır.

Joel Schnapp'ın açıkladığı şekilde, yazar, eserin kendisi gibi kesin sınırlar içinde tanımlanmaya uygun değildir: 'İnceleme' "o zamanın mevcut edebi türlerinden hiçbirine tam manasıyla uymaz. Ne bir teolojik inceleme, ne bir otobiyografi, ne bir esaret anlatısı ne de Türklere ilişkin sistematik bir tanımlayıcı eser olup, bütün bunlardan unsurlar içerir; 'İnceleme' kendi başına bir eser olup özgünlüğüyle sürekli şaşkınlık uyandırır."[11] Esaretin ruhsal bir sınav olarak onaylanması, daha sonraki Kızılderili esareti anlatılarının dini yönünü ve daha sınırlı bir biçimde de Mağrip anlatılarını çağrıştırır. Georgius'un anlatısının 6. bölümünde söylediği gibi "tahammül edilemeyecek ağırlıkta işlerden, açlık, susuzluk, aşağılanma ve çıplaklıktan söz etmeyeceğim. Sadece şunu eklemek istiyorum: Bu köleliğe bağlı olarak ruhun çektiği azap öyle büyük ve acıdır ki ölüm bile bununla karşılaştırılamaz."[12] Ancak Müslüman Türk'ün temel "öteki"liği bile ilk anda göründüğü kadar mutlak değildir. Classen'in dikkat çektiği gibi 'Georgius'un "İnceleme"sinin en ilgi çekici yönlerinden biri, dikkatimizi bizi Türklerin fena tabiatı hakkında ikna edecek örneklere çekmesi beklenen, ancak daha yakın bir incelemede ve kesinlikle yazarın niyetlerine karşı gelecek bir biçimde, kendi anlattıklarının, dolaylı olarak, gerçek bir eleştiriden çok sempati ifade ettiğini keşfetmemize izin veren ince stratejisidir.[13] Georgius de Hungaria'nın İslam'a döndüğü ve anlatısının esas olarak din değiştirdiği yolundaki şüphelere karşı kendisini savunmaya yönelik olduğu öne sürülmüştür.

Bir diğer Doğu Avrupa'lı esir, Branko Franolić'e göre "en yaygın biçimde okunan" Hırvat humanisti olan, yapıtları Batı Avrupalıların Osmanlılarla ilgili algılarını önemli biçimde etkileyen Bartolomej Georgijević'tir.[14] Georgijević Mohaç Savaşı'nda (1522) yakalanmış ve yedi Türk efendiye kölelik etmiştir. 1537'de Kudüs'e kaçtıktan sonra, 1544'ten başlayarak, 1570 yılında yapılan *The offspringe of the house of Ottomano* (Osmanlı Hanedanından Gelenler) adlı İngilizce çevirisi de dâhil olmak üzere çeşitli dillere çevrilen bir dizi Latince kitap yayınlamıştır. Georgijević Türklerin esirlere yönelik barbarca muamelesine dikkat çeker: "yalnızca yolda değil, esirlerini daima zincire vururlar, ellerine de kelepçe takarlar: biri öbürünü çiğnemesin diye aralarında birer adım mesafe bırakırlar . . ." Georgijević Türklerin kadın, hatta çocuklara karşı cinsel vahşetini de gözden kaçırmaz:

"Gece daha da acıklı ve üzüntülüdür, çünkü ya sağlam çitler arkasında tutulurlar ya da hayvani şehvete ve insan satıcılarının kirli cinselliğine maruz kalırlar . . . altı ya da yedi yaşında olmak bu zavallıları pisliklerden koruyamaz, bu kötücül halk öyle vahşi ve azgındır, bu şehvetleri içinde doğaya aykırı ve doğal olan her şeyin dışındadırlar."[15]

Tıpkı ismi dolayısıyla zaman zaman karıştırıldığı Georgius de Hungaria gibi, Georgijević de tek bir modern ulusal kimliğe kolayca sığmaz. John Fine'ın not ettiği gibi "Georgijević'in özel olarak bir ulusal kimliği benimsemediğini, kullandığı ulus isimlerini coğrafyadan ve muhtemelen kitaplarının satışlarını o sırada neyin artıracağına ilişkin bir perspektif üzerinden belirlediğini düşünebiliriz."[16]

Pocahontas'la meşhur karşılaşması gerçekleşmeden önce, John Smith Osmanlılar tarafından esir edilmişti.

Gravür Simon van de Passe. 170 mm x 117 mm. British Museum.

Bu süre boyunca, Latin yönelimli bir kültüre aidiyet, Hıristiyanlıkla doğudan gelen Osmanlı tehdidi arasındaki karşıtlık, Sırp, Hırvat hatta Macar kimlikleri arasındaki karşıtlığı çok aşıyordu.

Bohemyalı (Çek) bir soylu olan Václav Vratislav z Mitrovic'in esaret anlatısı yazıldıktan yüzlerce yıl sonra okura ulaşmıştır. 1576'da doğan Vratislav z Mitrovic (Mitrovice'li Vratislav), 1591'de Avusturya Elçiliği'nin maiyetinde bir genç olarak İstanbul'a seyahat etmiş, ancak bütün topluluk casusluk suçlamasıyla tutuklanmıştır. Esaret anlatısının birinci ve ikinci kitaplarında İstanbul'a yolculuk ve Türk kültürüne ait gözlemler yer alır. Avusturyalılar tarafından "esaslı bir suç" dolayısıyla cezalandırılmaktan kaçınmak için, dininden dönen ve yurttaşlarını inkâr eden bir üyesinin, Habsburg elçilerine ihanetiyle başlayan esaret deneyimi, esas olarak üçüncü kitapta yer alır. Vratislav bir yıl gemilerde forsalık etmiş, iki yıl da "Kara Kule"[17] zindanında kalmış, daha sonra kurtarmalığı verilerek 1635'te öleceği Bohemya'ya dönmüştür. *Vratislav'ın Anıları* (1599 civarında yazılmıştır) Çekçede 1777'ye kadar

basılmamış; İngilizceye tercümesi ise Vratislav'ın uzak akrabası Baron Wratislaw tarafından 1862'de yapılmıştır. Eser aynı zamanda, Türkçeye Çekçe orijinalinden değil de İngilizceden çevrilen az sayıdaki Çek edebiyatı ürününden biridir.[18] Orhan Pamuk *Beyaz Kale* romanındaki etkilerden birinin Vratislav olduğunu kabul eder.[19]

Türk yetkililer Avusturyalıları tutuklamaya geldiklerinde Avusturyalılar ciddi bir hastalık yüzünden yatan Vratislav'ı götürmekte isteksiz davranırlar. Ancak Vratislav kendisini de götürmeleri için yalvarır. Neredeyse yürüyemeyecek durumda olduğu için, düşman bir kalabalık arasından, Türklerden biri tarafından taşınır; bu sırada aşağıdaki kavga çıkar:

"Bu sırada, kırmızımsı sakallı, cücemsi bir Türk yolda duranlara avazı çıktığı kadar, 'bu imanlı adamın şu köpeği taşıması hak mıdır?' diye bağırıyordu. Ve koşup bana şiddetle vurdu (. . .) ve daha önceki yeniçerimiz Mustafa durumu görüp bana acımasa beni daha da fazla dövecekti. Mustafa bu duruma tahammül edemeyerek ve bana üzüntüyle bakarak (çünkü hep benim iyiliğimi isterdi) sopasını kaldırdı, beni ondan ayırarak, Türkçe, niye zavallı hasta bir esire vurduğunu, erkekliğini benim üzerimde mi göstermek istediğini sorarak bağırdı. O kadar yüreği pekse Macaristan'daki güçlü ve sağlıklı gâvurlarla savaşmasını (. . .) ölen gâvura (beni göstererek) kötü muamele etmenin kolay olduğunu söyledi."[20]

Mustafa'nın merhametini sokakta bulunan tanımadığı birinin zalimliğiyle karşılaştıran Vratislav, esaretinin ilk acılı anlarında bile nüanslı bir Türk imgesi sunar.

Hapse atıldıktan sonra Vratislav tekrar hastalanır ve paşaya merhamet göstermesi için yalvarır:

"Muhafızların paşasının ayağını öptüm ve gözlerimde yaşlarla bana merhamet etmesini, mümkünse hasta olduğum sürece beni zincirlerden kurtarmasını istedim. Ama o 'olmaz, olmaz, gâvur!' dedi. . . Ama daha sağlıklı ve güçlü birine zincirlenmek istersem buna izin vereceğini söyledi."[21]

Bu hadisenin gerçek "hain"i Türk esirci değil, Vratislav'ın yoldaşı olan bir esirdir: Sağlıklı bir eşten alınıp Vratislav'a zincirlenen ve bu rahatsızlığı Vratislav'ın bir "tanrı adamı"ndan bekleyeceğinden daha az zarafetle karşılayan grubun rahibi.

Vratislav z Mitrovic Osmanlı sınırlarında değil de başkentinin ortasında yakalandığı halde, çektiği acılara ilişkin kronik, İngiliz ve daha sonra Amerikalıların Mağrip devletlerindeki esaret anlatılarıyla yakın paralellikler taşır. Bohemya'nın Orta Avrupa'nın önemli devletlerinden biri olduğu bir zamanda yazılan bu metin, uygar Hıristiyan devletler ve İslam'ın barbar dünyası üzerinde odaklanır. Öte yandan, Çek ulusal uyanışının ilk yıllarında yeniden yayınlanması, İngilizce çevirisi gibi, belirli bir ulusal hedefe hizmet etmiştir: Böylece Avusturya'nın yüzlerce yıldır süren kültürel baskısından çıkarken, Çek edebi geleneğinin köklü geçmişi ortaya konmuş oluyordu.

17. yüzyılda Türkleri tasvir eden Protestan din adamı Štefan Pilárik iki dilde yazmıştır: *Pilárik'in Kaderi* (*Sors Pilarikiana*, 1666) Çekçe yazılmıştır ve üç yıl önce Osmanlıların esiri olduğu zamanları anlatır. Pilárik aynı zamanda Almanca olarak *Tatar-Türk Mezalimi*'ni (*Turcico-Tartarica crudelitas*, 1684) yazmıştır. "Macar Toprağı'nın Şarkısı" adlı şiirinin bir bölümünde Pilárik şöyle yakınır: "Tanrı Türk ve Tatar'ı/şeytani bir nefret yatağında/güvenle ve derin derin uyuyan/bizi uyandırmak için kaldırdı."[22] Zalimliklerine ek olarak, Türkler özellikle kadın esirlere karşı cinsel günahkârlıklarıyla da öne çıkarlar: "Kanunsuz seks, şehvet, zina/ensest kadın düşkünlüğü/Sodom'daki utanmazlık/başını almış gidiyor."[23] Türklere ilişkin lanetlemeler daha önceki yazarlarda da bulunmakla birlikte, Pilárik bunları kendi dini inançlarını sergilemekte kullanır. Peter Petro'ya göre, Pilárik daha sonraki eserlerinde "Tanrısal müdahalenin insan meselelerindeki rolüne ilişkin oldukça kurgusal bir hikâyeyi oluşturmak için kendi deneyimlerini bir başlangıç noktası olarak" kullanır.[24] Doğrudan otobiyografiden kurgusal düşünceye bu geçişte, soyut politik amaçlar için daha önceden belirlenmiş Osmanlı algısından yola çıkan modern üslubun başlangıcını görebiliriz; bunu, Türklerin kendisi için bir soyutlama değil de, hayatının en acılı dönemini temsil ettiği bir yazarın eserinde görmek, ilgi çekicidir.

John Smith Kuzey Amerika'ya gitmeden önce, Avusturya tarafında Osmanlı'ya karşı savaşmıştı. Üç Türk komutanı öldürdüğü söylenir, Transilvanya Prensi Sigismund Bathory tarafından kendisine şövalyelik unvanı verilmiştir. Ancak 1602'de yaralanıp esir edilerek, kendisini satın alan ve onun Bohemyalı bir asil olduğunu öne süren bir Türk soylusu tarafından İstanbul'daki hanımına verilmişti.

John Smith esareti birden fazla bağlam içinde deneyimlemiştir. Kuzey Amerika'ya gitmeden önce, Avusturya tarafında Osmanlı Türklerine karşı savaşmıştı. Bu sırada üç Türk komutanı öldürdüğü kabul edilmektedir ve Transilvanya Prensi Sigismund Bathory tarafından da kendisine şövalyelik unvanı verilmiştir. Ancak 1602'de yaralanıp esir edilerek, kendisini satın alan ve onun Bohemyalı bir asil olduğunu öne süren bir Türk soylusu tarafından İstanbul'daki hanımına verilmişti.[25] Öte yandan, tarihçiler Smith'in anlatılarının güvenilirliğini sorgulamaktadır. Nitekim Pocahontas anlatısı bile olayın meydana gelişinden (1607) ancak yıllar sonra (1624) kayda geçirilmiştir. Bununla birlikte, John Smith'in Transilvanya'dan İstanbul'a, Mağrip ülkelerinden Virginia'ya "gerçek seyahatleri" Amerikan ve İngiliz edebiyatları çerçevesinin ötesinde bir esaret anlatısına yönelik, ister Yakındoğu ya da Ortadoğu'da ister Doğu ve Orta Avrupa'da olsun, Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki sınırları izleyen, daha geniş bir kültürler arası model sunmaktadır.

CHARLES SABATOS
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ

KAYNAKLAR

Aksulu, N. Melek. *Mohaç Esiri Bartholomaeus Georgievic (1505 - 1566) ve Türklerle İlgili Yazıları*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998.

Armstrong, Nancy ve Tennenhouse, Leonard. "The Problem of Population and the Form of the American Novel," *American Literary History*, 20:4 (Winter 2008): 667-685.

Baepler, Paul, ed. *White Slaves, African Masters*. Chicago: University of Chicago Press, 1999.

Classen, Albrecht. "The World of the Turks Described by an Eye-Witness: Georgius de Hungaria's Dialectical Discourse on the Foreign World of the Ottoman Empire," *Journal of Early Modern History*, 7, 3-4 (2003): 257-279.

Colley, Linda. *Captives*. New York: Anchor, 2002.

Fine, John. *When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2006.

Franolić, Branko. *Works of Croatian Latinists*. Zagreb: Croatian Information Centre, 1998

Georgievitz, Bartholomeus [=Bartol Georgijević]. *The offspringe of the house of Ottomano*. London: Thomas Marshe, 1570.

Georges de Hongrie. *Les Turcs*. Toulouse: Anacharsis, 2003.

Georgius de Hungaria. *Tractatus de moribus conditionibus et nequicia Turcorum: Traktat über die Sitten, die Lebensverhältnisse und die Arglist der Türken*. Köln: Böhlau, 1994 (1481).

Türklerin Gelenekleri, Görenekleri ve Hinlikleri Üzerine İnceleme; çev. Lale Aslan Özcan. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2009.

Matar, Nabil. *Britain and Barbary*. Gainesville: University Press of Florida, 2005.

Islam in Britain. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

Turks, Moors, and Englishmen. New York: Columbia University Press, 1999.

Pamuk, Orhan. *Beyaz Kale*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994 (1985).

Petro, Peter. *A History of Slovak Literature*. Montreal: McGill-Queens University Press, 1995.

Pilárik, Štefan. *Sors Pilarikiana*. Bratislava: Tatran, 1989 (1666).

Schick, Irvin, ed. *Avrupalı Esireler ve Müslüman Efendileri: "Türk" İllerinde Esaret Anlatıları*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.

Smith, John. *The True Travels, Adventures, and Observations of Captain John Smith*. New York: Da Capo Press, 1968 (1630).

Snader, Joe. *Caught Between Worlds: British Captivity Narratives in Fact and Fiction*. Lexington: University Press of Kentucky, 2000.

Tyler, Royall. *The Algerine Captive*. New York: Modern Library, 2002 (1797).

Vratislav z Mitrovic, Václav. *Příhody*. Prag: Československý spisovatel, 1976 (1599/1777).

Wratislaw, Wenceslas [=Václav Vratislav z Mitrovic]. *Adventures of Baron Wenceslas Wratislaw of Mitrowitz*, çev. A.H. Wratislaw. London: Bell and Daldy, 1862.

Anılar: 16th. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğundan Çizgiler, çev. M. Süreyya Dilmen. İstanbul: Karacan, 1981.

DİPNOTLAR

1 Mağrip anılarının en eskilerinden biri, 1680'lerde Cezayir'deki esirliği Rowlandson'ın daha tanınmış Kızılderili esaretinden yalnızca birkaç yıl sonraya rastlayan Joshua Gee'ye aittir. Ancak Gee'nin anlatısı 1943'e kadar yayınlanmamıştır.

2 Matar, *Turks, Moors, and Englishmen*, s. 83.

3 Colley, *Captives*, s. 140.

4 Matar, *Britain and Barbary*, s. 49.

5 Baepler, *White Slaves, African Masters*, s. 30-31.

6 Armstrong ve Tennenhouse, "The Problem of Population," s. 669.

7 Schick, *Avrupalı Esireler ve Müslüman Efendileri*, s. 10.

8 Snader, *Caught Between Worlds*, s. 18.

9 Matar, *Islam in Britain*, s. 14.

10 Classen, "The World of the Turks," s. 264.

11 Georgius de Hungaria, *Les Turcs*, s. 15.

12 Georgius de Hungaria, *Les Turcs*, s. 66.

13 Classen, "The World of the Turks," s. 267.

14 Franolić, *Works of Croatian Latinists*, s. 17-18. Franolić, Georgijević'in eserlerinin Fransızca, Almanca, Felemenkçe ve İtalyanca gibi Batı Avrupa dillerinin yanı sıra, Çekçe ve Lehçe gibi Orta Avrupa dillerine de çevirildiğini belirtmektedir. Geçtiğimiz yıllarda Georgijević'in eserlerinden bazı bölümler Türkçeye de çevrilmiştir, bkz. N. Melek Aksulu, *Mohaç Esiri Bartholomaeus Georgievic*.

15 Georgievitz, *The offspringe of the house of Ottomano*, s. 58-59.

16 Fine, *When Ethnicity Did Not Matter*, s. 233.

17 Rumelihisarı'nın Saruca Paşa'nın yaptırdığı kuzey kulesi. Buraya yabancı devlet mensupları da kapatıldığından, hisarın Avrupalılar arasında dehşet veren bir şöhreti vardı ve bu yüzden bir kulesi "Kara Kule" olarak tanınıyordu. Eyice, Semavi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Rumeli Hisarı maddesi. Cilt 6, İstanbul 1994. s. 355-7.

18 Türkçe tercüme Çekçe ve İngilizce versiyonlardan önemli ölçüde farklılık gösterdiği için, aşağıdaki alıntılar İngilizceden alınmış olup, Türkçe versiyonun sayfa numaraları da danışma amaçlı verilmiştir.

19 Pamuk, *Beyaz Kale*, s. 190.

20 Wratislaw, *Adventures*, s. 120, *Anılar*, s. 108-09.

21 Wratislaw, *Adventures*, s. 130, *Anılar*, s. 118.

22 Pilárik, *Sors Pilarikiana*, s. 99.

23 Pilárik, *Sors Pilarikiana*, s. 117.

24 Petro, *History of Slovak Literature*, s. 34.

25 Bu durum, gerçek Bohemya soylusu Vratislav z Mitrovic'in orada esir tutulmasından yalnızca on yıl sonra meydana geldi.

ANADOLU'DA BRONZ ÇAĞI KENTLERİ
SEVGİ AKTÜRE

Kentler, tarih boyunca en devingen öğe oldu, toplum yaşantısında belirgin izler bıraktı. Sevgi Aktüre, Anadolu'da kent ve kentleşme tarihi üzerinde yapılmış çeşitli araştırmaların sonuçlarını bir araya getirip bunlardan yeni sentezler üretti. Anadolu kentlerinde mekânsal yapı değişimi ile bu yapıyı belirleyen sosyo-ekonomik süreçler arasındaki nedensellik ilişkilerinin irdelendiği bu kitap, araştırmacılar, özellikle kent plancıları için önemli bir kaynak.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları
ISBN-975-333-01, Ocak 1997, İnce Kapak, 12,00 YTL

BONNIN EFENDİ: OSMANLI POLİSİNİN MODERNLEŞME SÜRECİNDE BİR FRANSIZ POLİS MÜFETTİŞİ

ROGER DEAL

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu şehirlerde işlenen suçlarla nasıl baş edileceği konusunda birçok değişim yaşamış: Osmanlı polis teşkilatı hızla gelişerek Batı Avrupa'daki polis kuvvetlerine benzer bir kurum haline gelmiştir. 1883 yılında göreve başlayan ve 1896'da hâlâ aktif olarak görevine devam eden Celestin Bonnin adında bir Fransız müfettişin çabalarıyla Osmanlı polisi organizasyon ve soruşturma yöntemleri açısından çok önemli mesafeler kat etmiştir. Bonnin Efendi'nin soruşturmada izlediği yollar iki örnek vaka üzerinden sunulmaktadır.

Bonnin Efendi'nin araştırdığı cinayetlerden birinin maktûlü Kamelya'nın *Malumat* dergisinde 14 Mayıs 1896 tarihinde çıkan bir vesikalık fotoğrafı.

ÇEVİREN:
NAZLIHAN EDA ERÇİN

19. yüzyıl, Batı Avrupa'daki polis kuvvetlerinin, basit hırsız yakalama birimlerinden, bugün bildiğimiz şekliyle soruşturma ve toplum düzenini korumaya dayalı polis teşkilatlarına doğru gelişimine sahne olmuştur. Londra'da Sir Robert Peel tarafından bir Büyükşehir Polisi (Metropolitan Police Force) kurulması ve Fransa'da bir milli istihbarat polis teşkilatı oluşturulması bu sürece öncülük etmiştir. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu şehirlerde işlenen suçlarla nasıl baş edileceği konusunda birçok değişim yaşadı ve 1826'da yeniçerilerin ortadan kaldırılması büyük bir boşluk yarattı. Yüzyıl boyunca devletin kent alanları üzerindeki hâkimiyeti, taşrada sahip olduğu güce paralel olarak, yavaş yavaş arttı. Yeniçerilerin denetim görevlerinin sivil polis teşkilatına devredilmiş olması, devlet otoritesinin yeniden kurulmasının önemli bir parçasıydı.

19. yüzyılın sonlarına doğru, Sultan II. Abdülhamid'in hükümdarlığı döneminde, Osmanlı polis teşkilatı hızla gelişerek Batı Avrupa'daki polis kuvvetlerine benzer bir kurum haline geldi. Bu dönemde, profesyonellik eksikliği ve yolsuzluğa bağlı olarak birçok sorun devam etmiş olsa da, Osmanlı polisi organizasyon ve soruşturma yöntemleri açısından çok önemli mesafeler kat etti. Bu gelişmelerin birçoğu Celestin Bonnin adında bir Fransız'ın çabalarıyla meydana gelmiştir. Osmanlı polisi için yaptığı çalışmaların dışında bu Fransız zat hakkında çok az şey biliyoruz. Bonnin Efendi, Sultan II Abdülhamid hükümeti tarafından polis teşkilatını ıslah etmek üzere görevlendirilmişti. İş anlaşmasının resmi olarak Bonnin Efendi ve Sultan'ın başmâbeyincisi Osman Bey arasında yapılması, Sultan'ın bu projeyle bizzat kendisinin ilgilendiğine işaret etmektedir. Bonnin Efendi 1883 yılında göreve başladı ve 1896'da hâlâ aktif olarak görevine devam ediyordu. Osmanlı hükümetine çok sayıda rapor hazırladı ve bu raporları polisiye hikâyelere olan ilgisiyle tanınan Sultan'a (ki kendisinin bu ilgisi görüldüğü üzere devletin polisine de yansımıştır) bizzat sunarak, polis teşkilatının organizasyonuyla ilgili değişiklik önerilerinde bulundu. Ayrıca polisin ve hapishane çalışanlarının profesyonelleştirilmesine yönelik yenilikler de önerdi. Bunun yanında, kendisi de suç vakalarının çözümlenmesiyle bizzat ilgilenerek, polis müfettişi olarak görev yaptı. Bonnin Efendi'nin soruşturmasında aktif olarak rol aldığı aşağıda inceleyeceğim iki vaka, onun Osmanlı polisine

kazandırdığı soruşturma tekniklerini bize göstermektedir.

Bonnin Efendi'nin görev aldığı bu vakalar ve buna benzeyen diğer davalar, bize İstanbul'daki aile yaşamı ve cinsiyet ilişkileriyle ilgili de zengin bir bilgi kaynağı sunar, sıradan insanların evlerine açılan bir pencere olurlar. Ancak ben bu yazımda, bu vakaların İstanbul polisi ve soruşturma tekniklerinin gelişimiyle ilgili ortaya çıkardıklarına odaklanacağım.

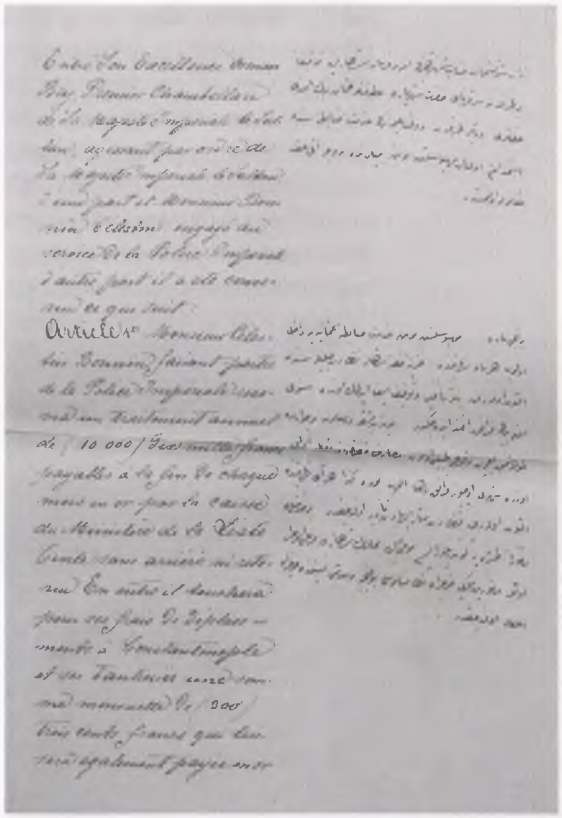
Bonnin Efendi, 1304 yılının Mayıs ayında (Miladi takvime göre Haziran 1888'de) Padişah'a sunulmak üzere, Madam Duvarcıoğlu Parsehiyan ve oğlu Serkis'in cinayetlerinin soruşturma sonuçlarını özetleyen iki rapor hazırladı.[1] Bu raporlarda, soruşturma sonunda vardığı sonuçlarla beraber, bu sonuçlara nasıl ulaştığını da detaylı olarak açıklıyordu. Burada ağırlıklı olarak gözleme ve gözleneni nasıl anlamlandıracağımıza dayanan bir soruşturma tekniğiyle karşılaşıyoruz. Bu teknik, aynı zaman diliminde Fransız polisi tarafından geliştirilmiş ve hayal kahramanı detektif Sherlock Holmes tarafından popülerleştirilmiştir.

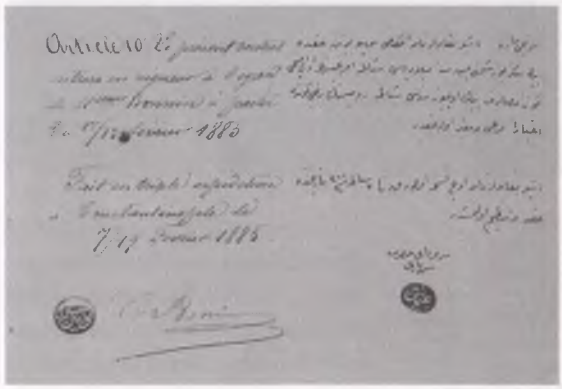
Madam Parsehiyan ve oğlu Serkis, Haziran 1888'de Boğaz'ın Avrupa yakasındaki Büyükdere semti yakınlarında, Yenimahalle'deki evlerinde öldürüldüler. Burası hâlâ yarı kırsal, etrafı geniş meyve bahçeleriyle çevrili evlerden oluşan bir bölgeydi. Kurbanların yaşları kaydedilmemiş, ancak Madam Parsehiyan'ın eşinin yaşı seksen beş ve yaşayan oğullarının yaşı kırk beş olarak tespit edilmiştir. Cinayetin işlendiği saatlerde, evde maktulün eşi ve oğlu dışında, bir Ermeni uşak, bir de Arnavut bahçıvan bulunmaktaydı. Ayrıca cinayetlerin işlendiği anda evde olmasa da, onlarla beraber oturan dul bir gelinleri vardı (bu gelinin eşi olan oğulları, anne ve babasından önce vefat etmişti). Mevcut raporun halen devam etmekte olan bir soruşturma üzerine olması nedeniyle, kurbanların geçmişlerine ilişkin detaylı bilgi verilmemekteydi. Hatta aile ismi bazen Parsehiyan bazen Parsekiyan ya da Duvarcıoğlu Parsehiyan, Cevahirci Parsekiyan veya Cevahirci oğlu Parsekiyan olarak açıklanıyordu. Oluşan tablo, ailevi kayıpları olan, varlıklı tüccar bir Ermeni aileye aitti. İki oğulları ebeveynlerinden önce vefat etmişti ve cinayet kurbanı olan üçüncü oğulları Serkis ağır verem hastasıydı.

Bonnin Efendi olay yerine gelir gelmez suçla ilgili soruşturmasına başladı. Evin çevresini inceledi ve eve nasıl girildiğini tespit etti. Olay yerinde sadece bir çift ayak izi görülmesine rağmen, Bonnin Efendi alelacele karar verip katil tek kişidir yargısında bulunmadı. Tedbirli davranarak saldırganların kalabalık olmadıkları sonucuna vardı. Daha sonra elde edilen kanıtların tek saldırgan olduğu teorisini desteklemesine rağmen (bu teoriye göre üst katlara ulaşabilmek için merdiven olarak kullanılmak üzere bir ağaç kesilmişti; eğer iki saldırgan olsaydı, bir ağaca ihtiyaç duymadan birbirlerini yukarı taşıyabilirlerdi), Bonnin Efendi aceleyle tek bir saldırgan olduğu varsayımını kabul etmedi ve raporlarında "cani veya caniler" tabirini kullanmaya devam etti.

Kurbanların aldığı yaralar incelenmeye başlandı. Kurbanların ikisinin de, katilin içeri girdiği pencerenin yanında öldürülmüş olması, katilin eve girerken gürültü yapıp, kurbanların dikkatlerini çektiğine işaret ediyordu. Madam Parsekiyan on iki, oğlu altı yerinden bıçaklanmıştı. Kurbanların birden fazla yara almış olmaları ve yaralardan bir kısmının kendini müdafaa sonucu meydana gelmiş gibi görünmesi, saldırgan içeri girerken onu engellemeye çalışmış olabilecekleri ihtimalini ortaya çıkardı. Bununla beraber, kurbanların aldıkları darbelerin ağır olması, Bonnin Efendi'nin aklına iki ihtimal getirdi. Birincisi, kurbanlara evdeki altınların yerini söylemeleri için işkence edilmiş olabileceği, ikincisi ise bu cinayetin bir intikam cinayeti olabileceğiydi. İki olasılık da sırasıyla ele alındı.

Öncelikle para konusu araştırıldı. Ailenin, ilk ödemeyi henüz almamış olmalarına rağmen, yakın bir zamanda bir yalılarını kiraya verdikleri biliniyordu. Bonnin Efendi, katil ya da katillerin, kira sözleşmesinden haberdar olabilecekleri ihtimali üzerinden, cani ve ya canilerin ilk ödemenin henüz yapılmamış olabileceğini hesaba katmayarak evde yüklü bir para bulmayı bekledikleri olasılığına işaret etti. Bir sandık kırılmıştı, birkaç parça giysi alınmıştı ancak ne kadar para alındığı bilinmiyordu. Madam Parsehiyan'ın parayı kendi üzerinde tuttuğu ve ne kadar olduğunu dile getirmediği anlaşıldı, böylece paranın elli lira civarında olabileceği tahmin edilse de, evden tam olarak ne kadar para alındığını bilen yoktu. Paranın soyguna neden olup olmadığı sorusu bir ihtimal olarak açık bırakıldı.

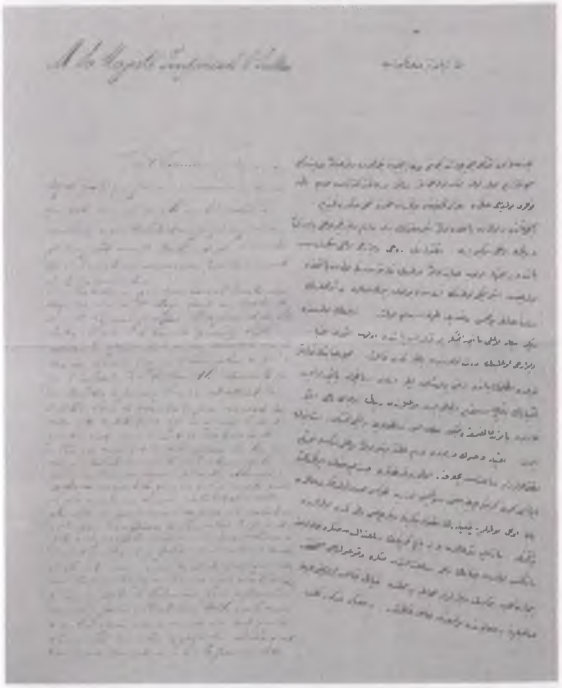
Bonnin Efendi'nin 1885 tarihli iş aktinin ilk sayfası.

BOA Y.PRK.ZB 3/2

Bonnin Efendi'nin 1885 tarihli iş aktinin son sayfası.

BOA Y.PRK.ZB 3/2

İntikam ihtimal dâhilinde görünmüyordu. Hane halkı yaşlı bir çift, çiftin yetişkin iki oğlu (diğer ikisi bu olaydan önce vefat etmişlerdi), bir gelin, bir Ermeni uşak ve bir Arnavut bahçıvandan oluşuyordu. Bilinen bir düşmanları yoktu. Ancak bahçıvanın amcası daha önce aileye bir iş başvurusunda bulunmuş ve reddedilmişti.

Bonnin Efendi'nin Parsehyan davası üzerine hazırlayıp Sultan Abdülhamid'e sunduğu Osmanlıca ve Fransızca çift dilde yazılmış, 8 Haziran 1888 tarihli raporun ilk sayfası.

BOA Y.PRK.ZB 4.16

Olay sonrasında, bahçıvanın amcası gözaltına alınırken, kendisi de tutuklandı. Bununla beraber, iki yoksul görünümlü kayıkçı, olaydan bir gün önce, Parsehiyanların ağaçlarından kiraz yemek için izin istemiş ve Madam Parsehiyan tarafından geri çevrilmişlerdi. Olaydan sonra kayıkçılar da tutuklandılar.

Bonnin Efendi burada da katillerin sayısı belirlenirken olduğu gibi çok tedbirli, hatta belki de gereğinden fazla tedbirli davranıyordu. Evin içinde ve etrafındaki aynı tür, katilin tek kişi olabileceği şüphesini doğuran ayak izlerinin, Arnavutlara özgü yumuşak bir ayakkabı çeşidi tarafından bırakıldığını tespit etti. Ayrıca, kırılarak açılmış kıyafet sandığının yanında Arnavut tarzı bir fes bulundu. Bonnin Efendi'nin katilin bir Arnavut olabileceği varsayımı üzerinde durması mazur görülebilirdi ancak o bu noktada dahi daha fazla bilgi edinene kadar herhangi bir yargıda bulunmak istemiyordu.

Bonnin Efendi bu cinayete ilişkin ikinci raporunu iki gün içinde tamamladı. Bu raporda, kendisinin Arnavut bahçıvanın amcası Yakub ile ilgili şüpheleri devam ediyordu. Yakub'un hem ifadesini hem de karakterini inceledi. Yakub iyi karaktere sahip biri değildi. Daha önce bahçıvan ve bekçi olarak çalışmıştı ancak aldığı işi yürütmekte zorlanmıştı. Son bir aydır işsiz ve evsizdi. Bu durum onun sert mizacı ve şiddete karşı eğiliminden kaynaklanmaktaydı.

Yakub'un verdiği ifade, karakterinden daha iyi görünmüyordu. Sorgu sırasında, cinayetlerin işlendiği geceyi, Üsküdar'da Çerkez İsmail Paşa'nın hanesinde bahçıvan olarak çalışan kardeşi Şaban'ın yanında geçirdiğini iddia etti. Ancak Şaban, Yakub isminde bir erkek kardeşi veya akrabasının varlığını reddetti. Büyükdere'de bahçıvan olarak çalışan bir yeğeninin olduğunu itiraf etse de, Yakub adında bir erkek kardeşi olmadığı konusunda ısrarlıydı. Şaban'ın eşi Zekiye de sorgulandı. Zekiye sorgu sırasında endişeliydi. Kendisine eşinin adı sorulduğunda, önce Yakub dedi ama sonra hemen kendini toparladı ve Şaban dedi. Sorgulama süresince gerginliği ve belirsiz ifadeleri devam etti. Bir şey hatırlamadığını, bilmediğini ve eşinin iyi birisi olduğunu tekrar etti. Sonunda eşinin Yakub adında bir erkek kardeşi olduğunu itiraf etti ancak onu hiç görmediklerini çünkü Yakub'un kendilerini bir miras anlaşmazlığı nedeniyle öldürmekle tehdit etmesi üzerine evlerinden kaçtıklarını anlattı. Yakub'un, cinayetlerin işlendiği gece onların evinde kalmadığını söyledi. Dahası Bonnin Efendi sorgu için eve girdiğinde, Zekiye elindeki yeni yıkanmış, üzerinde hâlâ kan lekesini andırır izler olan kuşağı saklamıştı.

Yakub'un ifadesi ile ilgili olarak aile fertlerinin sorgulanmasının yanı sıra, Bonnin Efendi ve emrindeki polisler, modern polis kuvvetlerinin ağırlıklı olarak dayandığı tipte bir araştırma yürüttüler. Mümkün olduğunca çok insanla konuştular, Yakub'un kişiliğini resmetmeye çalıştılar ve Yakub'un bir cinayet olayına karışabilecek nitelikte tehlikeli biri olduğu konusunda aynı fikirdeydiler.

Belgeler burada sona ermekte; dolayısıyla bu davanın kesin sonucuna dair elimizde daha fazla bilgi bulunmuyor. İkinci belgenin gidişatı, Parsehiyan cinayetlerinden büyük ihtimalle Yakub'un suçlanmış olacağını gösterirken, bu değerlendirme yine de bir tahminden ibarettir. Buna rağmen, bu iki belgeden son dönem Osmanlı polisi ve Celestin Bonnin hakkında çok şey öğreniyoruz. Gözlem ve bugünkü adıyla adli tıp gibi modern denetim metotlarının, en azından polislerin bir kısmı tarafından saygıyla karşılanıp, uygulandığına tanık oluyoruz. Bu anlamda fiziksel kanıtlar, sağlayabilecekleri doğrudan bilgiler açısından incelendiği gibi, işlenen suçun anlamı ve nedenleri açısından da yorumlanmaktaydı. Ayrıca diğer kanıt türleri de göz ardı edilmiyordu. Üzerinde durulan noktalar, soru sormak, olayın geri planında kalan her şey hakkında mümkün olduğunca bilgi toplamak, hem şüphelileri gözden kaçırmamak hem de suça zemin hazırlayan koşulları olabildiğince bir bütün olarak resmedebilmekti. Bunlara ek olarak, burada bir diğer önemli nokta da İstanbul'a polislik konusunda uzman olarak gelen, bizzat kendisinin yürüttüğü soruşturmalarla polis teşkilatına örnek olan ve yol gösteren bir karakterin karşımıza çıkmasıdır.

Bu olaydan sekiz yıl sonra, Bonnin Efendi hâlâ İstanbul'da işlenen cinayetleri araştırıyordu. 10 Mayıs 1896'da, Taksim Caddesi sakinlerinden oluşan bir heyet, aynı caddede kiralık evi olan bir avukatı görmeye gittiler. Bu avukat, evini genç bir Rum kadına kiralamıştı ve komşuları bu kadın için endişeleniyorlardı. Apartman sakinlerinden kimse kendisini günlerdir görmemişti ve kadının dairesinden çok ağır bir koku yayılıyordu. Avukat meseleyi polise intikal ettirdi. Taksim karakol komiseri, birkaç polis memuru, mahallenin bekçisi ve muhtarıyla birlikte bu eve gittiler. İçeride buldukları şey, en yüksek rütbeli İstanbul polislerini olay yerinde topladı.[2]

Giriş katındaki mutfakta boğazı kesilmiş ve kanlar içinde bir ceset yatıyordu. Yakınında yine boğazı kesilerek öldürülmüş bir köpek vardı. Mutfakta bulunan cesedin, adı bazen Kirkor bazen Arshak olarak verilen, evin erkek hizmetkârına ait olduğu ortaya çıkacaktı. Birinci katta olağan dışı görünen bir şey yokken, ikinci katın iki ayrı yatak odasında iki ceset daha bulundu. Cesetlerden biri evin kiracısı Kamelya'ya, diğeri ise onun annesine aitti.

Çok sayıda yüksek rütbeli polis ve soruşturma memuru olay yerinde bir araya geldiler. Beyoğlu Mutasarrıflığı'ndan muavin İsmail Bey Efendi Hazretleri, hemen o ofise bağlı olan Binbaşı Levi Tercüman Bey adında bir doktor gönderdi.[3] Beyoğlu başsavcısı (müdde-i umumisi) Mihalaki Efendi ve polis müfettişi sıfatıyla Bonnin Efendi, Beyoğlu jandarma komutanı Hüseyin Paşa ve alay komutanı Hafız Beyefendi ile aynı anda olay yerine vardılar. Ayrıca dört emniyet müdürü de kendilerine eşlik ediyordu.

Başsavcı Mihalaki Efendi, soruşturmanın ilk adımı olarak cesetlerin incelenmesi için emir verdi. İleri seviyede kokuşma ve bozulma nedeniyle, cesetlerin incelenebilmesi için öncelikle odaya asitfenik (karbolik asit) uygulandı. Kamelya'nın bedeni, yatağında bir yanına yatar halde, boğazı kesik şekilde bulunmuştu. Kesik derindi ve şahdamarlarından biri ağır şekilde yaralanmıştı. Mevcut başka yarası olmadığı için, kadının uykusunda öldürülmüş olabileceği ve bu nedenle kendini savunmaya fırsat bulamamış olduğu ihtimali üzerinde duruldu.

Kamelya'nın annesi Despina'nın bedeni yatak odasında yerde bulundu. Onun boğazındaki kesiğe ek olarak, ellerinde de darbe izlerinin olması Despina'nın saldırı sırasında uyanıp kendisini savunmaya çalışmış olabileceğine işaret etmekteydi. Uşak Kirkor mutfakta bulaşıkları yıkarken öldürülmüştü. Aynen diğer maktüller ve yanıbaşında ölü bulunan köpeğinki gibi onun da boğazı kesilmişti. Otopsi sonuçları cinayetlerin on gün önce işlenmiş olduğunu ortaya çıkardı. Bundan sonra sorulacak ilk soru şuydu: Bütün kapı ve pencereler içerden kilitli olduğuna göre katil evi nasıl terk etmişti?

Bu açıdan bakıldığında soruşturma farklı yönlerde gelişti. Evin içinde birçok olası ipucu vardı. Kamelya'nın odasındaki bir sandık kırılarak açılmış ve içinden mücevherleri çalınmıştı ancak bu durum polis tarafından, cinayete soygun süsü verilmek amacıyla yapılmış bir eylem olarak yorumlandı. Kamelya'nın odasında kartviziti bulunan bir beyefendi birtakım soruları cevaplandırmak üzere Galatasaray'a davet edildi. Ayrıca Kamelya'nın gardırobunda bir erkek gömleği bulundu ve bu gömleğin sahibi aranmaya başlandı. Aynı zamanda, komşular da olay gecesinde bir şey duyup duymadıklarına dair sorgulandılar.

Soruşturma uzun sürdüğü ve halk bu davaya çok ilgi gösterdiği için gazeteler olayı canlı tutmak amacıyla Kamelya'nın geçmişiyle ilgili haberler yayınlamayı sürdürdüler. Kamelya öldürüldüğünde otuz, otuz iki yaşlarındaydı. Hayatını erkekleri eğlendirerek kazanıyordu. Yakın zamana kadar bir dostu vardı ancak dostu bir süre önce parasız kalmıştı. Kamelya, fuhuş hayatına girmeden önce, İstanbul'da birkaç evde beslemeydi. Daha sonra çiçek satmak ve çalgılı kahvehanelerde çalışmak gibi farklı işler de yaptı. Rusçuk'ta yaşarken, âşıklarından biri tarafından saldırıya uğradığı için hastaneye kaldırılmıştı.

Eski dostu Yanko tutuklandı ve Kamelya'nın odasında bulunan gömleğin kendisine ait olduğunu, ayrılmadan önce para konusu yüzünden kavga ettiklerini ve Kamelya'nın yeni bir dost bulmasına rağmen hâlâ ara sıra görüştüklerini itiraf etti ancak cinayetle herhangi bir ilgisi olabileceği ihtimalini reddetti.

En sonunda davayı, Fransız polisi tarafından henüz geliştirilmiş olan suçun yeniden kurgulanması tekniğini kullanarak, Bonnin Efendi sonuçlandırdı. Cesetlerin konumu ve vücuttaki darbe ve yaraların incelenmesi sonucunda, önce Kamelya'nın ve daha sonra annesinin öldürülmüş olduğunu tespit etti. Kirkor sonuncuydu. Kamelya ve annesinin aldığı darbeler birbirinin aynısıydı ve net bir şekilde aynı el ve onu tutan aynı suç aleti tarafından yapıldığı belliydi. Ancak Kirkor'un yaraları, onun da boğazı kesilmiş olmasına rağmen farklıydı. Onun kesikleri daha yüzeyseldi ve ölümcül değildi. Kirkor boğazındaki kesik nedeniyle değil kan kaybı nedeniyle ölmüştü. Kan kaybına teslim olmadan önce, muhtemelen yardım isteyecek kadar vakti vardı ama yapmadı. Ayrıca mutfaktaki kan lekeleri de içeride bir başkasının olabileceği fikrini desteklemiyordu. Kapı ve pencerelerin de içeriden kilitlenmiş olduğu gerçeği yeniden düşünüldüğünde, Bonnin Efendi katilin Kirkor olduğu, kıskançlık nedeniyle önce Kamelya'yı, sonra annesini, köpeği ve en sonunda da kendisini öldürdüğü sonucuna vardı.

Bu yorumu destekleyen önemli bir kanıt, olay tamamen çözümlenene kadar kamuya açıklanmadı. Mutfakta yarım yamalak Ermenice harflerle ve kötü bir Türkçeyle karalanmış "Bunu yapmaya mecbur bırakıldım" anlamında bir not bulundu. Varılan sonuca göre Kirkor, Kamelya'ya âşıktı ve onu başka erkeklerle görmeye tahammül edememişti.

Bu davada kullanılan teknik, o dönemde Avrupa'nın birçok başkentinde polis teşkilatlarının kullandığı yöntemleri örneklendiriyor. Diğer benzer kaynaklardan alınan bilgilerle desteklendiğinde de, elimize en azından İstanbul ve diğer birkaç büyük şehirde mevcut olan, zamanın Batı Avrupa polis güçlerine benzer bir Osmanlı polis teşkilatı tablosu geçiyor. Özellikle, zamanın standartlarına paralel olarak, kanıta yerinde ulaşan ve onu bilimsel metotlarla inceleyen bir sistemin varlığından bahsedebiliriz.

Kamelya cinayetine ilişkin ilk çıkan gazete haberlerinden biri "evin kapısının her zaman yapıldığı gibi soruşturma sırasında mühürlenmiş" olduğuna değinmişti. Bu tam anlamıyla

suç mahallinin kanıtlara dokunulmaması amacıyla koruma altına alınmış olduğunun göstergesidir. Burada gördüğümüz iki davada da, cesetlerin ve alınan darbelerle açılan yaraların sayısının ve türlerinin incelenmesinin, sadece kurbanların öldürülme biçimlerini değil, aynı zamanda hangi koşullar altında öldürüldüklerini de tespit etmek için kullanıldığını görüyoruz. Bazı diğer davalarda da, Bonnin Efendi dâhil olmuş olsa da olmasa da, otopsi ve farklı tıbbi kanıtların kullanılmış olduğuna dair elimizde güçlü belgeler var. Örneğin, sarayda müzik öğretmeni olarak görevlendirilmiş olan İtalyan Rafael Mariano'nun cinayet davasının belgeleri arasında otopsi raporuna rastlanmıştır. Bu raporda, Mariano'nun aldığı yara ve darbelerin şekli, sayısı ve büyüklüklerinin detaylandırılmasına ek olarak, bu yaraların hangi tür suç aletiyle açılmış olabileceği de verilmiştir. Bu raporun dikkat çeken bir özelliği de, tüm değerlerin santimetre olarak ölçülüp kaydedilmiş olmasıdır. Buradan Osmanlı bilim adamlarının uluslararası bilim cemaatiyle sıkı bir bağlantı içinde olduklarını görüyoruz.

Ayrıca, saldırıya uğramış kurbanların yara türleri ve derecelerinin tespiti için tıbbi testler de uygulanıyordu. Özellikle kumaş ve giysi üzerindeki leke ve izler kimyasal incelemeye tabi tutuluyordu. Henüz kan grubu tespiti yapılıyor olmasa da, kanı diğer maddelerden ve insan kanını hayvan kanından ayırt etmeye yarayan kimyasal testler mevcuttu ve dönemin Osmanlı polisi tarafından kullanılıyordu.

Osmanlı polisinin modernleşme sürecini tamamen Bonnin Efendi'nin başarısı olarak ifade etmek abartılı bir yorum olur. O dönemde Osmanlı İmparatorluğu Batı Avrupa devletleriyle hem siyasi hem de kültürel olarak yakın ilişkiler içindeydi ve Batı'daki polis teşkilatlarında görülen gelişmelerin Osmanlı'da da yerini bulması kaçınılmazdı. Bu, devletin ve uluslararasılaşmanın ihtiyaçlarından doğan bir durumdu. Ayrıca Sultan Abdülhamid'in emniyet ve güvenlik konularındaki hassasiyeti ve iyi bilinen bir özelliği olarak, dedektif romanlarına olan düşkünlüğü de, devletin polise göstermiş olduğu ilgiyi açıklıyordu. Tüm bunlara rağmen, Bonnin Efendi'nin katkılarını görmezden gelmek de eşit derecede hatalı olur. Hem Sultan Abdülhamid için hazırladığı, polis teşkilatının geliştirilmesi için neler yapılabileceği konusundaki önerilerini içeren raporları, hem de soruşturma tekniklerine model olarak gösterdiği örneklerle, Bonnin Efendi'nin Osmanlı İmparatorluğu polis teşkilatına katkıları olmuştur.

ROGER DEAL
UNIVERSITY OF SOUTH CAROLINA AIKEN,
DEPARTMENT OF HISTORY

DİPNOTLAR

1 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Y.PRK.ZB 4/16.

2 Bu olay, *İkdam* (12, 14 Mayıs 1896) ve *The Oriental Advertiser* (11, 12, 19 Mayıs 1896) gazeteleri ve haftalık magazin dergisi *Malumat*'ta (14 Mayıs 1896) yer almıştır.

3 11 Mayıs'ta *The Oriental Advertiser*'da çıkan ilk haberde doktorun adı Luigi Bey olarak verilmiştir.

bkz.
İstanbul hakkında
10.000 madde için bakınız...

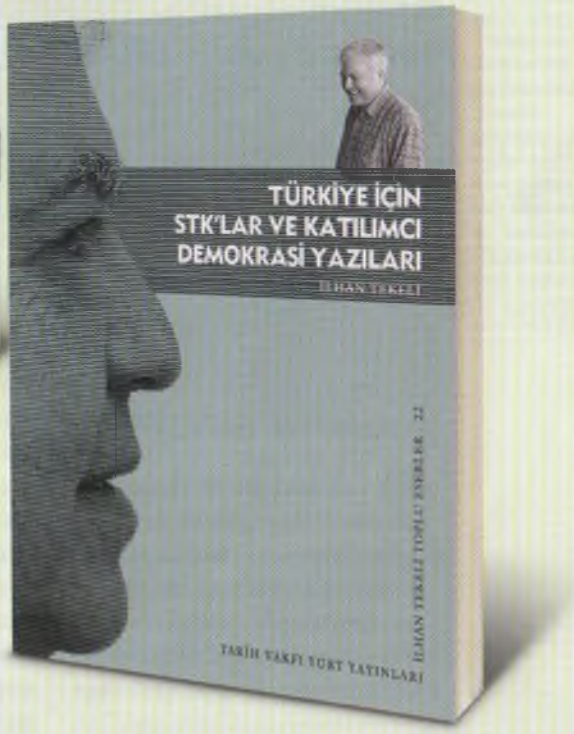
TARİH VAKFI

www.tarihvakfi.org.tr
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32

İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ
İSTANBUL VE TARİHİ ÜZERİNE YÜZLERCE MADDE, YORUM VE BİLGİ İLE DOLU
8 CİLTLİK BİR KAYNAK

İLHAN TEKELİ
TOPLU ESERLER - XXII

XXII. Kitap

TÜRKİYE İÇİN STK'LAR VE KATILIMCI DEMOKRASİ YAZILARI

Tekeli, 22. kitabına aldığı yazılarda, değişik yükümlülükler aldığı STK'lar ve yerel yönetimler alanında kendi öyküsünü anlatırken, bu alanları anlama ve kuramsallaştırma çabalarını sergilemeye çalışıyor. Bu bağlamda kitapta, Tarih Vakfı'nın kısa bir öyküsü, 1996 yılı Habitat Zirvesi deneyimleri, Türkiye'de STK'lar alanındaki hukuki düzenleme sorunları ve bu alan için etik öneriler, yönetim kavramının yanı sıra yönetişim kavramının yükselişi, yerel demokrasinin kavramlaştırılması ve geliştirilmesi için öneriler, yerel demokrasinin kalitesinin geliştirilmesi için yerel yönetimler ve STK'ların bütünleşmesi gerekliliği, çok kademeli yönetişim konuları ele alınıyor. Kitabın son bölümünde "onurlu bir yaşam biçimi için" aktif yurttaşlık, yerelliği merkeze alan bir siyasetin olanaklılığı ve getireceği üstünlük araştırılıyor. Temsili demokrasinin sıfır toplamlı siyaset anlayışının aşılma yolları üzerinde duruluyor. Temsili demokrasi ve katılımcı demokrasinin birlikte var olabilmesinin koşulları temellendirilmeye çalışılıyor.

I. Kitap
BİRLİKTE YAZILAN VE ÖĞRENİLEN BİR TARİHE DOĞRU

II. Kitap
TÜRKİYE'DE BÖLGESEL EŞİTSİZLİK VE BÖLGE PLANLAMA YAZILARI

III. Kitap
GÖÇ VE ÖTESİ

IV. Kitap
CUMHURİYETİN BELEDİYECİLİK ÖYKÜSÜ

V. Kitap
KÜLTÜR POLİTİKALARI VE İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA DOĞAL VE TARİHİ ÇEVREYİ KORUMAK

VI. Kitap
KENTSEL ARSA, ALTYAPI VE KENTSEL HİZMETLER

VII. Kitap
AKILCI PLANLAMADAN, BİR DEMOKRASİ PROJESİ OLARAK PLANLAMAYA

VIII. Kitap
MODERNİZM, MODERNİTE VE TÜRKİYE'NİN KENT PLANLAMA TARİHİ

IX. Kitap
İSTANBUL VE ANKARA İÇİN KENT İÇİ ULAŞIM TARİHİ YAZILARI

X. Kitap
MEKANSAL VE TOPLUMSAL OLANIN BİLGİBİLİMİ YAZILARI

XI. Kitap
SANAYİ TOPLUMU İÇİN SANAYİ YAZILARI

XII. Kitap
GÜNDELİK YAŞAM, YAŞAM KALİTESİ VE YERELLİK YAZILARI

XIII. Kitap
KONUT SORUNUNU KONUT SUNUM BİÇİMLERİYLE DÜŞÜNMEK

XIV. Kitap
TARİHSEL BAĞLAMI İÇİNDE TÜRKİYE'DE YÜKSEK ÖĞRETİMİN VE YÖK'ÜN TARİHİ

XV. Kitap
TÜRKİYE'NİN KENT PLANLAMA VE KENT ARAŞTIRMALARI TARİHİ YAZILARI

XVI. Kitap
TASARIM, MİMARLIK VE MİMARLAR

XVII. Kitap
TÜRKİYE İÇİN SİYASET VE DEMOKRASİ YAZILARI

XVIII. Kitap
ANADOLU'DA YERLEŞME SİSTEMİ VE YERLEŞME TARİHLERİ

XIX. Kitap
SOSYAL SİSTEM YAZILARI

XX. Kitap
KENT, KENTLİ HAKLARI, KENTLEŞME VE KENTSEL DÖNÜŞÜM

XXI. Kitap
TÜRKİYE İÇİN EĞİTİM YAZILARI

Vakıf Merkezi
Eminönü Zindankapı Değirmen Sokak No15 Eminönü İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI
20
YİRMİNCİ YIL

NERVAL'İN *PANDORA*'SI: HAYALİ EJDER Mİ, GERÇEK CANAVAR MI?*

SOPHIE BASCH

Gérard de Nerval, Pandora*'sının korkutucu garipliğini tasvir etmek için Doğu'daki belli başlı fantastik hayvan figürlerinin birinden, bir insan başı ile yılan gövdesine sahip olan Şahmeran'dan ilham almış olabilir mi? Sorbonne'da Fransız edebiyatı uzmanı Sophie Basch bu soruya cevap veriyor.*

ÇEVİREN: ECE ŻERMAN

> *"Onu mutsuz eden şey çektiği acılar değildi, zira bunların her biri onu hayata bağlamak yerine ondan koparıyordu. Aksine, onu mutsuz eden, keyfi, şehveti, Boğaz'da geçirdiği gecelerdi...."*
> Jean Giraudoux

Gérard de Nerval'in delilik nöbetlerinin, hayal ile Bâtıniliğe (ezoterizme) duyduğu ilginin ve 1855 yılındaki intiharının yazarın ölümünden sonra da, bilhassa akademik eleştirilerde etkisini gösterdi. Birçok eserinin gördüğü halüsinasyonlardan kaynaklandığı varsayıldı. *Doğu'ya Yolculuk* her ne kadar gayet gerçeğe dayalı, veyahut son derece ciddi kitaplardan alınmış şeyleri tasvir etse de bu hezeyan tezinin kurbanı oldu. Yazarın son dönemine ait bitmemiş bir metni olan *Pandora* da özellikle bu yanılgılardan nasibini aldı. Nerval bu hikâyesinde akılları karıştırmaktan adeta zevk alır: Hayatının aşkı oyuncu Jenny Colon, Viyana'da âşık olduğu piyanist Marie Pleyel, her yerde kendini gösteren yıldız teması. Pekiyi ya bu tuhaf imgenin ilham kaynağı sadece Doğu'da görülen bir halk sanatı motifinden ibaret idiyse? Durum böyleyse, bu konudaki bazı edebiyat eleştirilerini deli saçması olarak nitelemek gerekecektir.

KADIN BAŞLI HAYVANLAR

Edebiyat tarihi, Edgar Allan Poe, Charles Baudelaire ve Mario Praz'ın anladıkları şekliyle "ev eşyası felsefesini" pek fazla dikkate almaz. Halk sanatlarına olan ilgisi ise daha da azdır, hatta Doğu söz konusu olduğunda bu ilgisizlik basbayağı cehalete dönüşür. Tam aksine bazı yazarlar bu mütevazı zanaata karşı dikkatli

Nerval ve Şark

22 Mayıs 1808 Nerval Paris'te doğuyor.

1837-1842 yılında ölecek olan şarkıcı Jenny Colon'a âşık oluyor.

Ekim 1839-Mart 1840 Viyana seyahati. Buradan Alexandre Dumas'ya şu satırları yazıyor: "İstanbul'a kadar gitmeyi çok isterdim; ancak bu pek olanaklı görünmüyor. Artık bir başka sefere..."

1841 İlk sinir krizleri, hastaneye yatırılıyor.

1843 Doğu'ya Seyahat: 1 Ocak'ta İskenderiye'ye gitmek üzere Marsilya'dan gemiye biniyor. Mısır ve Lübnan'ı gezdikten sonra, 25 Temmuz'da İstanbul'a varıyor. Burada ressam Camille Rogier ile buluşuyor. 28 Ekim'de buradan ayrılıyor ve Suriye, Malta, Napoli ve Cenova'dan geçerek 20 Aralık'ta Marsilya'ya varıyor.

1844 *L'Artiste* dergisinin 16 Haziran sayısında "Türk resmi" başlıklı makalesi yayınlanıyor.

1851 Doğu'ya Seyahat'in son hali Charpentier Yayınevi tarafından 2 cilt olarak yayımlanıyor. Kimi bölümleri daha önceden *L'Artiste, La Revue des Deux Mondes, La Silhouette* ve *Le National*'de yayımlanmıştı. Nerval aynı zamanda 1848 ve 1850'de *Scenes de la vie orientale*'in (Şark Hayatından Sahneler) iki cildini yayımlamıştı.

1852 Ocak ve Şubat aylarında hastaneye kaldırılıyor. Arkadaşı Joseph Méry'ye, yeniden Atina, İzmir ve Beyrut'a gitme arzusundan bahsetmişti.

1853 Yeniden hastaneye kaldırılıyor. Hastalığının yeniden nüks etmesi üzerine yeniden gözetim altında tutuluyor.

1854 Hastaneye yatırılan Nerval, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kendisine Doğu'daki bir görev için verilmiş olan 600 frankı iade etmek zorunda kalıyor. Özgürlüğüne yeniden kavuştuğunda, kendisine İstanbul'a kadar gitme imkânı tanıyan bir pasaportla Almanya'ya seyahat ediyor. Ardından yeniden kliniğe yatırılıyor. 31 Ekim'de *Le Mousquetaire*, yazarın rızasını almadan "Venedik Aşkları. Pandora"yı yayımlıyor.

1855 25 Ocak'ı 26'sına bağlayan gecede Nerval Paris'te, Vieille-Lanterne sokağındaki evinde kendini asmış olarak bulunuyor.

ve duyarlı olduklarından, aradaki bu fark metinlerin yorumlanması açısından önemli olabilmektedir.

"Bütün olağanüstü eski şeyler gibi, Loti'nin odası da garip düşler ve derin düşüncelere sürüklüyor insanı. Oymalı meşe tavanı bir zamanlar çok özel konuklar barındırmış, birçok drama tanık olmuş olmalı. [.....] Çok alçak bir sedir ve yerlere atılmış minderler, Şark halklarının şehvetli tembelliğini yansıtan odanın yegâne mobilyasını oluşturuyor. Duvarlarda gayet eski silahlar ve süs objeleri asılı duruyor. Her yerde çiçek ve hayali hayvanların arasında Kuran'dan ayetler resmedilmiş."[1]

Bahsi geçen bu "hayali hayvanlar" üzerinde durmak gerekir. Loti'nin İstanbul usulü ev eşyaları, değerli nesnelere hevesli seyyahların genel geçer tercihlerinin aksine, sıradan seçimlerden farklıdır. Bu bağlamda, her ne kadar Şam kuyumculuğunun güzelliğinden anlamasa da, ona mukabil aristokrat ve avcı zevklerine daha uygun düşen silah ve kumaşlar satın alan Lamartine'i hatırlamak yeter. Loti'nin Rochefort'daki evinde ise hakiki koleksiyon parçaları daha mütevazı nesnelerle yan yana durur. Rimbaud'nun hoşuna giden "saçma sapan resimleri, kapı aynalıklarını, sahne dekorlarını, cambaz perdelerini, dükkân tabelalarını, halk bezemelerini" andıran[2] ve bir antika meraklısının dekorasyonuyla uyuşmayan çiçek ve hayali hayvanlara karışmış bu ayetleri gözümüzde canlandırmak için, Nerval'in İstanbul'dan dönüşünde Türk resim sanatına ayırdığı ve *L'Artiste* dergisinin 16 Haziran 1844 tarihli sayısında yayımlanan meşhur makalesine başvurmak gerekir:

"Geçen Kasım ayına rastlayan Ramazan ayı boyunca, Galata taraflarında Haliç'i kat eden tahta köprünün girişinde, çoğu cam çerçeveli resimlerden oluşan en az üç yüz tabloluk bir koleksiyonun sergilendiğini gördüm. Ele aldıkları konular biraz tekdüze olsa da, tarzları çok çeşitliydi. Tasviri caiz dini konular iki taneyle sınırlıydı: Mekke ve Medine kutsal şehirlerinin, tek bir insan figürü içermeyen kuş-

Gérard de Nerval, İstanbul'dan dönüşünde Türk resim sanatına ayırdığı bir makalesinde Galata'da gördüğü bir tablo koleksiyonunu tasvir eder: "Mekke ve Medine'nin görünümleri, Osmanlı hanedanının tuğrasını temsil eden bazı tablolar ve "inanılmaz miktarda kadın başlı hayvan."

Adem Akdoğan'ın izniyle.

bakışı görünümleri. Bunlara birkaç cami resimlerini de eklemek mümkün. İkinci seri ise inanılmaz miktarda kadın başlı hayvandan oluşuyor. Bu, tasvir edilmesine cevaz verilen tek insan figürü. Göz ve saç rengi, çehre biçimi sanatçının hayalgücüne bırakılmış. Bu durumda bir Türk, sevgilisinin portresini yapmak istese ancak gövdesini bir canavara benzeterek yapabilecek. Zaten sfenks benzeri yaratık son derece revaçta ve tüm berber dükkânlarında görülebilir. [...] Son olarak, bazı tablolar ise Osmanlı hanedanının tuğrasının çeşitli renklerde veyahut yaldızlı olarak büyük boyda resmedilmesinden ibaret. Şimdiye kadar bir araya getirilen en eksiksiz örnek olan bu müze, ahşap bir galeride, iki askerin gözetimi altında, sabahtan akşama kadar kalabalığın hayran bakışlarının altında sergileniyordu.[3]"

HALK SANATININ HOR GÖRÜLMESİ

Bir yandan, dekoratif sanat tarihinin ayrılmaz bir parçasını oluşturmalarına rağmen, bugün İstanbul'un eskicilerinden sonra antikacılarının da fark etmeye başladıkları halk sanatının ürünlerine Nerval ve Loti haricindeki geçmişteki seyyahların bu kadar az önem vermiş olmalarına (hatta burun kıvırmalarına) üzülmek gerekir. Öte yandan, Nerval uzmanlarının hiçbirinin 1844'te yayınlanan bu makalenin, Nerval'in 1853 sonbaharında hastaneye kapatıldığında yazdığı, 1854'te *Le Mousquetaire*'de sonu eksik olarak yayımlanmış, 1855'te Nerval'in ölümü nedeniyle de o şekilde kalmış olan hikâyelerinin en esrarengizi olan *Pandora*'nın tohumunu taşıdığını fark edememiş olması da üzücüdür. Oysa bazı edebi eleştiriler, ikisi arasında bir bağlantı kurulmasını adeta teşvik ediyordu: "Nerval'in Dumas'dan, Unutmayalım ki [...] Nerval, Dumas'dan *Pandora*'nın başına *Viyana Aşkları*'nın 10. bölümünden bir parça koymasını istemiş, böylece de hikâyesini, 1841'de tefrika halinde yayımlanmış olan *Doğu'ya Yolculuk*'unun bir bölümünün DEVAMI haline getiriyordu. *Pandora*'ya iliştirilmiş bir notta el yazısıyla 'İşte on üç yıl önce yazdıklarım bunlardı' ibaresi okunuyor.[4]"

Ne var ki incelemenin sonraki aşamaları zekice olmakla birlikte, Nerval'in tasvirinin gayet açık olmasına rağmen, hiçbir noktasında Pandora'yı tanımlamaya girişmiyordu. Nüremberg oyuncak bebeği ya da otomat gibi yorumlar, metnin kendisinin dayattığı yanlış ipuçlarıydı. Ya da daha doğrusu eksik ipuçlarıydı, zira kaynaklar örtüşüp duruyor. Gerçekten de ilginç olan, kâh Yunan ve Germen

İstanbul'da Şahmeran satan bir dükkândan.

Adem Akdoğan'ın izniyle.

mitolojisine, kâh ise *Kuran*'a başvurduğu hâlde, hiç de abes ya da yersiz olmamasına rağmen, hiç kimsenin de buradaki ilhamın Bavyera'nın çok uzaklarındaki bir halktan gelebileceğin sorgulamayı dahi düşünmemiş olmasıdır. Her bir göndergeyi bir yanılsama olarak ele alan yapısalcı dilbilimcilerin "gönderge yanılsaması" konusunda yarattıkları korku, birçok hataya neden olabilecek olan bağlamın bu şekilde inkârını da açıklar.

ANLAŞILAMAMIŞ KENT

Teori meraklısı olmayanlar içinse, mesafe her şeye bir bahane oluşturuyor gibi. Zira Nerval'in Paris'i söz konusu olduğunda sergilenen kusursuz bilgi birikimi, şehrin sınırlarının ötesine geçildiği anda, dolayısıyla da Şark'a doğru seyahat edildiğinde artık önemini kaybediyor gibidir. Paris bağlamında olsa skandal yaratacak türden tarih ve mekânla ilgili yuvarlama ve yakıştırmalar, her nedense "başka yerler" söz konusu olduğunda rahatsız edici olmaktan çıkıyor. Mekânlar ve isimler hata dolu, sivrilikler düzleştirilmiş durumda. İstanbul, 18. ve 19. yüzyıl tasvirlerinde (D'Ohsson, Tournefort, Lacroix, Ubicini, Hachette'in yayınladığı Isambert rehberinin haritaları...) donup kalmış, tatsız, dokusuz, yamyassı ve gerçeklikten uzak bir şekilde algılanıyor.

Oysa Nerval İstanbul'da, tıpkı Paris'teki gibi yaşadı, dolaştı, yattı, yedi, içti, gördü ve hissetti. Bu şehri sevdi. İranlı tüccarlarla birlikte yaşadığını ileri sürdüğü ve elbette takıntılı olduğu yıldız öğesini kullanan Yıldız Han'ın İranlıların kullandığı devasa ve kolayca tespit edilebilecek olan Büyük Valide Han olduğunu görebilen çıkmamış. Karagöz oyununun müstehcenliği, bu gölge oyunu hakkında hiçbir şey bilmeyen yayıncıların gözüne "inanılmaz" gözükür. Seraskerat yakınlarında "kâtip, nakkaş ve sahafların" bulunduğu meydana (anlaşılan hâlâ faal olduğu halde Sahaflar Çarşısı tanınmıyor) yakın olan camilerin arasında Bayezid Camii'ni saymak ne kadar doğruysa, oralardan hiçbir şekilde görülemeyecek olan Eminönü'ndeki Yeni Cami'yi de saymak o denli garip kaçıyor.

Oysa Nerval'in İstanbul'u, hayal ürünü bir şehir değil. Burada amaç, gayet başarılı bir yayını yermek değil, sadece şehrin ne kadar yanlış konumlandırılmış olduğunu, dolayısıyla da bazen ne kadar yanlış anlaşılmış olduğunu göstermektir. Böylece de, bu yönünü ve yolunu şaşırma halinin Gérard de Nerval'in en karmaşık hikâyesinin anlaşıl(ama)masında ne denli etkili olduğuna işaret etmektir.

Pandora, her şey demektir

"Onu hepiniz tanımışsınızdır, dostlar! Viyana Tiyatrosu'nun güzel *Pandora*'sı. Kuşkusuz sizde de, bende olduğu gibi, dayanılmaz ve tatlı hatıralar bırakmıştır! Bolonya taşına kazınmış çözümsüz sır belki de ona –gerçekten de ona– uygun düşmektedir: *ÆLIA LÆLIA. Nec vir, nec mulier, nec androgyna, vs.* 'Ne erkek, ne kadın, ne androjen, ne kız, ne genç, ne yaşlı, ne iffetli, ne deli, ne edepli, ama aynı anda bunların hepsi.' Sonuçta, Pandora, her şey demektir, -oysa ben her şeyi söylemek istemiyorum."

"RÜYA ÂLEMİNDE BAŞIBOŞ GEZİNTİ"

Muhtemelen Dumas'nın "Üç günlük delilik" üzerine bir metin siparişinden doğmuş olan *Pandora*, anlatıcının korkutucu, büyüleyici ve değişken bir oyuncuyla aşkının sahnesi olan Viyana'nın çılgınlığında rüya âleminde başıboş bir gezintiyi anlatır. Nerval, bu sayıklamalarını Goethe'nin *Faust*'unun arkasına sığınarak dile getirir: "İçimde, heyhat, iki ruh taşıyorum ve bunların her biri diğerinden ayrılmak istiyor: Biri, aşk ateşiyle yanarak, bedenimin uzuvlarıyla dünyaya tutunuyor; diğerini ise doğaüstü bir hareket kör karanlığın çok ötesine, atalarımızın yüksekler-deki meskenlerine doğru sürüklüyor." Söz konusu olan kuşkusuz anlatıcı açısından romantik bir ikiye bölünme. Ancak bu alıntı aynı zamanda kadın kisvesi altında ikiyüzlülüğün ta kendisi olan aldatıcı Pandora için de geçerli olabilirdi. Pandora'nın hikâyedeki tasvirine bakalım:

"Fransız Sarayı'nda çok geç kaldığım bana hatırlatıldı. [...]

Lir biçiminde örülü saçları, iki muhteşem boynuzla birlikte esmer başının üzerinde yükseliyordu.[...]

Sihir kutusuna ve rakkase kılığına laf ettim. İnsanların kanıyla şişmiş devasa tüpler gibi, elbisesinin altından gizlice kıvrıldığını gördüğüm kızıl renkli yılan ayaklarına saldırmaya bile cüret ettim. [...]

Onu her an, işlenmiş gümüşten iki boynuzuyla, sorguçlu başını hareket ettirip altın işlemeli ipekli elbisesinin kıvrımlarının üzerindeki petekli dantel yakasını dalgalandırarak raks ederken görüyordum. Dünyanın te-

riyle yağlanmış beyaz omuzlarını küstahça parıldatırken, ipekten ve Şark'a has mor renkteki takımlarının içinde ne kadar da güzeldi. [...]

Kendimi birden bire İstanbul'un yumuşacık tahtında rahatça oturmuş buldum. [...]

Kellemi ise, sarayın kapısında sergilediler."[5]

Nerval'in İstanbul'dan dönüşünde Türk resim sanatına ilişkin yazdıklarında tasviri caiz dini konulardan birinin de camiler olduğunu söylemektedir.

Sophie Basch koleksiyonu.

ŞAİRİN HINZIRLIĞI

Pléiade Koleksiyonu'nun baskısında[6] yılan ayaklara bir not düşülmüş: "Şeytani ayaklar. *Kuran*'a göre (XXVIII, 44) Saba Melikesi'ne atfedilenleri andırır."[7] Oysa yılanvari ayakları keçi toynaklarıyla karıştırmamak gerekir, hele ki Nerval'in iması belirli bir hatıraya bir gönderme. Ayrıca, *La Bohème galante* (Şuh Bohem) ve *l'Histoire de la reine du Matin et de Soliman*'da (Sabah Melikesi ve Süleyman'ın Hikâyesi)'nde Nerval'in zikrettiği ve opera kahramanı olarak hayal ettiği Saba Melikesi'yle Pandora'nın hiçbir ilgisi yoktur. Saçları (Jean Guillaume'a göre) 16. yüzyıl Venedik'inin bir saç modelini andırmadığı gibi (Jean Sénelier'ye göre) Esther de Bongars isimli oyuncunun (herhalde çılgın bir dansla havaya dikilecek...) iki yana sarkan saç örgüleriyle göründüğü bir portresine ise daha da az benzemektedir.

Bilmecenin çözümü, Şark'a has mor renk ve taht ile saray kapısındaki kesik baş imalarının çağrıştırması gereken Türk resim sanatıyla ilgili metinde gizlidir. Diğer bir ipucu ise "Fransız Sarayı" tabiridir: 16. yüzyıldan beri İstanbul'daki Fransız sefaretine verilen (ama Viyana bağlamında kullanılmayan) bu isim, bu iki şehrin içi içe geçtiğini düşündürür. Onu diğer tüm yaratıklardan ayıran özellik olan lir şeklindeki saçları, yaprak ve tüylerden oluşan bir demetin iki yanında kalay yahut cıvadan boynuzları, yılanvari ayakları, pulları andıran petekli dantelleriyle yılan-kadın Pandora, Nerval'in Galata Köprüsü'nde ve berber dükkânlarında hayranlıkla seyrettiği gümüşi dişi sfenkslerin camaltı resimlerinden başka bir şey değildir. "Bir Türk, sevgilisinin portresini yapmak istese ancak gövdesini bir canavara benzeterek yapabilecek"... Gérard de Nerval da yıllar sonra ve biraz da hınzırlıkla, şuh, ele avuca sığmayan ve tehlikeli Viyanalı denizkızını bu şekilde tasvir etmiştir. Bu yeni Pandora'nın özellikleri aslında gayet belirgin bir masal hayvanının eşkâlini aslına uygun olarak taklit eder: Model, Şahmeran'dır.

Kilikya'daki Tarsus'ta Şahmaran ya da Şahmeran (etimolojik olarak Farsça "şah" (kral) ve "mâr" (yılan) kelimelerinden türetilerek "yılanların şahı" anlamına gelir), tıpkı Gorgon'un kanıyla ölüleri dirilttiği için Zeus'un yıldırımla çarptığı ve yılan şeklinde dirilen Asklepios gibi topraktan gelen, aynı anda hem habis hem de iyi bir güçtür. Nerval'in İstanbul'da gördüğü sayısız tasvirini asla unutmadığı Şahmeran, Kürt efsanelerine göre sırların bekçisi, iyi huylu bir tür Medusa'dır; insan başı ile sürüngen vücudu, yılan biçiminde altı küçük ayağıyla Urartu Krallığı'ndaki sfenkslerin uzaktan akrabasıdır, Ölümsüzlük ve bilgelik simgesi bu yılanlar ecesi efsanesinin kökeninin Mezopotamya'ya dayandığı söylenir. Günümüzde hâlâ canlı olan ünü, aynı tarzda işlenmeye devam eder; bilhassa Mardin bölgesinde onu tasvir eden çok miktarda camaltı resmi üretilmektedir. O camaltı resimleri ki Nerval'in hafızasına öyle nakşolmuştu ki, cehenneme inişinden kısa bir süre önce, son hayalini tasarlarken anımsadığı şey Şahmeran olmuştu.[8]

DİPNOTLAR

* Qantara (Temmuz 2011) dergisinde yayınlanan bu yazıyı öneren, çeviride yardım ve önerilerini esirgemeyen Edhem Eldem'e teşekkür ederiz.

** Bolonya'da bulunan ve 16. yüzyıla ait bir mezar taşının kitabesi. Kitabe baştan sona çelişkili sözlerden oluşmakta, kısaca hiçbir şey olmayan Aelia Laelia Crispis'in anısına onun hiçbir şeyi olmayan Lucius Agathon Priscius tarafından ceset içermeyen bir mezar ve mezara girmemiş bir ceset için dikilmiş bir levha olarak tanımlanmaktadır. Bu kitabe o tarihten beri gizli bir mesaj içeren bir metin olarak ele alınmış, özellikle simyacılara göre felsefe taşını simgelediği düşünülmüştür.

*** Gérard de Nerval, *Pandora*, Œuvres completes'in içerisinde, t. III, Gallimard, Bibl. de la Pléiade, 1993, s. 653.

1 Pierre Loti, *Aziyade* (çev. Birsel Uzma), İstanbul: Oğlak Yayınları, 2003, s. 65.

2 Arthur Rimbaud, *Cehennemde bir mevsim* (çev. Özdemir İnce), İstanbul: Can yayınları, 1991, s. 81.

3 Gérard de Nerval, *Œuvres complètes* (ed. Jean Guillaume et Claude Pichois), Gallimard, Bibl. de la Pléiade, t. II, 1984, s. 872. Doğu'da camaltı resminin önemi için bkz. François Pouillon, "Des orientalistes indigènes? Notes sur l'émergence d'une modernité picturale en Méditerranée musulmane, XIXe-XIXe siècles", Turcica, 2010, n 42, s. 221-248.

4 Jeanne Bem, " Feu, parole et écriture dans la Pandora de Nerval", Romantisme, 1978, n 19, s. 13. "Viyana Aşkları" *Doğu'ya Seyahat*'ın başında yer alır. Nerval burada iki seyahati, 1939-1840'ta Avusturya'ya yaptığı seyahat ile 1843'te Doğu'ya yaptığı seyahati iç içe geçirir

5 Alıntılar Pandora metninin ilk halinin çevirilerindendir. G. de Nerval, *Œuvres complètes*, Gallimard, "Bibl de la Pléiade", t. III, 1993, s. 1296-1298.

6 Nerval'in *Doğu'ya Yolculuk*'unun en yetkin baskısı, Jean Guillaume ile Claude Pichois'nın derledikleri *Œuvres complètes* (Bütün Eserleri)'nin 2. cildinde yer almaktadır (Paris: Gallimard – Bibliotheque de la Pléiade, 1984). *Pandora* hikâyesi ise aynı koleksiyonun 3. cildinde, el yazması ve provalara göre oluşturulan iki farklı versiyon olarak verilmektedir.

7 Age, s. 1306.

8 Şahmaran filminde (1993) Zülfü Livaneli, Türkan Şoray'ın canlandırdığı Şahmaran'ı İstanbul'da yeraltına taşır. Filmin ilk sahnesi camaltı resmi tekniğiyle Şahmaran'ı resmeden bir çocuğu gösterir.

2012'DEN 1915'E:

TARİHİ BUGÜNDEN GERİYE OKUMAK İMKÂNSIZ MIDIR?

OKTAY ÖZEL

Tarihe bir de bugünden, gözlerimizin önünde cereyan etmekte, hâlihazırda yapılmakta ve yazılmakta olan "tarih"ten bakabilmeyi denesek, 2007 ve 2012 dâhil bütün bu olup bitenlerin de pekâlâ 1915'e dair dolaylı veriler, kanıtlar hânesine yerleştirilebileceğini hayret ve şaşkınlıkla fark edeceğiz. Bu söylediklerimi güncel hukuki dile tercüme etmeye çalışsaydım aşağı yukarı "Hrant Dink cinayeti dosyasının 1915 dosyasıyla birleştirilmesi"ni önermiş olurdum sanırım. Birleştirilmiş dava dosyasının bir nüshasının da kurulması düşünülen "Hakikat Komisyonu"na rapor yazmakla görevlendirilecek tarihçiler heyetinin dikkatine sunardım.

2007 yılında öldürülen Hrant Dink'in cinayet davasında ilk karar 2012 yılının Ocak ayında verildi. Örgütlü suçları soruşturmakla yetkili mahkeme cinayette örgüt bağlantısı göremedi ve cinayeti işleyen ve azmettiren kişileri münferit eylemleri üzerinden mahkûm etmekle yetindi. Mevcut bütün delillere ve ipuçlarına rağmen olayın örgüt bağlantısının üzerine gitmeyerek, konuyu yargılama sürecinin bundan sonraki safhasına havale etmiş oldu.

Mahkeme hâkimi medyaya yansıyan demeçlerinde, bizzat kendisinin de bu sonuçtan tatmin olmadığını, olayın örgütsel olabilecek "arka planı"nın aydınlatılamadığını dile getirmiş. Polisin olayı aydınlatabilecek kimi olay yeri kamera kayıtlarını yok ettiğine dair sorulan soru üzerine ise şöyle demiş: "tabii dava açılmadan önce ulaşılması gereken şeylerdir bunlar... Bunlar dosyaya gelseydi muhafaza edilirdi" (NTV'ye verdiği demeçten naklen *Milliyet*, 20 Ocak 2012).

Belli ki bu dava burada sonlanmadı ve itirazlarla daha üst mahkemelerde devam edecek. Belki bu aşamada "yeterince" tespit edilmeyen örgüt bağlantısı açıkça ortaya konulacak. Her halükârda olayın gerçeği ancak ileride aydınlanabilecek. Ancak mahkemenin bu kararına rağmen, kamuoyundaki yaygın kanaat Hrant Dink cinayetinin daha örgütlü bir çalışmanın sonucu olduğu yönünde. Bu konuda siyasetçisinden hukukçusuna, sıradan insandan cumhurbaşkanına kadar uzanan bir yelpazede paylaşılan bu kanaat, cinayeti kamu vicdanında şimdiden böyle mahkûm etmiş görünüyor.

Toplumsal ve tarihsel olayların doğası galiba biraz da böyle. Tam anlamıyla sahiden yaşanmış, sezgi ve hissiyata yer veren hayata dair bireysel veya kamusal algı ve sezgilerimiz bir yanda, siyasetin popülist ve güç ilişkisine dayalı söylemleri ile hukukun normatif yargıları öte yanda. İkisi arasında her zaman önemli bir açıklık söz konusu. Böylesi bir açıklığın belki de bizatihi kendisi tarihsel veya güncel hiçbir olguya dair bizlere "onaylanmış" (kim, hangi merci tarafından?) hüküm verme

imkânı tanımıyor. Bu yüzden hem hayat, hem hukuk sonsuz bir tartışmalar ve yorumlamalar alanı olarak yaşanıyor.

Böyle bir durumda yarın tarihçi Hrant Dink cinayetini nasıl yazacak, nasıl değerlendirecek? Muhtemelen bugün nasıl tartışıyorsak öyle. Ancak, bütün birbirine zıt iddialar arasından mahkeme kararına rağmen yine de kamusal vicdanda oluşan ortak kanaat üzerinden bir tarihsel değerlendirme, yorum egemen olacaktır. Büyük ihtimal, tarih kitapları bu cinayeti 1990'lar sonrasının Türkiye koşullarında ülke içinde belli bir iktidarı muhafaza etmeye dönük çok yönlü gizli ve karanlık faaliyetlerin, devletin halkına dönük iç operasyon mekanizma ve örgütlenmelerinin jenerik adı olarak kamuoyuna mal olmuş "Ergenekon" bağlantılı bir cinayet olarak yazacaklardır. Henüz, hukuki süreç tamamlanmamış olmasına rağmen, yargılamalar sonucunda yine şimdikine benzer bir karar çıksa bile, bu tarihsel ve toplumsal hüküm pek değişmeyecek muhtemelen. Bu cinayet hukuken değilse de eskilerin tâbiriyle "ma'şeri vicdan"da, yani kamu vicdanında bu geniş bağlantısı içinde mahkûm edilecek. Hukukun arkadan gelmesi veya bu kanaate eşlik edip etmemesi ise sadece teknik bir tartışmanın konusu olacak, bundan öte bir anlamı olmayacak.

Bir an için bu resmi ve çerçeveyi 1915'te başlayan ve doğru bir çizgiyle bugüne kadar uzanan o özel tarihsel eksen ve bağlama taşımayı denersek ne olur? Hatta kimilerimiz 1915 "Ermeni Tehciri" ile 2007 Hrant Dink cinayeti arasında doğrudan bir ilişkinin kurulabileceğini söyleseydi buna nasıl tepki verirdik? 1915'i 2007 veya 2012 üzerinden de anlamaya ve çözümlemeye çalışsaydık çok saçma bir işe mi girişmiş olurduk? Tarihsel araştırmalar doğası gereği bugünden geriye işleyen bir zihinsel süreç ve muhakemeyi içeriyorsa, uzantıları doğrudan bugüne kadar gelen, bugünümüzü de büyük ölçüde etkileyen böylesine büyük bir tarihsel olgu söz konusu olduğunda 1915'e öncesi ve sonrasıyla Hrant Dink cinayeti üzerinden bakmayı denemek çok mu anlamsız kaçardı?

19 Ocak 2012'de kalabalık bir grup Taksim'den Agos'un önüne yürüyerek orada Hrant Dink'i andı.

Şöyle bir analoji yaparsak eğer, mevcut yargı kararına rağmen bizlerin bu cinayete dair kamusal akıl ve vicdanımızda oluşan ortak kanaatin benzerinin 1915'i yaşayan, ona şahit olan kuşakların zihninde ve vicdanlarında da oluşmuş olabileceği ihtimaline ne dersiniz? Sadece tehcire maruz kalmış kitlelerin ve onların çocuklarının, torunlarının "kurban" (victim) konumlarından hissettikleri, oluşturdukları ve yeniden ürettikleri bakış açısı ve içselleştirilmiş bilgiden bahsetmiyorum. 1,5 milyonu aşkın Ermeni nüfusuna karşı topyekûn gözünü karartmış olan İttihad ve Terakki yönetiminin "derin" çekirdeği ile onların harekete geçirdiği kademeli paramiliter yapılanmaların açıktan, gizliden cinayetlerine destek veren, ortak olan sıradan insanlar kitlesinin faili veya yakından şahidi oldukları bu toplu cinayete dair bizatihi kendi vicdanlarında ve bilgi dağarcıklarında oluşan algının da sandığımızdan ve onlara atfettiğimizden çok farklı olabileceğini düşünemez miyiz? Savaş zamanı koşullarının ve karşılıklı bilenen duyguların keskinliğine rağmen, yaşanan olayın orantısız boyutu ve trajik sonuçları karşısında bu kitlelerin ortak duygusunun sahiden ve sadece "bize ihanet ettiler, bedelini ödediler"den ibaret olduğuna inanabilir miyiz? 1915'in Hrant Dink cinayeti esnasında ve sonrasında bizlerin hissettikleriyle kıyas kabul etmez çapı ve niteliği göz önüne alındığında, 1915'in fail veya şahitleri olan büyük dedelerimizin ve bütün savunma refleksi ve meşrulaştırma çabalarına rağmen bir yandan da kolektif bir suça ortak veya şahit olma duygusunun ağırlığından tamamen uzak yaşadıklarını söyleyebilir miyiz?

Kaldı ki, bu sorulara vereceğimiz cevapların tamamen afakî nitelikte olacağını de ileri süremeyiz. Elimizde daha o dönemin şahitliklerinden oluşan binlerce dolaylı ve dolaysız tanıklıklar ve kanıtlar varken, daha olaylar sırasında tehcir uygulamasının katliama dönüşmüş olduğunu söyleyen, ona karşı çıkan, bu yüzden kendi hayatını tehlikeye atan görevliler, sade insanlar varken, 1915 olayının hâlâ "ihanet" ve "savaş zamanının kaçınılmaz sonuçları" söylemleriyle bugün de savunulmaya çalışılması ve meşrulaştırılmasının gerçekten Hrant Dink cinayeti davasında mahkemenin verdiği karardan, onun inandırıcılığından çok bir farkı olduğunu iç rahatlığıyla söyleyebilir miyiz?

"...1915'in fail veya şahitleri olan büyük dedelerimizin ve bütün savunma refleksi ve meşrulaştırma çabalarına rağmen bir yandan da kolektif bir suça ortak veya şahit olma duygusunun ağırlığından tamamen uzak yaşadıklarını söyleyebilir miyiz?"

Fotoğraf: Donald E. Miller'in *Survivors/ An Oral History of the Armenian Genocide* isimli kitabından alındı

Ermeni mülteciler, Aralık 1920.

Library of Congress.

1915 tehcir kararına adım adım nasıl gidildiği, tehcir uygulamasının kendi içsel süreçleri ve dinamikleri içinde nasıl bir sarmal yaratarak gittikçe radikalleşip "bütün Ermeniler"i içeren bir kapsama ulaştığı, sürecin merkezden ve taşradan nasıl adım adım yönetildiği ve sonuçlarının ölümcül olacağının başından itibaren nasıl çok net bir şekilde öngörüldüğünü bugünkü tarih çalışmaları yeterince açıklıkla ortaya koymuyor mu? Bu olayların şahitlikleri ve tanıklıkları daha o süreçte kayda geçmiş, sonraki yıllarda onlarca hatırata yansımış değil mi? Dahası, bugün o günleri yaşamış olanlarla konuştuğunuzda, 1918-20 döneminde Doğu Anadolu'da Ermeni çeteleri ve silahlı güçlerince katliama maruz kalanlar dışındakilerin, Ermeni komşularından oluşan kafilelerin Anadolu sathında sevkıyatı esnasında nelerle karşılaştıklarını açıklıkla dile getirmelerinin hiçbir kanıt değeri olmadığını söyleyebilir miyiz?

Bütün bunları dikkate almadan, 1918-19 Divân-ı Harb-i Örfî yargılamalarının işgal altındaki Osmanlı başkentinde İttihatçı düşmanı bir hükümetin inisiyatifinde gerçekleştirilmiş olduğunu söyleyerek, o duruşmalarda sürecin nasıl yaşandığına dair dile getirilen onlarca, yüzlerce ayrıntıyı, doğrudan şahitliği ve failliği görmezden gelmek nasıl bir ruh haline işaret eder? Bu durumun, bizlere bir süredir Türkiye'de "Ergenekon" başlığı altında görülmekte olan yargılama süreçlerinde ortaya dökülen belge ve bilgileri, yüzlerce önemli ayrıntıyı, bizatihi içeriği görmezden gelerek bu davaların "siyasi" boyutuna işaret etmekte ısrar eden belli kesimlerin ruh haliyle paralellik kurdurması gerçekten çok mu garip? Her ikisinde de ayrıntılarda açıkça sesini duyurmaya çalışan tarihsel gerçek bu tür siyasi hesaplaşmanın bağlam ve şekil tartışmalarıyla bir kez daha görmezden gelinmiş, ikincilleştirilmiş olmuyor mu? Tarihçi için burada çok kritik yöntemsel bir sınav söz konusu değil mi?

1915'in doğrudan plânlayıcıları ve yürütücülerinin savaşın sonlarına doğru ve akabinde, yurtdışına kaçmadan binlerce belgeyi, gizli yazışmayı adeta birer suç deliliymişçesine (değiller miydi?) çuvallarla külhanlarda yakıp imha etmeleri ile bugün mülkî erkân, emniyet ve ordu teşkilatının ilgili birimlerinin Hrant Dink cinayetiyle ilgili en kritik belge ve bilgileri saklamaları ve imha etmeleri arasındaki benzerliğe işaret etmek tamamıyla anlamsız mıdır? Bu bağlamda 1915 tehcirinin örgütlü ve sistematik niteliğini örtmeye çalışan bir karartma mekanizması ile 2007 cinayetinin münferit vaka olduğunu daha ilk günden bilen ve ağız birliğiyle açıklayan ilgili ve yetkililerinin yargılama sürecinde bütün güçleriyle delil karartmaya çalışması arasında paralellik kurmak gerçekten abes midir? Ya da, bugün cinayetin tetikçisi ve görünürdeki azmettiricisinin cezaya çarptırılmış olması ile 1915-16'larda yer yer açık cürüm işlediği sabit olan bazı şahısların yargılanıp cezalandırılmış olması, ne 2007'nin ne de 1915'in gerçek niteliğini değiştirmeye yeter mi?

Daha önemlisi, 2007 yılında Hrant Dink'in ölümüyle noktalanan tarihsel süreç içinde Osmanlı'dan Cumhuriyet'i de içererek günümüze gelen kesintisiz bir hattın varlığını görmek çok mu zor? Osmanlı'nın 1915'i ile Cumhuriyet'in 2007'sini birbirine doğrudan bağlayan bir tarihsel eksenin varlığını, ülkenin gayrimüslim yurttaşlarını toplumsal, kültürel ve siyasal alanda "yok sayma" ve neredeyse asimilasyonu bile bilinçli olarak dışlayan düşmanca politikalarındaki süreklilik görülmezse, üzerinden neredeyse yüz yıl geçmesine rağmen Osmanlı'nın 1915'ini, bugünkü Cumhuriyet devletimizin adeta o facianın faillerinden daha bir şevk ve azimle körü körüne savunma telaşına düşmüş olmasını anlamakta güçlük çekeriz. Şu soru tamamen anlamsız mıdır örneğin: Cumhuriyet yönetimleri yurttaşlarına bakışı ve bilhassa gayrimüslim yurttaşlarına (bu arada Kürtlere de) yönelik politikaları itibariyle kendini Osmanlı'nınkilerden farklılaştırmayı başardı mı? Ya da: bunu gerçekten istedi mi? Bugün istiyor ve bu yönde bir gayret gösteriyor mu?

Yapılmış bunca tarih çalışması ve geliştirilmekte olan güncel analiz, bu sorulara verilecek cevabın açıkça "hayır!" olduğunu ortaya koymaya devam ederken, bu tarihsel sürekliliğin en derinden farkında, hatta tam bilincinde olan kesimin de bizatihi o devletteki sürekliliği sağlayan ve temsil eden aktörler olduğunu, olabileceğini ileri sürmek çok mu anlamsız olurdu? Belki bu yüzden-

dir bugün "Ermeni Meselesi" denildiğinde bütün sorunu güncel "soykırım mı değil mi?" teknik/hukuki/politik tartışmasının boğuntusuna getirip "1915'te gerçekten ne oldu?" sorusuna cevap aramayı bile gereksizleştiren söylemlerle kamuoyunun ve tarihçilerin baskı altına alınmaya çalışılması. 2005 yılında İstanbul'da düzenlenen konferansı "bizi arkamızdan hançerlediler" diyerek sabote eden provokasyonun merkezindeki siyasi aktörlerin bugün Hrant Dink cinayetiyle ilgili mahkeme kararı konusundaki suskunlukları veya anlamsızca sözü dolandırmaları da belki bu yüzdendir. İhtimal ki, biz tarihçiler dâhil hepimizden ziyâde onlar biliyor hem 1915'in hem 2007'nin gerçek niteliğini.

Güncel ile geçmiş arasındaki "tarihsellik", özellikle yakın geçmiş söz konusu olduğunda, bizlere bu iki olay arasındaki dönemler-üstü/arası derindeki bağlantılar, dip akıntıları üzerine bu türden zihinsel egzersizler yaptırmayacaksa, bugünden geriye bir tarih okumasının da mümkün olamayacağını ileri sürmüş, tarihçi H. Carr'ın bugün ile geçmiş, tarihçi ile belgesi arasında iki ayak üzerinde işlediğini söylediği tarihçilik uğraşının bir ayağını görmezden gelmiş oluruz. Bu durumda her tarihi olay ve olgu döneminin bağlamında birer "münferit vak'a" olarak envantere kaydedilir, tarihçi bunları yan yana, art arda sıralayan pasif bir bir mürettip konumuna düşer. Dahası, bu anlayışla uzun dönemlere yayılan süreklilikler, yapılar ve süreçler çalışılamaz, incelenemez, açıklanamaz ve anlamlandırılamaz hale gelirdi. Kısacası, bu noktada artık tarihçilik yapılamaz olurdu.

Hrant Dink cinayeti yargılamasının bu aşamasında mahkemenin "münferit vak'a" kaydının nasıl ki hâkimin kendisinin bile gerçek kanaati olmadığını biliyorsak, mevcut çalışmalara dayanarak 1915'in merkezindeki faillerin de, o sürece katılan veya şahit olan geniş kitlenin de tehcir süreci ve sonuçlarına dair gerçek algısının hiç de bugün ısrarla inanmamız istendiği gibi olmadığını söyleyebilecek durumdayız. Bütün bu süreklilikler, derin bağlantılar ve paralellikler olanca zengin tanıklıklarıyla ortadayken, bunları fark etmemek, onlara işaret etmemek mümkün olabilir mi? Tarihçilerin ve tarihçilik mesleğinin onlara bigâne kalabileceğine, ilelebet görmezden gelebileceğine inanabilir miyiz? O halde nedir tarihçiliğimizin sessiz kalmayı tercih eden büyük kesimi dışında, 1915'e dair bilinçli karartmaya yardımcı olan ateşli ve keskin dilli yargıçlarının hiçbir sistematik araştırma ve inceleme yöntemine itibar etmeden geliştirdikleri bilim-dışı (ön)yargılarının sebebi? Yoksa onlar da mı daha baştan biliyorlar üzerinde konuştukları, çalışır gibi yaptıkları olayın hakikatinin ne olduğunu? Hrant Dink davasında bir noktada hüküm veren hâkimin, verdiği kararın niteliğine dair bilinçlilik durumunun bu tarihçilerimizin 1915 üzerine icra ettikleri kendi tarihçiliklerinin niteliğine dair bilinçlilik durumundan çok daha ileri göründüğünü söylemek çok mu haksızlık olur? Hâkim en azından "kendisine ulaşmayan" ya da "kendisinin ulaşamadığı" deliller olduğunun farkında ve bilincinde. Ya söz konusu tarihçilerimiz? Sanırım çoktan beridir milli davanın hizmetinde sadece "tarihçi" olarak değil, aynı zamanda birer yargıç, uluslararası hukukçu, soykırım ve diplomasi uzmanı olarak da sahnedeler.

Tarihçiliğimizin sessiz kalmayı tercih eden büyük kesimi dışında, 1915'e dair bilinçli karartmaya yardımcı olan ateşli ve keskin dilli yargıçlarının hiçbir sistematik araştırma ve inceleme yöntemine itibar etmeden geliştirdikleri bilim-dışı (ön)yargılarının sebebi nedir? Yoksa onlar da mı daha baştan biliyorlar üzerinde konuştukları, çalışır gibi yaptıkları olayın hakikatinin ne olduğunu?

2007 yılında öldürülen Hrant Dink'in cinayet davasında ilk karar 2012 yılının Ocak ayında verildi. 19 Ocak 2012'de Agos'un önünde açılan "*Hrant'sız 5 Yıl*" afişi.

Oysa uzmanı olduğumuzu sandığımız tarihe bir de bugünden, gözlerimizin önünde cereyan etmekte, hâlihazırda yapılmakta ve yazılmakta olan "tarih"ten bakabilmeyi denesek, 2007 ve 2012 dâhil bütün bu olup bitenlerin de pekâlâ 1915'e dair dolaylı veriler, kanıtlar hânesine yerleştirilebileceğini hayret ve şaşkınlıkla fark edeceğiz. Bu söylediklerimi güncel hukuki dile tercüme etmeye çalışsaydım aşağı yukarı "Hrant Dink cinayeti dosyasının 1915 dosyasıyla birleştirilmesi"ni önermiş olurdum sanırım. Birleştirilmiş dava dosyasının bir nüshasının da zaman zaman kurulması gündeme gelen "Hakikat Komisyonu"na rapor yazmakla görevlendirilecek tarihçiler heyetinin dikkatine ve incelemesine sunulmasını isterdim.

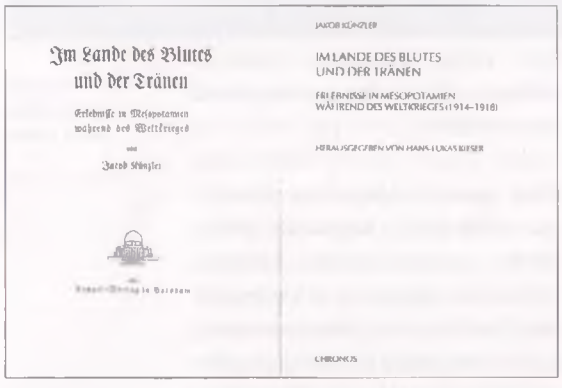
JAKOB KÜNZLER'İN KİTABI

KAN VE GÖZYAŞLARI ÜLKESİNDE

Im Lande des Blutes und der Traenen 1999 yılında yapılan genişletilmiş yeni baskısının yayıncısı Zürih Üniversitesi'nden Prof. Hans-Lukas Kieser. Kitabın Türkçesi de Kieser'in önsözüyle, hâlihazırda Belge Yayınları'ndan yayınlanmak üzere beklemektedir. Yayıncı Ragıp Zarakolu'nun KCK davası kapsamında tutuklanması bu kitabın da yayınlanması sürecini olumsuz etkilemiştir. Bu vesile ile hem Zarakolu'nun hem de KCK davası adı altında binlerce insanın tutuklanmasından duyduğumuz rahatsızlığı dile getirmek isteriz.

Kan ve Gözyaşları Ülkesinde, İsviçreli Jakob Künzler'in (1871-1949) 1899 ile 1922 yılları arasında Alman Doğu Misyonu'na bağlı bir İsviçre kurumu olarak faaliyet gösteren, Urfa'daki İsviçre Hastanesi'nde çalışırken yaşadıklarını ve topladığı tanıklıkları kaleme almasıyla ortaya çıkmış bir kitap. Künzler kendisini, bölgede yaşananların tanığı olarak görür ve bu sorumlulukla 1920 sonbaharında yazdıklarını Potsdam'daki Tempel Yayınevi'nden yayınlatır. Kitap, Avrupa ve Osmanlı dünyasının modern araçlarla organize edilmiş ilk soykırımına, yani Jön Türklerin savaş rejiminin Osmanlı Ermenilerine 1915 yılında uyguladığı kırıma tanıklığıdır. 1922'de hastanenin kapanmasından sonra Künzler, hayatının sonuna kadar Lübnan'da yaşayacaktır. 1947 yılının sonunda Basel Üniversitesi tarafından fahri tıp doktorası verilen Künzler, Lübnan hükümetinin de üstün hizmet madalyasına layık görüldü.

Toplumsal Tarih'in bu sayısı için bu kitaptan 29, 30 ve 31. bölümleri seçtik. Ayrıca, "Kuzeyden Sürülenler" başlıklı, Künzler'in kadınların tanıklıklarını kalem aldığı 8.'bölümde yer verdiği anlatımları da önemli bulduğumuzdan ayrıca aktarmak istedik. "Adıyaman'dan Vartar Kazancıyan Anlatıyor" başlıklı bölüm kadınların yaşadıkları felaketi nasıl anlattıklarına bir örnek.

Orijinal adı: ***Im Lande des Blutes und der Traenen. Erlebnisse in Mesopotamien waehrend des Weltkrieges (1914-18).***

Jakob Künzler
Yayına hazırlayan: Hans Lukas Kieser.

Kan ve Gözyaşları Ülkesinde'den bölümler

8. KUZEYDEN SÜRÜLENLER

Urfa, kuzeyden Sivas, Erzurum ve Mamuret ül Aziz (Elazığ) vilayetlerinden gelen talihsiz sürgün kafilelerindeki yüz binler için Mezopotamya bozkırlarına geçiş noktası olmuştu. Gittikçe daha kederli ve ümitsiz bir durumda geliyorlardı bu kafileler Urfa'ya. Sürülenler arasında artık erkekler yoktu, kafileler sadece kadınlar ve 4-12 yaş arası çocuklardan ibaretti. Kamplardan kaçıp bize ya da Ermeni mahallesine gelenlerin anlattıkları öyle inanılmazdı ki, kelimelerin kifayetsiz kaldığı, ifade edilemez şeylere korkunç bir zulümle tanık olmuşlardı. Birlikte binlerce kişi yola çıkmıştı fakat bunların içinden sadece küçük bir grup Urfa'ya gelmişti. Bu bütün kafilelerde böyleydi ve her sürgün kafilesi bize akıl almayacak olaylar anlatıyordu.

Bu gelişmeler, Urfa Ermenileri için kendi başlarına bu tür olayların gelmeyeceği umudunu yok etti. Ümitsiz durumlarına bir çare bulmak için, geceleri evlerinde gizlice toplantılar düzenliyorlardı. Nasıl boğulan kişi tutunacak bir çöp ararsa, korku içindeki bu insanların da pek de tekin olmayan cankurtaran ipi olarak hâlâ umutları vardı: İtilaf Devletleri'nin orduları! Kurtuluşlarının sadece onların ellerinde olduğunu sanıyorlardı. Neler yapabileceklerini konuşuyorlar fakat bir türlü sonuca varamıyorlardı. Ne yapabildiler ki? Kendilerini savunmayı düşünemiyorlardı bile. Gençler,

gençliklerine doyamadan ölmüşlerdi. Sadece 19 Ağustos'ta yüzden çok erkek ölmüştü; iki işçi taburunda öldürülenler de cabası. Arada bir yine asker kaçakları geliyordu. Bunlar kendi yurttaşlarını olası bir nakle karşı direnmeleri için ikna etmeye çalışıyorlardı hep.

Sürgünler konusuna yakından ışık tutmak için, daha sonra bizim hizmetimizde çalışmaya başlayan kadınların bana anlattığı olayları aktarmak istiyorum burada. Tanıklıklarına, benim de şahit olduklarım ışığında, tamamen gerçek diyebiliriz.

1. Adıyaman'dan Vartar Kazancıyan Anlatıyor: "Erkeklerimiz götürülmüşler ve öğrendiğimize göre, biz kadın ve çocuklara göç etmemiz emri geldiğinde de öldürülmüşlerdi. Kadınların büyük bir kısmı bunun üzerine valiye gidip, kendilerini göndermemesi, bulundukları yerde öldürtmesi için yalvardılar. Böyle bir ölüm şeklinin bir merhamet göstergesi olarak yerine getirilmesini diledik; fakat nafile, böyle bir lütufta bulunmadılar, göç etmek zorunda kaldık.

Memleketimiz olan Adıyaman'dan Samsat kenarındaki Fırat Nehri'ne on saatte gidiliyordu. Kervanımız bu yolu on günde yürüyebildi; bilinçli olarak bir sağa bir sola götürülmüştük. Birçok genç kadını ve genç kızı yolda kaybettik. İlk iki gece bize dokunmadılar fakat daha sonra her gece genç kızları vermemiz için zorlandık. Bu kızlar ertesi sabah namusları lekelenmiş olarak geri geliyorlardı. Bir keresinde bu şehvet düşkünlerine genç kızlar yerine kadınları vermeyi denedik. Ertesi sabah bu hileye cüret eden anneler vuruldu.

Kız kardeşimin on iki yaşındaki kızını kurtarmak için, onu tanınmaz hale getirmek amacıyla yüzünü siyaha boyadım; kucağına da bir bebek verdim. Böylece yanımızdaki jandarmaları ve Kürtleri Urfa'ya varana kadar kandırmayı başardım; kız kardeşimin kızını genç bir kadın sanmışlardı. Urfa'ya vardığımızda üçüncü bebeği taşıyordu kollarında, diğer ikisi hastalıktan ve açlıktan ölmüştü.

Günlerce Fırat kenarında kaldık. Burada paramızı ve namusumuzu çaldılar bizden. Para veremeyenler nehre atılıyordu. Zorla parası alınmaya çalışılan bir kadın ipe bağlanarak suya atıldı. Bir süre sonra sudan çıkarılarak, parasını verip vermeyeceği soruldu. Fakat kadının parası kalmamıştı. Tekrar bağlanarak suya atıldı. İpi çözmeyi başaran kadın, kendi isteğiyle akıntıya kapılıp gitti. Sonunda kervanda yiyecek kalmamıştı. Normalin çok üstünde paralar vererek Kürtlerden yiyecek bir şeyler alabiliyorduk. Samsat'tan sonraki yol Urfa'ya kadar on saatte yürünebiliyordu fakat biz bu yolu da sekiz günde kat edebildik. Adıyaman'dan çıkarken 2.000 kişiydik, Urfa'ya 400 kişi varabildik. Bu 400 kişinin hemen hepsi hasta ya da açlıktan ölmek üzereydi.

Urfa 1902, Jakob Künzler hastahanede çalışıyor.

HL Kieser'in *Iskalanmış Barış* kitabından.

Urfa'da akrabalarım vardı. Onların yanına kaçmak istedim. Kervandan uzaklaşmak için uygun bir anı kolluyordum. Başardım da. Yolda bir Türk beni yakalayarak yakınlardaki bir mağaraya doğru sürüklemeye çalıştı. Korkudan elimde kalan son para destesini çıkararak bu uçkuru gevşeğe verdim ve destede 50 altın olduğunu söyledim. Bunun üzerine şaşırıp beni serbest bıraktı. Ben de kervana doğru kaçtım. Destede aslında sadece 50 çeyrek mecidiye vardı (gümüş frank). Sonraki günlerden birinde ölüleri gömmem gerekiyordu. Bu iş sırasında Alman misyon hastanesine kaçmayı başardım.

Fakat hastanedeki insanlar da nakledilince, benim de yeni bir yere gitmem gerekti. Misyon evlerinden götürülen kadınlara ve çocuklara Akçakale'ye kadar iyi muamele edildi. Tifo çoğunun kurtarıcısı olmuştu. Fakat tifoya yakalanmayanların yola devam etmesi gerekiyordu. Yolda hastalananlar yolun kenarına bırakıldılar. Kimse onlarla ilgilenmedi.

Ben de Rakka'ya gönderildim. Yolculuk korkunçtu. Yiyecek içecek yoktu. Günler sonra Rakka şehrinin bize uzaktan el salladığını gördük. Orada kendimizi hemen nehre atmayı umuyorduk. Şehre oldukça yaklaşmışken, tekrar Urfa'ya dönebileceğimiz söylendi; Sultan bizi affetmişti. Son bir umutla yorgun kalplerimiz tekrar kamçılandı. Fakat pek azımız Akçakale'ye ulaşabildik. Ben orada hastalandım. Diğerleri Urfa yakınlarına kadar gitmiş. Fakat şehir uzaktan görünmeye başladığında, tekrar Rakka'ya geri dönmeleri söylenmiş. Korkunçtu. İyileştiğimde kendimi bir Arap evinde buldum. Çok iyi bakılmıştım. Artık ayağa kalkabildiğimde, Araplar beni alıp bir eşeğe bindirerek, Urfa'ya hastaneye geri gönderdiler."

29. SÜRGÜNLERİN SONUNCUSU

Sürgünleri ve Ermenilerin imhasını planlayan Jön Türkler için, milyonlarca kişilik bir halkı yok etmek kolay bir iş değildi. Sürgünler tam bir yıl sürdü. Sürgün edilen son grup 1916 Haziranı'nda Urfa'dan geçti. Bu sürgün kafilesinde ilginç olan şey, diğerlerinden farklı olarak kafilenin daha çok erkeklerden oluşmasıydı. Nasıl olmuştu bu?

Bağdat demiryolunun mühendisleri hattın inşasında savaş döneminde hızlandırılmış bir tempoyla çalıştılar. Bu iş Türkler ve müttefikleri için hayat memat meselesiydi. Fakat nasıl Avrupa'da İtalyanlar olmadan bir demiryolu inşa etmek zorsa, Türkiye'de de Ermeniler olmadan bunu yapmak zordu. Ermeniler, büyük işler başaran, çalışkan insanlardır. Demiryolu inşaatında güvenilir bir insana ihtiyaç duyulduğunda, bu işe neredeyse sadece Ermeniler getirilirdi. Müslüman bir muhasebeci olduğunu düşünmek bile imkânsızdır. Bu çalışkan işçiler 1915 yazında sürülecekleri zaman, demiryolu mühendisleri, Almanlar ve İsviçreliler bütün güçleriyle karşı koymaya çalıştılar buna. Bu beylerden biri bana, neredeyse bir yıl boyunca Türklerin bu işçileri de bertaraf etme planına karşı savaştıklarını anlattı. Nihayet 1916 Haziranı'nda birkaç bin işçiyi işten çıkarmak zorunda kaldılar. İşte son olarak Urfa'dan geçen erkekler bunlardı. Fazla ilerlemelerine de gerek kalmadı. Viranşehir'de, kendilerinden önceki yüz binlerce kardeşleriyle aynı akıbeti paylaştılar. Bıçaklarla öldürüldü hepsi de.

Fırat kenarında küçük bir şehir olan Der Zor'da, Ermenistan'ın ve Anadolu'nun her yerinden, geride kalan Ermenilerin bir araya getirildiği bir toplama kampı vardı. 60.000 civarında insan vardı burada; çoğu artık yürüyen iskelete dönmüş insanlar. Açlık, yüzlerini tanınmayacak hale getirmişti. İnsani olan çok az şey kalmıştı bu yüzlerde. Gübre yığınının üzerinde, aç köpeklerle beraber artık ekmekler ve yenilebilecek daha ne varsa onun için kavga ediyorlardı birbirleriyle. Salatalık kabukları ya da benzeri şeyler için birbirlerini neredeyse öldüresiye dövdükleri oluyordu. Çevreye korkunç bir koku yaydığı için insanların yaklaşmaya

bile cesaret edemediği bu kamplardaki insanların yaşamaya mecallerinin kalmadığını ve üstelik sürekli salgın hastalık yaydıklarını vali de gördü. Bunun üzerine hiç tereddüt etmeden bu insanların ortadan kaldırılması talimatını verdi; küçük gruplar halinde şehir dışına çıkarılarak öldürülüyor, sonra da Fırat'ın sularına atılıyordu. Böylece ölüleri gömme zahmetinden de kurtuluyorlardı. Yıllarca süren katliamlar ve açlıktan kaynaklı ölümlerden sonra o zamana kadar Müslüman evlerinde saklanan Ermeniler, artık biraz daha güven içinde yaşayacakları ümidine kapıldılar. Tebaasına o koca tokatları atan hükümetin kolu tutulmuş muydu acaba? İnsafa mı gelmişti? Bilhassa erkek çocuklara yapılan tecavüzler ve çirkin davranışlar devam etse de, Ermenilerin kanun dışılığı sona ermişti her halükârda.

30. GARABED KARATAŞCIYAN'IN KADERİ

İşte yine özel bir örnek. Garabed Karataşcıyan, Urfalı zengin bir tüccar, Ermeniler için kara günler yaklaştığında bana gelerek, ailesi ile birlikte benim evimde kalmak istediğini söyledi. Bana bunun için para teklif etmesi hoşuma gitmemişti gerçi, fakat yürekler acıtan yalvarışına dayanamadım ve yanıma aldım onu. Eğer hayatta kalırsa, diye düşündüm, hastane sandığına bağışta bulunabilir.

Urfa'daki Ermeniler ümitsizce son savaşlarını verirken, Garabed, evimden çıkmak istediğini söyledi bana.

Burada kendisini kesinlikle bulurlar diye düşünüyordu. Arapların yanına gidebileceğini söyledi. Daha önce de birkaç Ermeni saklanmıştı Arapların yanında, onların yanında saklanmak en iyisiydi. Ve böylece Garabed evimden çıkıp tanıdığı, canını teslim edebileceğini düşündüğü Kürtlerin yanına taşındı. Fakat karısı ve çocukları benim yanımda kaldı. Evimde yaşayan diğer insanlarla beraber polis tarafından alınıp götürülene kadar da yanımdaydılar. Karısı bir küçük oğluyla beraber Der Zor'a gitti. Ondan sık sık haber alıyordum orada. Fakat bir gün, Türklerin saklanan Ermenileri aradığı bir dönemde Garabed tekrar yanıma geldi. Kürt Muhammed adıyla ona hastanede bir yatak verdim. Diğer Ermeniler kısa bir süre önce hastaneden götürüldükleri için, geçici olarak en güvende olacağı yer burasıydı.

Haftalarca sağlıklı bir hasta olarak hastanenin havasını soluduktan sonra, tekrar kendisini daha önce saklayan Kürtlerin yanına taşınmasını rica ettim ondan.

Taşındı. Aylar sonra şehre gelip kendisini valiye takdim etti. Şimdiye kadar nasıl hayatta kaldığını anlattı valiye, ona sığınıyordu, emrine amadeydi, her gün can korkusuyla yaşamıştı, gizli saklı yaşamak canına yetmişti artık. Vali onu serbest bıraktı fakat geçici Müslüman ismini kullanmaya devam etmesi gerekiyordu.

Garabed, eşinin ve bir çocuğunun hâlâ Der Zor'da ve hayatta olduğunu öğrendi benden. Onları ziyaret etmek istedi. Bunu kesinlikle yapmamasını salık verdim. Karısının, nüfuzlu bir Müslüman'ın yanında hizmetçi olarak çalıştığını, iyi ellerde olduğunu biliyordum. Fakat aşk laftan üstündür. Garabed, yolculuğu sırasında validen askerî koruma aldı. Böylece mutlu mesut Der Zor'a vardı. Burada buldu ölüm onu.

Karısı ve çocuğu ateşkesten sonra tekrar Urfa'ya döndü. Yanında çalıştığı Müslüman teslim etmemişti onu.

31. KÜRT SÜRGÜNLERİ

Ermenilerin kökünü kazımak isteyen Jön Türklerin, aslen Ermenistan'ın yukarı bölgesinde yaşayan ve kendi dinlerinden olan Kürtleri de evinden yurdundan ettiğini hiçbir Avrupa gazetesi yazmamıştır. Başta Ermenilere de yapıldığı gibi, Kürtlerin güvenilmez insanlar olduğu ve Rusların tarafına geçebilecekleri bahane edilerek uygulandı bu. Böyle bir sonuca varmalarına Kürtlerin ne kadar sebebiyet verdiğini bilmiyorum. Bildiğim, sürülenler arasında, savaşın başında Ruslara karşı meydanda cesurca savaşmış ve Türklerin şimdi kendilerine böyle muamele etmesini nankörlüğün alası olarak gören yüksek rütbeli Kürt subayların da olduğuydu.

1916 kışında, Cabahcur, Palu, Muş bölgelerinden, Erzurum ve Bitlis vilayetlerinden Kürtler sürüldü. Tahminen 300.000 civarında Kürt güneye gönderildi. Önce Yukarı Mezopotamya'ya, en çok da Urfa civarına yerleştirildiler. Fakat batıda Antep ve Maraş civarında konaklayanlar da vardı. 1917 yazında Konya ovasına nakiller başladı. Genç Türklerin niyeti, Kürtleri kendi vatanlarında bırakmamaktı. İç Anadolu'da, Türklerin içine karışarak yavaş yavaş kaybolacaklardı Kürtler. Sürgün konvoylarındaki Kürtlere yapılan muamele Ermenilere yapılan muameleden çok farklıydı. Yolda hiç eziyet çekmediler, kimse onlara dokunamıyordu. Fakat en korkuncu, sürgünlerin kışın ortasında yapılmış olmasıydı. Akşam Kürt kafilelerinden biri bir Türk köyüne geldiğinde, köylüler korkudan hemen kapılarını kapatıyordu. Bu yüzden bu zavallı insanlar kışın ortasında geceyi yağmur ve kar altında geçirmek zorunda kalıyorlardı.

Ertesi sabah köylüler, donarak ölenler için toplu mezarlar kazıyorlardı. Nihayet Mezopotamya'ya varabilenlerin acıları da uzunca bir süre son bulmadı. Kürtlerin yarı yıkılmış Ermeni mahallelerine yerleştirildiği ve hükümetin ekmek dağıtarak sefalete çare bulmaya çalıştığı şehirlerde önceleri durumu idare ediyordu. Fakat köylülerin Kürtlerden çekindiği ve zaten bitmek üzere olan erzaklarını korkuyla onlardan sakladığı köylerde durum farklıydı. Buralarda kıtlık başlamıştı sürülen bu zavallı insanlar arasında. Ermeniler için yaptığım kurtarma çalışmaları hükümet tarafından hasetle ve kıskançlıkla izlendiği için ve insanoğlu olarak nihayetinde kardeşimiz olan Kürtlerin çektiği acılar beni derinden etkilediği için 1916 yılının Aralık ayında Halep'e gittim. Niyetim oradaki konsolosları bir yardım kampanyası için harekete geçirmekti. Böyle bir kampanyanın, Ermenilere yapılan yardımlar için de olumlu sonuçlar doğuracağına inanıyordum. Hem Alman konsolosu hem de Amerikan konsolosu talebimi olumlu karşıladı. Dönüşte, yardıma ihtiyacı olanların sayısı hakkında bir fikir edinebilmek için Suruç ve Harran ovalarındaki köylerden geçtim. 30.000 civarında insan bulunuyordu ve buna her gün kuzeyden gelen yeni kafileler ekleniyordu.

Aralık ayı sonunda konsoloslardan olumlu cevap aldım ve hemen akabinde Amerikan Konsolosluğu'ndan Bay B. yanında 150.000 frankla beraber geldi. Alman konsolosu da 300 Ltq. (7.000 frank) gönderdi bana. Farklı bölgelerden toptan buğday ve arpa satın alarak, açlık çeken insanlara dağıtma teklifim kabul edildi.

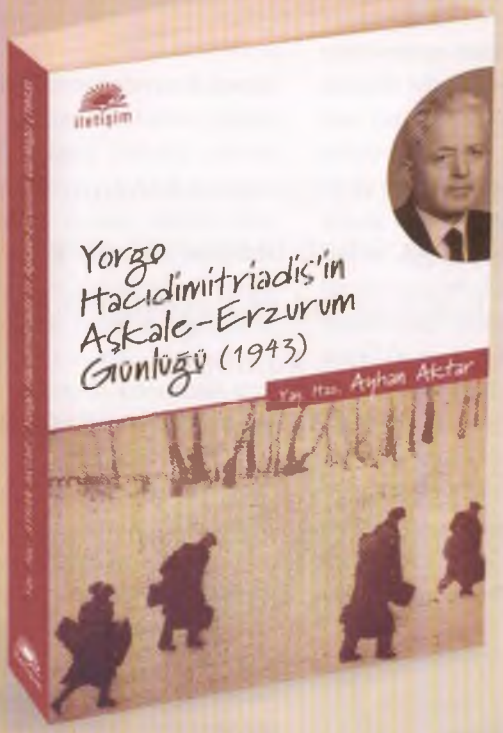
Ocak ve Şubat aylarında, güvendiğim birkaç insan aracılığıyla birçok köye tahıl dağıttırdım. Kolay bir iş değildi bu. Neler olduğunu görmek için birçok kez kendim de köylere atla gittim.

Köyün birinde, buğdayın kalan kısmı sözleşme şartlarına uygun kalitede değildi. Bu köydeki aç insanlara, dört saat mesafedeki başka bir köye gitmelerini, orada dolu bir depomuz olduğunu söyledim. Fakat insanlar feryat figan etmeye başladılar. Yarı çıplak, gözleri çukura kaçmış insanlar yalvararak ayaklarıma kapandı. Kötü de olsa bu buğdayı vermemi istiyorlardı. Bunu da yiyebileceklerini söylediler. Israrlarına dayanamadım. Yanıma bu kalitesiz buğdaydan bir miktar alarak şehre götürdüm. Burada buğdayı satıcıya göstererek, zararı karşılaması için bir ton iyi kalite buğday aldım ondan.

Ancak satın aldığımız buğdaylar kısa sürede tükendi. Bu arada bahar geldi, iyi bir hasat bekleniyordu. Köylerdeki Kürtler ot yiyerek açlıkla savaşmaya çalışıyorlardı. Hasat vakti geldiğinde onlara da iş çıktı. Araplardan daha iyi anlıyorlardı bu işten. Mahsulü toplamaya yardım ettiler. Fakat 1917/18 kışında yeniden kıtlık baş gösterdi. İyi mahsul alınmasına rağmen korkunç bir kıtlık başladı. Sürgün edilen Kürtlerin hemen hepsi kurbanı oldu bu kıtlığın.

İletişim'den

2011 AĞUSTOS

Yayına Hazırlayan Ayhan Aktar

Yorgo Hacıdimitriadis'in Aşkale-Erzurum Günlüğü (1943)

Anı, 325 sayfa

Varlık Vergisi'ni ödeyemediği için Aşkale-Erzurum'daki çalışma kampına yollanan Hacıdimitriadis'in izlenimleri, Varlık Vergisi'nin "çalışma kampları" boyutunu gün yüzüne çıkarıyor.
Ayhan Aktar'ın da iki yeni makalesiyle katkıda bulunduğu kitapta, gazeteci Feridun Kandemir'in Aşkale izlenimlerinden seçmeler ve Aşkale-Erzurum, Eskişehir-Sivrihisar kamplarına yollanan gayrimüslimlerin isim listeleri ilk kez yayımlanıyor.

Tarih ve Toplum
Yeni Yaklaşımlar

Bahar 2012, 207 sayfa

CENGİZ KIRLI: Donald Quataert anısına (1941-2011)

SELİM KARAHASANOĞLU: Donald Quataert ve mirası

ÖZLEM KUMRULAR: Bir adanın kaderini değiştiren saldırı: İspanyol ve Katalan kaynakları ışığında 1550'lerde Akdeniz'de Osmanlı ve 1558 Minorka çıkarması

AHMET EFİLOĞLU: 1914 Osmanlı-Yunan nüfus mübadelesi girişimi

ASLI ODMAN: Serbest Mıntıka'dan Amerikan Pazarı'na Tophane Rıhtımı: Ford Motor Company Exports Inc., İstanbul otomotiv montaj fabrikası, 1925-1944

FUNDA BERKSOY: Cumhuriyet döneminde modernlik/gelenek karşıtlığı ve Taksim Meydanı (1935) isimli resimdeki oryantalist kurgu

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA: Türk milliyetçiliğinin kuruluşunda kadınların rolü ve *Kadınlık Hayatı* dergisi

MURAT KORALTÜRK: Ekonominin Türkleştirilmesi bağlamında erken Cumhuriyet döneminde bazı mesleklere yönelik düzenlemeler

NİZAM ÖNEN: CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal'ın Doğu gezisi

İletişim Yayınları

PUNTO
www.iletisim.com.tr • iletisim@iletisim.com.tr • www.twitter.com/iletisimbirikim • www.facebook.com/iletisimbirikim
facebook

METROPOLİT DİONYSİOS'UN EDİRNE'DE TARTAKLANMASI OLAYI (1879)

DOÇ. DR. HÜSEYİN MEVSİM

Kalabalıktan bazıları kilise avlusundan yukarı salona çıkarlar ve odalarda Rum metropoliti aramaya başlarlar. Bodruma ve tavana gizlenen memur ve görevlilerce terk edilen metropolit tenha bir odada bulunur, kadınlar kol ve bacaklarından tutarak kendisini leş gibi merdivenlerden aşağıya sürükler. Kalabalık çimdiklemeye, tekme atmaya, itmeye, tartaklamaya, tükürmeye, saçını sakalını yolmaya devam eder. Abacılarbaşı'na kadar sürüklenen baygın Dionysios'u, tesadüfen oradan geçen Tümgeneral Veliçkovskiy görür ve kılıcını çekerek birkaç polisin yardımıyla azgın halkın elinden kurtarır.

Bulgar Gözüyle Edirne kitabımın 1870'li yılları kapsayan birinci bölümü üzerinde çalışırken, özellikle 1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı sırasında veya hemen sonrasında Edirne'de yaşamış Bulgarların kaleme aldıkları anılarda son derece çarpıcı bir olayı aktardıklarına tanık oldum. Edirne'nin yerel tarihçiliğine uzun yıllarını ayırmış bazı dostlarım böyle bir olaydan Türkçe kaynaklarda söz edilmediğini söyleyince, Georgi Dimitrov,[1] Petır Karapetrov[2] ve Anton Dimitrov'un[3] birincil tanıklık değeri taşıyan anılarından hareketle, daha sonra Fener Rum Patrikliği makamına getirilecek olan dönemin Edirne Metropoliti Dionysios'un[4] 1879'da tartaklanması olayıyla ilgili bilgileri derlemeye karar verdim.

Sonradan patrik olan Metropolit Dionysios V.

Ancak önce olayın arka plânına değinmek gerekir.

Bilindiği gibi, 24 Ocak 1878 tarihinde Albay Strukov[5] önderliğindeki yaklaşık bin atlıdan oluşan Rus birliği "tek silâh atmadan, bir damla kan akıtmadan" (Karapetrov, 1898: 372) Edirne'ye girer ve böylece kentte Rus egemenliği dönemi başlar. Hemen İdarî Meclis, Belediye Meclisi, Adliye ve diğer kurumların düzenlenmesine başlanır. Özellikle valiliğe ve vali yardımcılığına genelde Rus ordusunda görev alan Alman, Leh veya Fin asıllı üst düzey subaylar atanırlar. Bunların görevleri bazen sadece birkaç hafta sürer, çünkü başka makamlara atanırlar veya Rusya'ya dönmeleri gerekir.

Bulgar yazarların tanıklığına göre, üst düzey subayların Edirne'de yaşayan unsurlara karşı tutumu ve yaklaşımı son derece ilginçtir. Sözgelimi, Rus ve Ukrayna asıllı vali ve subaylar Bulgarlara karşı sempati besleyip her türlü yakınlığı gösterir ve destek sağlarken, Alman, Fin ve Leh asıllı olanlar Bulgarlardan adeta nefret ederek Rum ve Ermenilere açıkça ayrıcalık tanırlar.[6]

Her ne kadar Abdülaziz'in 28 Şubat 1870 tarihli fermanıyla[7] Fener Rum Patrikliği'nden bağımsız bir Bulgar Ekzarhlığı kurulmuş olsa da, Rus-Osmanlı Savaşı ve Edirne'deki Rus yönetimi sırasında yerli Bulgar ve Rumlar arasında, ilk kıvılcımları 1840'larda İstanbul'da çakılan, sonraki yıllarda uluslararası konjonktürün de körüklemesiyle iyice alevlenen otonom Bulgar kilisesi mücadelesinin neden olduğu gerginlik hâlâ devam eder. Bulgarlarla Rumlar arasındaki çatışmada katı İstanbul Rum Patrikhanesi yanlısı tutumuyla dikkat çeken Rum Metropoliti Dionysios, Temmuz 1877–Ocak 1878 döneminde yüzlerce Edirneli Bulgar'ın kovuşturulmasından sorumlu tutulur (Teplov, 1884: 175). Durum böyleyken, 3

Mart 1878'de, Osmanlı ile Rusya arasında sadece kâğıt üzerinde kalacak olan Ayastefanos Antlaşması imzalanır. Birkaç ay sonra düzenlenen Berlin Kongresi'nden farklı kararlar çıkar ve bunlar arasında, dokuz ay sonra Rusların bölgeyi terk etmesi de bulunur.

Edirne bölgesinde yaşayan Bulgarlar Rusların çekilmesini hiçbir şekilde istemezler, çünkü Osmanlı yönetimi geri gelince üzerlerinde baskının artacağından endişe ederler (Karapetrov, 1898: 386). Rus askerinin de kentten ve çevresinden hemen kalkıp gitmesi kolay olmayacaktır. Herhangi bir kargaşa yaşanmaması, barış ve sükûnetin korunması için, Rus askeri, gemiyle Odessa'ya geçecekleri Burgas'a doğru gece yola çıkar. Ruslar birkaç Bulgar, Rum, Arnavut ve Gagavuz köyünü boşaltınca Bulgar köylüler, elli yıl önce olduğu gibi, Rusların kendilerini Türklerin eline bırakmamaları için Skobelev'in[8] kaldığı konağın önüne yığılırlar. Bu tablo karşısında Ak General, Rus diplomasisi aleyhinde konuşmaya başlar[9] ve çevirmenleri aracılığıyla kimsenin onlara dokunmayacağını söyleyerek köylerine dönmeleri için ikna eder. Ancak kentin ana sokağını doldurmuş olan köylüler buna inanmayarak çaresizlik içinde Moskof'a lânet okurlar.

Rusların çekilmek zorunda kalmalarının başlıca mimarının azılı Slav karşıtlığı ve aşırı Türk yanlılığıyla tanınan Rum Metropolit Dionysios'un olduğu düşünülür (Dimitrov G., 1894: 241). Buna göre, Berlin Kongresi gündeme gelince, metropolit, güvendiği iki kişiyi bölgedeki Rum köylerine Fransızca yazılan bir mahzarı imzalatmaya göndermiş. Mahzarda Trakya'da ağırlıkla Rum nüfusun yaşadığı ve bu nüfusun da Osmanlı yönetiminde kalmayı arzu ettiği belirtiliyormuş. Ancak metropolitin elçileri halka durumu, eğer Türkler geri gelirse göç etmek zorunda kalınacağı, bundan dolayı mahzarın Türklerin dönmesine izin verilmemesi için Avrupa devletlerinin dikkatine sunulacağı şeklinde anlatmışlar. Sıradan Rumlar da bunu istiyorlarmış zaten, çünkü yaptıkları yağmadan dolayı Türklerin geri gelmesinden çekiniyorlarmış. Sonuçta gönüllüce imzalar atılmış ve mühürler basılmış (Dimitrov G., 1894: 240). Başka bir tanıklığa göre ise, Rum metropolit, kendi dinî bölgesindeki bütün köy ve kasabaların ileri gelenlerini ve muhtarlarını toplamış ve bunlara, askerini Edirne'den çekmemesi için Rus çarına sunulacak bir mahzar imzalatmış. Mühürler de, daha sonra mahzara iliştirilecek olan boş bir kâğıda basılmış. Ancak mahzar Rus çarına değil, Rusların Edirne'den bir an önce kovulması için padişaha gönderilmiş. Sözde, halk, Rus çarını değil, Osmanlı sultanını istiyormuş (Karapetrov, 1898: 388).

Rusların çekilmesini bu imza ve mühür aldatmacasına bağlayan Rum, Bulgar, Arnavut ve Gagavuz köylüler Dionysios'a karşı sesini yükseltmeye başlarlar. Özellikle Dionysios'un

Petır Karapetrov (1845–1903).

31 Ocak 1879'da Edirne'ye gelen Rauf Paşa'yı:[10] "Rus işgali sırasında Hıristiyanlar köleydi, ancak bugün Osmanlı'nın himayesi altına girerek yeniden özgürlük ve refaha kavuşacaklar." sözleriyle karşılaması, bardağı taşıran son damla olur. Ertesi gün, yaklaşık 150 Rum ve Bulgar kadını, Dionysios'un ihanetini anlatmak için Vali Molostvov'un[11] huzuruna çıkarak yaşlı gözlerle Türklerin dönmesinin engellenmesini rica ederler. Vali de üstleriyle konuyu konuşacağına ve dileklerini göz önünde bulunduracağına dair söz verir.

Bu arada Yıldırım Mahallesi'nde bir Bulgar'ın dükkânında asılı bulunması, Kıyık Mahallesi'nde bir kadının boğulması kenti hareketlendirir ve 6 Şubat'ta Edirne köylerinden birkaç yüz Rum, Arnavut ve Gagavuz Hükümet Konağı önüne yığılırlar. Bunlar valiye beş maddelik bir dilekçe sunarlar ve güvenlerini kötüye kullanarak kendilerini Türklerin eline teslim eden Dionysios'u görmek isterler. Rum piskopos görüşmeyi reddederek herkesi lânetlemeye başlayınca kalabalık Metropolitliği kuşatır.

Erkek, kadın ve çocuktan oluşan bu kalabalık karşısında Metropolitliğin sokağa açılan kapıları kapatılır. Ancak bazı kişiler kilise avlusundan girmeyi başarıp yukarı salona çıkarlar ve odalarda Rum metropoliti aramaya başlarlar. En sonunda, bodruma ve tavana gizlenen memur ve görevlilerce terk edilen metropolit tenha bir odada bulunur (Dimitrov A., 1996: 288). Komşu bir kapıdan kaçmaya çalışsa da, kadınlar kol ve bacaklarından tutarak kendisini leş gibi merdivenlerden aşağıya sürüklerler. Metropolitlikten Valiliğe doğru yalınayak götürülen metropolit canhıraş çığlıklar atar, ancak yardımına yetişecek kimse yoktur. Bu arada da kalabalık darbeler indirmeye, çimdiklemeye, tekme atmaya, itmeye, tartaklamaya, tükürmeye, saçını sakalını yolmaya devam eder.

Abacılarbaşı'na kadar sürüklenen ve baygın halde yatan Dionysios'u, tesadüfen oradan geçen Tümgeneral Veliçkovskiy görür ve kılıcını çekerek birkaç polisin yardımıyla onu azgın halkın elinden kurtarır. Bu arada, yakın evlerden yardıma koşanlar olur, kolluk güçleri de yetişir. Metropolitin yüzü yara bere içinde kalmış, giysileri yırtılmış, erkeklik organı da ciddi şekilde zedelenmiştir (Karapetrov, 1898: 387). Önüne geçilemeyen kızgın halk kolluk güçlerine de saldırarak bazı görevlileri yaralar. Ancak daha

sonra gelen atlı Kazaklar duruma hâkim olurlar. Sonra askerî ve sivil hekimler de yetişir ve piskopos evine götürülür. Hekimlerin çoğu daha aynı akşam metropolitin dünyadan göçeceğini ve bunun yediği dayak ve tekmeden değil, erkeklik organının tamamen zedelenmesinden olacağını söylerler. Edirneli Rumların, 14 bin imza toplayarak Rus yönetimi aleyhinde kullandıkları bu saldırının "kişisel" husumet ve ortak nefret temelli olduğunu öne süren araştırmacılar da vardır (Teplov, 1889: 182). 1879 yılının 6 [19] Şubat günü Edirne'de böyle sona erer.

Ertesi gün herkes metropolitin sağlık durumuyla ilgilenirken, öğleye doğru konvoyla İstanbul'a götürüldüğü duyulur. Ancak bunun doğru olmadığı anlaşılır, çünkü Dionysios birkaç gün daha Edirne'de kalır. Rum, Arnavut, Bulgar ve Gagavuz köylüler de dağılır, ancak bu olayla ilgili kimse şikâyette bulunmadığından cezalandırılan da olmaz. Yine de birkaç kadın tutuklanarak sorgulanmak üzere konvoyla Filibe'ye götürülür. Burada belirli bir zaman tutuklu kaldıktan sonra delil yetersizliğinden salıverilirler.

Edirneli Rumlar arasında, köylüleri kışkırttığı gerekçesiyle bu olayda metropoliti suçlu bulanlar da vardır. Karapetrov'a göre, Dionysios'un imza ve mühürleri konuşulan amaç doğrultusunda kullandığı pek inandırıcı değildir, çünkü Ayastefanos Antlaşması'na göre, Edirne ve yakın çevresi Osmanlı sınırlarında kalır. Dolayısıyla, Rum piskoposun Rusların Edirne'den kovulması için padişaha mahzar sunmasına gerek yoktur. Kaldı ki, Dionysios da her şeyi bilen ve anlayan, siyasetin seyrini iyi takip eden bilge bir din görevlisi olarak tanınır. Sözgelimi, Osmanlı'nın geleceğinden sadece İngiltere ve Avusturya-Macaristan'ın ilgilendiğini söyler. Eğer bu güçler Rusya'nın Osmanlı'yla savaşmasına izin verdilerse, Osmanlı'nın iyiliğini düşünen devletler kisvesi altında da olsa, sonuçta onlar da imparatorluktan bir şeyler kopartacaklar öngörüsünde bulunur (Karapetrov, 1898: 389).

Dionysios'un, tartaklanmasına neden olan olayların temelinde yatan mahzarı Bâbıâli'ye sadakatini göstererek yaranmak için veya kurnazlıktan sunmuş olabileceği düşünülür. Hatta daha sonra patrik seçilmesinde de bu olayın bir çeşit ödüllendirme etkisi yarattığı yorumunda bulunanlar da vardır (Dimitrov G., 1894: 241).

DOÇ. DR. HÜSEYİN MEVSİM
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ
BULGAR DİLİ VE
EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KAYNAKÇA

Karapetrov, Petır. *Sbırka ot statii*, Sofya, 1898.

Dimitrov, Andon. Liçni spomeni ot Rusko-turskata voyna za grad Odrin // *Trakiia prez Vizrajdaneto*, spomeni. Sıstavitel İliia Todev, Sofya, 1996.

Teplov, Vassiliy. *Greko-bolgarskiy tserkovnıy vopros po neizdannym istoçnikam*, S.-Petersburg, 1889.

Mevsim, Hüseyin. *Dobri Minkov'un 1870 Yılına Ait Edirne İzlenimleri // folklor/edebiyat*, 115–124, sayı 67, Ankara, 2011.

Mevsim, Hüseyin. *Bulgar Gözüyle Edirne*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012. (Baskıda.)

Dimitrov, Georgi. *Kniajestvo Bılgariia v istoriçesko, geografsko i etnografsko otnoşenie*, 1, Sofya, 1894.

DİPNOTLAR

1 Georgi Dimitrov (1838–1906) – Küstendil'de dünyaya gelir. Edirne'de öğretmenlik yaptığı sırada ilk Bulgar kitapçısını açar (1867–1871). Alfabe ve ders kitapları hazırlar, Bulgar ulusal kurtuluş hareketinde yer alır.

2 Petır Karapetrov (1845–1903) – Panagyurişte'de [Otlukbeli] celepçi bir ailede dünyaya gelir. İstanbul'a yerleşerek yayıncılığa soyunur (1858–1877). Bulgar Matbaacılık Kurumu'nun (Bılgarsko peçatarsko drujestvo) kurulmasına öncülük eder (1870). Kendi matbaasını kurarak (1873) yaklaşık üç yılda 22 adet kitap basar. *Den* (Gün) gazetesini yayımlar. Edirne mahkemelerinde görev alır (1878–79). Anı ve araştırma yazılarında Çernovejd (Karakaşlı) takma adını da kullanan Karapetrov, Sofya'da yaşamına son verir.

3 Andon Dimitrov'un yaşamı ve kişiliğiyle ilgili bilgiler son derece kısıtlıdır. Edirne'de dünyaya gelen varsıl bir Bulgar olduğunu ve 1878–1879 yıllarında Edirne belediye başkanı yardımcılığı görevinde bulunduğunu bilmekteyiz. Anıları ilk olarak *Rodopski napredık* (Rodop İlerlemesi) adlı derginin 1911–1912 yıllarına ait dokuz sayısında yayımlanmıştır.

4 Dionysios Haritonidis (1820–1891) – Edirne'de dünyaya gelir. Diyakozluktan sonra (1851), piskoposluğa yükselerek (1858) Girit'e, ardından da Dimetoka'ya (1868) atanır. Edirne Metropolitliği'ne getirilir (1873). Rus ve Slav karşıtlığıyla ünlenir. Rus-Osmanlı Savaşı sırasında Osmanlı'nın zaferi için ayinler düzenler (Teplov, 1889: 175). Bakırköy'e yerleşir ve İznik Kilisesi'ni buradan yönetir (1880). Yeniden Edirne'ye atanır (1886). Fener Rum patrikliği seçilir (1887) ve bu makamda yaşamını yitirdiği 25 Ağustos 1891'e kadar kalır. Balıklı Rum Manastırı'nda toprağa verilir.

5 Aleksandr P. Strukov (1840–1911) – Rus subayı. Edirne'yi bu denli kolay ve savaşsız aldığından dolayı generalliğe yükseltilir.

6 "Subayların sıkça düzenlediği müsamere ve balolara, hatta bazı yortulara yine sadece Ermeni ve Rum kadınlar, nadiren Levanten kadınlar katılıyorlardı. Bu eğlencelere hiçbir zaman tek bir Bulgar kadını bile gelmedi. Bulgar kadınlar dirsek üstü çıplak kol ve dekolteyle yakını veya tanıdıkları olmayan bu subaylarla dans etmeyi ayıp görüyorlardı. Bunun dışında, genelde Rum ve Ermeni kız ve kadınları Fransızca biliyor ve subaylarla konuşabiliyorlardı. Subayların arasında da Fransızca bilmeyen neredeyse yoktu, çünkü çoğunluğu muhafızdı. Oysa Bulgar kadınlar ne Fransızca, ne Rusça konuşuyor, ne de polka veya kadril danslarını biliyorlardı. Ayrıca Rumlar ve Ermeniler subaylara, keza vali ve vali yardımcılarına nasıl davranılacağını ve yaranılacağını, bunların nasıl kazanılacağını biliyorlardı." (Karapetrov, 1898: 365).

7 Edirneli Bulgarlar fermanı coşkuyla karşılarlar. Dobri Minkov (1856–1942) olaya şöyle tanıklık eder: "Muştulu haber acele kentin bütün semtlerine yayıldı. Bu önemli olayın törensel bir şekilde kutlanması için 8 Mart, Pazar günü belirlendi. O gün, daha sabah karanlığında kentin her yerinden insanlar Kirişhane'deki Aziz Konstantin ile Azize Elena Kilisesi'ne toplanmaya başladılar. Kazak Alayı'ndaki Bulgarların da çoğu katıldı. Çok kalabalık bir halk katılımıyla törensel bir mersiye ve padişahın sağlığı ve uzun ömrü için dualar edildi. Kilise minberinden Y. Gerov ve K. Pomianov iki güzel nutuk çekerek bu olayın Bulgar halkı için olağanüstü önemini vurguladılar. Ayinden sonra halk kilise avlusunda toplandı. Herkesin yüzünde sevinç ve mutluluk okunuyordu. Kilise haklarının elde edilişi vesilesiyle herkes birbirini kalpten kutluyordu." (Mevsim, 2011: 122).

8 Mihail D. Skobelev (1843–1882) – Rus subayı, tümgeneral (1877). Orta Asya'nın ele geçirilmesinde önemli rol oynar. Rus-Osmanlı Savaşı'nda Plevne ve Şıpka Geçidi çarpışmalarında yer alır. Savaş alanına beyaz at üzerinde beyaz üniformayla gelmesinden dolayı Ak General olarak da anılır.

9 "Bizim kılıçla elde ettiğimizi, entrikaları sayesinde diplomatlarımız kalemiyle yitiriyor. Eğer Prens Gorçakov askeri işlerimize karışmasaydı, biz kolayca Gelibolu'yu alacak, Çanakkale Boğazı'na sahip olacaktık. İngiliz gemileri Marmara'ya giremeyecek ve o zaman İstanbul'da istediğimiz barış koşullarını dikte edecektik." (Karapetrov, 1898: 376).

10 Rauf Paşa'yı Ruslar Edirne'de törenle karşılarlar: "Tren garında Rauf Paşa'yı, birçok Orta Asyalının koruduğu ve ayrıca 200 kadar da atlı Kazak'ın refakat ettiği General Skobelev karşıladı. Kazaklar Rauf Paşa'ya gerekli askeri saygıyı gösterdikten ve iki general tokalaşıp selâmlaştıktan sonra bir faytona binerek kente doğru yola koyuldular. Rauf Paşa için hazırlanan eve gelinceye kadar, Skobelev'in sözünü ettiğimiz muhafızları faytonu her taraftan sararak çevresinde ve peşinde yürüdüler. Rauf Paşa'yı görmek için kent sokaklarında insan yığınları birikmişti. O, kuru, ince, boylu, Çerkez gibi atık ve eğitimli bir kişiye benziyordu. 45 yaşlarında ve iyi Fransızca konuşuyordu." (Karapetrov, 1898: 385).

11 German Vl. Molostvov (1827–1894) – Rus subayı, korgeneral.

Türkiye'nin renklerine abone olun!

Yolculuk evinize geliyor!

Yolculuk dergisine kargo ücreti ödemeden 6 ay veya 1 yıllık abone olabilirsiniz.

KAMİLKO

4440 Koc 4440562

www.kamilkoc.com.tr

Abonelik için:
www.yolculuk.com

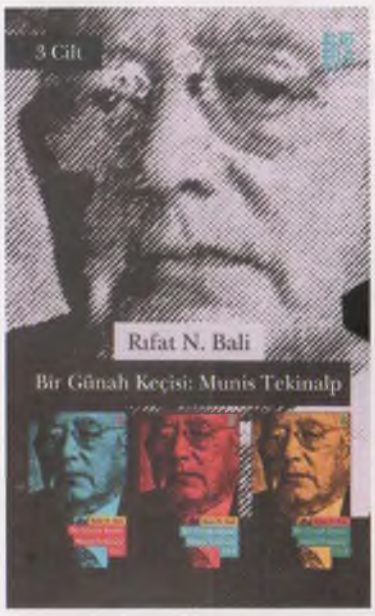
TEKİNALP VE RIFAT BALİ'NİN YANILGISI

ZAFER TOPRAK

Rıfat Bali'nin **Bir Günah Keçisi: Munis Tekinalp** *kitabı üç cilt olarak Libra Kitapçılık ve Yayıncılık tarafından okurlara sunuldu. Kitabın ön sözünde Bali, Zafer Toprak'ın Liz Behmoaras'la bir görüşmesine işaret ederek Tekinalp'in Türk entelektüel âleminde öncelikle Yahudi kimliğiyle değerlendirdiği eleştirisini yapıyor. Zafer Toprak bu eleştiriye ve Bali'nin tutumuna yanıt verirken, bir yandan Munis Tekinalp'e ilişkin literatürü değerlendiriyor bir yandan da insanların din, dil, ırk, etnik mensubiyet ya da benzeri bir kimlik unsurunun insan verimliliğini ve etkinliğini arttırıcı bir etmen olamayacağını vurguluyor.*

Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, son yıllarda Türkiye ağırlıklı araştırma ürünü özgün kitaplar yayınlayan bir yayınevi. Kurucusu Rıfat Bali şimdiye kadar yapmış olduğu çalışmalarla tarih alanında ses getiren bir yazar. Son yayınladığı üç ciltlik *Bir Günah Keçisi: Munis Tekinalp* fikir tarihimize hatırı sayılır bir katkısı olan bir düşünürün anılarını, Cumhuriyet dönemindeki ulaşabildiği yazılarını içeriyor. Ayrıca ilk ciltte Tekinalp'in Türkiye'de algılanışını kapsayan görüşler de eklenmiş. Kitabın bir kutu içerisinde özenle hazırlanmış oluşu Rıfat Bali'nin bu konuya verdiği önemin bir başka kanıtı. Her ne kadar son yıllarda Tekinalp'in *Kemalizm* ve *Türkleştirme* eserleri tekrar yayınlanmışsa da, Rıfat Bali'nin bu üçlemesi Tekinalp'in köşede bucakta kalmış birçok yazısının toplu bir biçimde okurlara sunuyor.

Henüz üç ciltlik kitabı okuma fırsatım olmadı. Ancak, Önsöz ve Giriş'i dikkatimi çekti. Tarihçiliğe soyunan birçok kişinin tutarsız yorumlarına

zaman zaman muhatap olmuştuk. Bugüne değin bunlara cevap verme gereği duymadık. Ancak, Rıfat Bali'nin Önsöz'ü tarih yöntemi bağlamında derin bir tutarsızlığı içerişi nedeniyle cevabı hak ediyor.

Önsöz'de Rıfat Bali şunu yazıyor. "... Tekinalp Türk fikir âleminde marjinalleştirildi, sadece Yahudileri ilgilendiren ve sadece Yahudiler tarafından anlaşılabilecek bir şahsiyet hâline getirildi. Bu yaklaşımın bir örneği, Liz Behmoaras'ın Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Zafer Toprak'a bir biyografik roman yazmak üzere kendisine bir şahsiyet tavsiye etmesini istediğinde Toprak'ın verdiği cevaptır. Prof. Toprak, Behmoaras'a "Tekinalp'ın çok güzel bir biyografisi yazıldı ama belki sen onu daha iyi anlarsın" cevabını vererek Tekinalp'i yazmasını tavsiye edecekti. Prof. Toprak, millî iktisat konusunda Tekinalp'a gerekli önemi atfetmesine rağmen onun Yahudi olması nedeniyle bir Yahudi'nin, bir Müslüman veya Hıristiyan Türk'e göre, dindaşı Tekinalp'in halet-i ruhiyesini daha iyi anlayabileceğini sanması, inanması veya ümit etmesi, Tekinalp'in Türk entelektüel âleminde öncelikle Yahudi kimliğiyle değerlendirildiğinin iyi bir göstergesidir. İşin ilginç tarafı, Liz Behmoaras'ın 'içerden yazmak, ekstra bir duyarlılık getiriyor' beyanıyla bu görüşe iştirak etmesidir."

Öncelikle şunu belirtmek isteriz: Tekinalp'in bu topraklarda ses getiren çalışmaları büyük ölçüde II. Meşrutiyet yıllarında yazdıkları. İttihatçılar Tekinalp'in görüşlerine önem veriyorlardı. Cemiyet'in yarı resmi yayın organı *İktisadiyyat Mecmuası*'nı çıkarma görevi Tekinalp'e verildi. Cumhuriyet yıllarında ise Tekinalp'in görüşleri marjinal bir nitelik taşıdı. Bu arada rejimle uyumlu bir söylem geliştirme çabaları kendi cemaatince de eleştirildi.

Otuz yıl önce yayınladığım - ve Rıfat Bali'nin kaynakçasında yer almayan —*Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918* başlıklı kitap Tekinalp'in ünlendiği evredeki iktisadi ve toplumsal görüşlerini kapsadı. Daha sonra yapılan birçok araştırma, büyük ölçüde bu kitabımızdan esinlendi. Bu arada bir kısım makale çalışmamızdan "intihal" şeklinde kaleme alındı. Maalesef Rıfat Bali'nin bibliyografyasında bunlar da yer alıyor.

Liz Behmoaras değerli bir araştırmacı yazar. Zaman zaman görüştüğümüz oldu. Tekinalp üzerine bir biyografik roman önerisi de bu görüşmelerimiz sırasında gündeme geldi. Tekinalp karanlıkta kalmış, ilginç yaşam öyküsüne sahip bir kişi. Bu konuda bir biyografik roman yazmasını ben önerdim. Bu arada yazmış olduğu *Bir Kimlik Arayışının Hikâyesi* başlıklı biyografik romanını maalesef okuma fırsatı bulamadığımı itiraf etmeliyim.

Rıfat Bali, Liz Behmoaras'ı eleştirirken çalışmanın en büyük zaafının, bir edebî metin olmasından dolayı neresinin kurgu olduğunun, neresinin yazılı kaynaklara ve mülakatlara dayandığının anlaşılamaması olduğunu vurguluyor. Ve kitabından bir alıntı yaparak Önsöz ve Giriş'te benim Liz Behmoaras'a sözde "Tekinalp'in çok güzel bir biyografisi yazıldı ama belki sen onu daha iyi anlarsın" dediğime bilfiil kendisinin de bulunduğu bir ortamda söylenmişçesine gerçekmiş gibi yer veriyor. Bir anlamda önyargılarım olduğunu ima ediyor; beni karalamak için kullanıyor. Rıfat Bali yetenekli, sezgileri güçlü bir tarihçi. Tarih literatürünü yakından izleyen bir kişi. Kimi yazılarımı da okuduğu kanısındayım. Beklerdim ki benim tarafımdan bu tür bir beyanın yapılmış olabileceği konusunda şüphe duysun, aklıselimini kullansın.

Her şeyden önce sadede geleyim. Ben "Tekinalp'ın çok güzel bir biyografisi yazıldı ama belki sen onu daha iyi anlarsın" demedim ve demem de... Bana atfedilen bu cümlede yer alan iki beyan da gerçek dışı. Öncelikle Tekinalp'in güzel bir biyografisinin yazıldığını en son söyleyecek biziz. Eğer bu hayali konuşmada Jacob Landau'nun kitabı kast ediliyorsa, - ki Jacob Landau saygın bir araştırmacıdır, bunu öncelikle kaydedeyim - *Tekinalp: Bir Türk Yurtseveri* adlı kitabı için bu tür bir değerlendirmede bulunacak en son kişilerden biri olacağımı söyleyebilirim. Bu kitapta birçok maddi hata var.

Cümlenin ikinci kısmına gelelim: Sözde "... ama belki sen onu daha iyi anlarsın" demişim ben Liz Behmoaras'a. Bu tür bir tarih anlayışının ne denli sakıncalı olacağını biz daha üniversiteye başlayan öğrenciye ilk derslerimizde öğretiyoruz. Böyle bir üslup kullanmayacağımı Rıfat Bali'nin de bilmesi; yazdıklarımın bir kısmını okuyan bir kişi olarak zihinsel kurgusuyla çıkarsaması gerekirdi. Ama Rıfat Bali'nin kaygısı "bağcıyı dövmek"...

Önsöz'ün başka bir noktasında Rıfat Bali, Liz Behmoaras'ın metninin, "bir edebî metin olmasından dolayı neresinin kurgu olduğunun, neresinin yazılı kaynaklara ve mülakatlara dayandığının anlaşılamaması"ndan yakınıyor. İşte "... sen onu daha iyi anlarsın" türü bir beyanın da bu tür bir anlaşılmazlığın sonucu kitapta yer almış olabileceğini Rıfat Bali'nin düşünebilmesi beklenir.

Liz Behmoaras'ın iyi niyetinden hiçbir kuşkumuz yok. Yazdığı kitapta kendini yetkin kılabilme amacıyla cemaata mensubiyetini vurgulama gereği duymuş olabilir. Ya da görüşmemizi bu şekilde anımsayabilir. Veya kurguladığı bir cümlenin kendisiyle söyleştiği bir bilim insanının anlayışına ters düşebileceğini önemsemeyebilir. Bu tür farklılıklar yapılan her görüşmenin metne dönüştürülüşünde sık sık gündeme gelebiliyor. Yorum yanlışlıkları kimi zaman kayda alındığında bile gözlemlenebiliyor. Kişi kendi görüşlerini farkında olmaksızın karşısındakine atfedebiliyor. Ancak çoğu kez bu tür yanlış anlaşılmaları yazarlığın engebeli sürecine ve zaman darlığına verip önemsemiyoruz. Bu arada hatırlatmak isterim: Kitap çıktığında bu satırları görmüş olsaydım da bu tür bir yorumu tekzip etmez, değerli dostum Liz Behmoaras'ın edebi üslubuna ve bir biyografik roman yazarının kurgusal hayal gücüne yorardım. Ama, Rıfat Bali'nin üçüncü kişi olarak biyografik bir romanın girişinde yer alan yazarın kişisel anımsamasını gelişi güzel "kullanması" ve isim vererek bir akademisyeni karalaması etik normlarla bağdaşmıyor.

Evet ben Tekinalp'i önemseyen bir kişiyim. Etnik kimliği ise beni hiç ilgilendirmiyor. Bunun kanıtı Tekinalp üzerine yazdıklarım. Rıfat Bali kaynakçasını bilgisayardan indirdiği için bunları görmemiş olabilir. Tekinalp'in toplumsal düşüncelerini ilk kez ayrıntılarıyla veren çalışma bundan otuz beş yıl önce, 1977 yılında kurucuları arasında yer aldığım *Toplum ve Bilim*'in ilk sayısında çıkan " İkinci Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık" adlı makale. [|Zafer Toprak, "İkinci Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık", *Toplum ve Bilim*, sayı 1, Bahar 1977, s. 92-123.] Rıfat Bali, kaynakçası için internetten indirdiği başlıklardaki makaleleri bilfiil görüp dikkatlice incelerse bunların çoğunun bu makaleden ve beş yıl sonra yayınlanmış olan *Türkiye'de Milli İktisat* kitabından esinlenilmiş olduğunu görebilir.

1982 yılında yayınladığımız *Türkiye'de Milli İktisat* başlıklı kitabımın omurgasını büyük ölçüde Tekinalp oluşturuyor. Kaynakçasında Tekinalp 48 eseriyle başta geliyor. Bu kitapta ele alınıncaya kadar Tekinalp'in top-

lumsal ve iktisadi düşüncesi bu denli ayrıntılı bir biçimde herhangi bir kaynakta yer almıyor. 464 sayfalık kitabın indeksinde dönemin ideologu Ziya Gökalp, 15 sayfada zikredilirken Tekinalp'e 32 sayfa ayrılıyor. Bir doktora tezi olarak hazırlan metin boyunca Tekinalp, İttihatçı olarak yorumlanıyor ve dinsel inancı ya da etnik kimliği konusunda tek bir satıra yer verilmiyor. Bu bilinçli bir biçimde yapılmış bir tercih. Onun Yahudi, Türk ya da başka bir etnik kimlik altında sunulması II. Meşrutiyet'in fikir dünyası için anlamsız ve gereksiz. Bu en azından bizim için böyle. *Türkiye'de Milli İktisat* kitabı Tekinalp'in düşüncelerine odaklanıyor, yoksa kişisel kimliğine değil.

Bu yıllarda gerek solidarist düşüncenin evrimine, gerekse "milli iktisat" anlayışına önemli katkılarda bulunan Tekinalp sosyal demokrat eğilimli bir düşünür. Bu toprakların belki de ilk sosyal demokrat kimliği. Bu arada hatırlatayım, Tekinalp üzerine yapılan en sentetik analizlerden biri Paul Dumont'un makalesi: "Genç Türkiye'nin hizmetinde sosyal demokrat bir iktisatçı" [Un économiste social-démocrate au service de la Jeune Turquie." *Mémorial Ömer Lûtfi Barkan*, Paris; Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien Maisonneuve, 1980, s. 75- 86]. Rıfat Bali'nin bibliyografyasında bu değerli eser de yer almıyor. Makalenin başlığında Tekinalp sözcüğünün bulunmaması internet taraması sırasında ekrana düşmemesine neden olmuşa benziyor. Paul Dumont'un makalesi Tekinalp üzerine yazılmış en derli toplu çalışma.

Son yıllarda kültüralizm çağımıza damgasını vurmuş durumda. Toplumsal katmanlardan kültürel katmanlara doğru etkin bir kayış var. Din etmeni, ya da etnik kimlik çoğu bilim çevresinin temel kaygısını oluşturuyor. Rıfat Bali de bu çizgiye kendisini kaptırmış gözüküyor. Bu tür çalışmaların karşısında olacak değilim. Ama eğer tarih yazacaksak, en azından araştırmacı gazeteciliğin temel normlarından biri olan şüpheciliği, yazmadan önce tahkik etme pratiğini benimsemek ve son kertede sağ duyumuzu kullanmak zorundayız. Her gördüğümüz, ya da okuduğumuzu gerçekmiş gibi algılayıp, özellikle üçüncü kişileri töhmet altında bırakacak üsluplardan kaçınmamız gerekiyor.

Sonsöz olarak şunu bir kez daha vurgulama gereğini duyuyorum: Biyografik roman olsun ya da bilimsel biyografi, insanın mensup olduğu din, dil, ırk, etnik mensubiyet ya da benzeri bir tasnifin verimi ve etkinliği artırıcı bir etmen olamayacağını kimse kimseye öğretmeye kalkmasın. Bu saygın tarihçilik için evrensel bir gerçek.

Şu aşamada Rıfat Bali'nin yapması gereken tek bir şey kalıyor: Tutarsız ve savruk tarih yöntemi nedeniyle okuyucudan özür dilemesi...

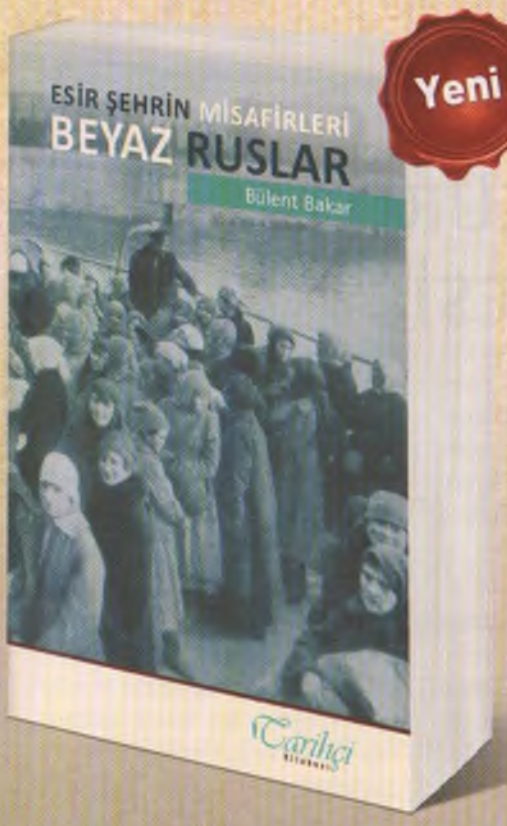
KÜRT SORUNU VE DEVLET
TEDİP VE TENKİL POLİTİKALARI (1925-1947)
Derleyen: Tuğba Yıldırım
Mayıs 2011, ISBN 978-975-333-262-0
240 sayfa, 18 TL

Necmeddin Sahir Sılan Arşivi yayın dizisinin bu kitabında, Kürt sorunuyla ilgili devlete sunulan raporlardan NSS Fonu'nda bulunan ve 1925 ile 1947 yılları arasında yazılmış olan on iki tanesini derledik. Bir araya getirilen on iki belgenin yazarları arasında dönemin siyasetçi, bürokrat ve askerlerinden Mustafa Abdülhalik Renda, Tahsin Uzer, Dr. Şükrü Mehmet Sekban, Ragıp Gümüşpala, Abdullah Alptoğan, Kadri Kemal Kop gibi isimler bulunuyor.
Kitapta yer alan raporların ortak özelliği, devletin Kürt sorununa ilişkin tek tipleştirici yaklaşımını gözler önüne sermeleri. Bu belgeler, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Kürt kimliğine ve isyanlara yönelik gittikçe sertleşen "tedip", "tenkil" ve "sükûnetleştirme" politikalarının devlet katında nasıl değerlendirildiği, geliştirildiği ve uygulandığını yansıtıyor.
Bu derlemenin son yıllarda yayımlanan ve devletin niyetini birincil kaynaklar üzerinden gösteren benzer çalışmalara bir katkı olacağını umuyoruz.

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı, Değirmen Sok. No:15, 34134 Eminönü/İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr

Tarihçi Kitabevi

ESİR ŞEHRİN MİSAFİRLERİ

BEYAZ RUSLAR

İtilaf devletlerinin işgali altındaki esir şehir İstanbul 1919 yılından itibaren Beyaz Rusların sığınağı oldu. 1919'dan 1930'ların sonuna kadar varlıklarını her alanda hissettiren Beyaz Ruslar şehrin sosyal yapısını derinden etkileyerek, eğlence sektöründe ve güzel sanatlar alanında önemli izler bıraktılar. Bu yılların "beyaz yıllar" olarak anılmasını sağladılar.

Bülent Bakar

SAVAŞ TÜRKİYE VARLIK VERGİSİ

Enerji ve Tabii Kaynaklar Eski Bakanı ve Varlık Vergisi çalışmalarına katılmış en genç müfettiş olan Cahit Kayra kitabı yazış nedenini şöyle açıklıyor:

"Bugün o çalışmaya katılan müfettişlerden hiçbiri sağ değil. Ben yaşamımın sonuna geldim. Ama bizim çocukluğumuzda ve gençliğimizde haklı umutlarla bağlandığımız Kemalist ideallerin hoyrat ellerde hırpalandığını görmekten hüzün ve ezâ duyuyorum. Varlık Vergisi konusunda o dönemi yaşamamış, o dönemi bilmeyen, anlamayan, belki de kasıtlı olarak anlamaz görünen insanlar tarafından yanlış ve haksız yere eleştirilmesini hoş görmek gibi bir hakkım olmadığını düşünüyorum".

Cahit Kayra

Trablusgarp
Mehmed Nuri
Mahmud Naci

Türkiye'de Köy Enstitüleri
Fay Kirby

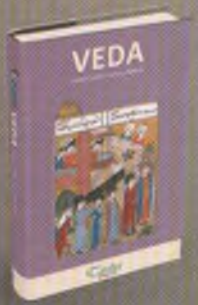
Sevr Dosyası
Cahit Kayra

Tarih Nasıl Yazılır?
Editör: Ahmet Şimşek

Geçmişi Güncelleştirmek
Salih Özbaran

Veda
Editör: Emine Gürsoy Naskali

Tarihçi Kitabevi Moda Caddesi 104/A MODA/KADIKÖY 0216 418 68 86 / 0530 370 74 11
info@tarihcikitabevi.com - www.tarihcikitabevi.com

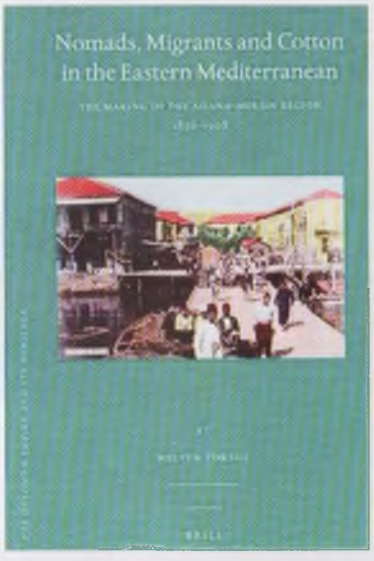
MODERNLEŞEN ÇUKUROVA BÖLGESİNİN HİKÂYESİ

MERT CAN ERDOĞAN

Meltem Toksöz'ün 2011 yılında yayımlanan kitabı Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean, *Erken Cumhuriyet yıllarından beri süre gelen çöküş tasvirlerinin sorgulanmasına yol açıyor. Toksöz kitabı ile gelişmekte olan son dönem Osmanlı revizyonist tarih yazımına Çukurova bölgesini de dahil ediyor. Toksöz, Çukurova bölgesinin yarı-bataklık bir arazi ve göçebe aşiretlerin yaşadığı bir alandan elli yıl içerisinde kozmopolit tüccar bir sınıf ve uluslararası bir liman şehrine sahip, dış pazarlara yönelik büyük miktarda üretim yapan ve adım adım sanayileşmekte olan bir merkeze dönüşümünü anlatıyor.*

Osmanlı İmparatorluğu son yüzyılında, yapısını temellerinden değiştirecek olan kapsamlı bir dönüşüm sürecine girmiş ve büyük reformlarla yeni bir yapıya kavuşmuştu. Fakat Tanzimat dediğimiz bu büyük yeniden yapılanma süreci, Cumhuriyet'le beraber başarısız bir modernleşme denemesi olarak görülmüş, Erken Cumhuriyet dönemi yazarları, Tanzimat'ı evrimci yaklaşımı sebebiyle "toplumun toptan dönüşüm ihtiyacını" anlayamamakla suçlamışlardı. Bu bağlamda, uzun yıllar Tanzimat dönemi bir dilemma ve âdeta ölü doğmuş nafile bir çaba olarak görülmekten öteye gidememişti. Örneğin yetmişli ve seksenli yıllarda modern Türkiye tarihi yazıcılığına büyük katkıları bulunmuş Niyazi Berkes söz konusu yaklaşımı şu sözlerle sürdürmüştü: "Batılılaşma ve kalkınma çabasının birinci raundunun Tanzimat'ta kaybedilişinden sonraki devrimlerde işler öyle yönde gitmişti ki, artık Osmanlı İmparatorluğu'nun ıslah edilir hali, Türk halkının bunun içinde kalkınma imkânı ortadan kalkmıştı. Türk halkı açısından bu imparatorluk kaldıkça o halk kalkınamaz, hiçbir reform yapılamazdı. Ya biri gidecekti ya öteki."[1]

Tanzimat akımına karşı gelişen bu bakış açısının sebebini anlamak aslında pek zor değildir; zira modernleşme projesi yeni bir gündem maddesi olmadığı için, Cumhuriyet'in temel meşruiyet kaynağı yönteminden ve nihayetinde başarısından gelmekteydi. Bir başka deyişle, Cumhuriyet, imparatorluk döneminde denenen ve başarılamayan şeyi başardığını iddia etmişti. Bu yüzden de Osmanlı son dönemi başarısı hakkındaki bir ibare geleneksel Cumhuriyet anlatısını sulandırabilirdi; bu bağlamda Cumhuriyet ilkel bir tarım ve sıfır sanayiden ibaret gelişmemiş bir ekonomi devraldığını iddia etmişti. Erken Cumhuriyet algısına göre Tanzimat kafası, kapitalist ülkelerle serbest ticaret antlaşmaları imzalayarak ve kapitülasyonlara izin vererek ülkeyi Avrupa devletlerinin vahşice istismar edebildiği bir yarı sömürge ülkesi hâline getirmişti. Liberal ekonomi politikalarının günah keçisi ilân edilerek korumacı politikaların yüceltilmesi aynı zamanda sol gelenek tarafından da kabul görmüş ve geç dönem Osmanlı ekonomisi uzun yıllar boyunca topyekûn bir başarısızlık olarak hatırlanmıştı.

Ne var ki, son yıllarda ortaya çıkan revizyonist yaklaşım son dönem Osmanlı yazımına hâkim olan çöküş paradigmasını sorgulamaya başlamıştır. Revizyonist yaklaşıma göre Osmanlı Devleti son yüzyılında, sonu baştan

belli bir çöküşe gitmekten öte modern bir politik, ekonomik ve kültürel yapı olma yolundaydı ve bu istikametinde de takdire şayan bir ilerleme kat etmişti. Bu bağlamda Meltem Toksöz'ün 2011 yılında yayımlanan kitabı Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean, gelişmekte olan son dönem Osmanlı revizyonist tarih yazımına Çukurova bölgesini de dahil ediyor. Toksöz, Adana-Mersin bölgesindeki sosyo-ekonomik dönüşümü incelerken geleneksel Batılılaşma paradigmasının ötesine geçerek süreci yabancı devletlerin bölgeye ilgisi, yerel koşullar ve merkezi devletin amaçları arasında gelişen bir sentez olarak görüyor. Toksöz'ün kitabında ele aldığı bu dönüşüm aynı zamanda klasik çöküş anlatısını da sorgular nitelikte... Zira kitap, 19. yüzyıl başlarında birkaç yerleşimden müteşekkil bataklık bir arazi ile göçebe bir nüfustan ibaret olan Çukurova'nın yaklaşık yüzyıl sonra ticarete yönelik pamuk ekiminde ve tekstil üretiminde öne çıkarak imparatorluğun diğer gelişen bölgeleri arasında yerini alışını anlatıyor. Toksöz'e göre bu etkileyici dönüşümün ilk işaretlerini Kavalalı İbrahim Paşa zamanında görüyoruz, fakat kalıcı yeniliklerin bölgeye ulaşması ancak 1870'li yıllardan itibaren mümkün oluyor ve yüzyıl sonlarındaki tarımsal ilerlemeyi 20. yüzyılın ilk yıllarında endüstriyel üretim takip ediyor. Yani Toksöz'ün tespitine göre Adana-Mersin bölgesi Osmanlı ekonomisinin durgunluk yıllarında gelişiyor ve yine Osmanlı dış ticaretinin daraldığı aynı yıllarda ihracata yönelik üretimini artırıyor. Böylelikle Toksöz, Osmanlı Devleti'ni derinden sarstığı bilinen 1873- 96 Büyük Dünya Buhranı yıllarında da Çukurova bölgesinin ekonomik büyümesini sürdürdüğünü göstererek; makro-ekonomik verileri değerlendirirken, yerel farklılıkları göz önünde bulundurmamız gerektiğini bir kez daha hatırlatıyor.

Toksöz, kitabında tarihsel süreçleri değerlendirmeye başlamadan önce bölgenin coğrafyasını inceliyor ve böylelikle bölgedeki dönüşümlerle bölge coğrafyası arasındaki bütünselliğin altını çiziyor. Toksöz'e göre Çukurova iki önemli alt bölgeden oluşuyor; Adana-Mersin bölgesi ve Ceyhan bölgesi. Bu ayrım oldukça önemli, zira Adana-Mersin bölgesinde tarımsal üretim 1870'li yıllarda başlıyor ve yüzyılın sonuna gelindiğinde bölgenin tamamı kullanıma geçmiş oluyor. Buna karşılık Ceyhan bölgesinde üretim Adana-Mersin bölgesine nazaran oldukça geç başlamış ve doğal olarak da 20. yüzyıl başında ortaya çıkan geniş çapta yatırımlar burada malikâne düzeni kuracak büyüklükte boş tarım arazisi bulabilmişti. Böylelikle iki bölge arasında ekonomik dönüşümün gerek zamanı gerekse şekli açısından temel farklılıklar oluşmuştu.

Coğrafyanın ardından bölgenin sosyo-ekonomik dönüşümünü değerlendiren Toksöz, bu dönüşümü temel olarak beş etkenle ilişkilendiriyor; iskân, Mısır'ın müdahalesi, Osmanlı reformları, liman şehrinin kurulması ve pamuk üretimi. Bu bağlamda kitap giriş ve sonuç bölümlerinden başka dört bölümden oluşuyor; iskân meselesi ve demografik dönüşüm farklı bölümlerde açıklanmakla beraber nihayetinde üçüncü bölümde ve Mersin'in liman şehri olarak ortaya çıkmasıyla beraber işleniyor. İkinci bölümde devlet başlığı altında Mısır'ın müdahalesi ve Osmanlı'nın reform çabaları açıklanırken; dördüncü bölümde pamuk üretimi ve bunun bölgeye yaptığı kalıcı etkiler analiz ediliyor.

Toksöz, iskân ve demografik dönüşüm meselesine bölgenin 19. yüzyıl başlarındaki durumunu açıklayarak başlıyor. Toksöz'e göre bölge birçok değişik etnik unsuru barındırmakla beraber bölge nüfusu temel olarak yerleşik Ermeniler ve göçebe Türkmen aşiretlerinden meydana geliyordu. Bölgede tarımsal üretimin önündeki en temel sorun ise Anadolu'nun geri kalanında olduğu gibi düşük nüfus yoğunluğuydu; bu sorun kısmen ve ancak yüzyılın ikinci yarısından iti-

Adana'da damda pamuk ayıklayan kadın ve çocuklar.

Les Arméniens
Raymond, H.
Kévorkian- Paul B.
Paboudjian.

baren Balkanlar ve Kafkaslar'dan gelen göç dalgaları ile çözümlenebilmiş görünüyor. Göçlerin yanı sıra göçebe aşiretlerin iskânı bölgedeki nüfus politikasının temelini oluşturmakta ve Toksöz'e göre zorunlu iskân düzenlemeleri ile tarımsal hayatta giderek artan iş imkânı sayesinde aşiretler adım adım yerleşik düzene geçmeye başlamışlar.

Nüfus hakkındaki temel verilerin ardından Toksöz kitabının ikinci kısmında bölgedeki devlet etkinliğine yer veriyor. Toksöz'e göre 1830'lu yıllarda bölgeye gelen İbrahim Paşa Çukurova ile Nil Deltası arasındaki benzerliği fark ederek babasının Mısır'da yaptığını Çukurova'da tekrarlamak istemişti. Bu bağlamda bölgedeki göçebe aşiretleri tarım arazilerinden uzaklaştırarak ekilebilir arazinin güvenliğini sağlamış, verimliliği artırmak için drenaj ve sulama sistemleri kurduktan sonra bölgede Mısır'da olduğu gibi malikâne düzeni kurmak için Mısırlı ve Suriyeli toprak ağalarını Çukurova'ya getirtmişti. Bunlarla yetinmeyen İbrahim Paşa şehir hayatını düzenlemek için yolsuzluk ve rüşvetle mücadele etmesi amacıyla bir idare komisyonu kurulmasını sağlamıştı. Toksöz'e göre İbrahim Paşa tüm bu yaptıklarıyla bölgenin potansiyelini kanıtlamış ve Çukurova'nın gelecekte dünya ekonomisine entegre olmasının yolunu açmıştı. Fakat İbrahim Paşa'nın Çukurova'daki idaresi kalıcı olmadı, 1840 yılında Mısır kuvvetleri Adana ve Suriye'yi boşaltarak Mısır'a çekilince; bölgedeki dengeler eski seyrine dönmüş oldu. Osmanlı'nın bölgeyi dönüştürme kapasitesi Mısır'a nazaran çok yetersiz olduğundan İbrahim Paşa döneminin ardından bölgeye yeniden göçebe aşiretler hâkim oldu. Bu durum Cevdet Paşa'nın 1870'lerdeki valiliğine kadar sürdü ve ancak ondan sonra bölgede kalıcı bir dönüşüm süreci başlayabildi. Cevdet Paşa'nın valiliğini takip eden yıllarda zorunlu iskân politikaları ve devlet yatırımları sayesinde bölgede yeniden geniş çapta tarımsal üretimin önü açılmış oldu. Böylelikle giderek daha belirgin bir cazibe merkezi haline gelen bölgenin nüfusu I. Dünya Savaşı'ndan önce beş yüz bine ulaştı.

İkinci bölümde devlet müdahalelerini açıkladıktan sonra Toksöz kitabının üçüncü bölümünde bölgeye göç eden insanlar ile Mersin'in bir liman şehri olarak ortaya çıkışını anlatıyor. Toksöz'e göre Mersin'in kozmopolit bir yapı olması ve bölge ekonomisinin merkezi hâline gelmesi büyük oranda bölgedeki göçmenlerin oluşturduğu iktisadi düzenin ürünüydü. Zira ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında bölgeye gelen göçmenlerin kurdukları iktisadi yapı ile bölgenin tarımsal hinterlandının liman ile buluşması mümkün oldu; çünkü Çukurova pamuğunun dünya pazarlarına ulaşması için liman şehrinde yaşayan ve hem yerli üreticilere hem de yabancı alıcılara aynı anda ulaşabilen bir zümreye ihtiyaç vardı. Toksöz, bu zümreyi daha net açıklayabilmek için kitabında Mavromatis ailesinin öyküsüne yer veriyor. 1850 yılında Kıbrıs'tan Çukurova'ya göç etmiş bir Rum olan Hacı Konstantin Mavromatis burada Hıristiyan bir Arap ile evlenerek yerel bir aile ile ittifak kurmuş oluyor; takip eden yıllarda ise Mavromatis işlerini büyüterek pamuk ihracatından büyük kârlar elde ediyor. Mavromatis'in başarısının altında yatan önemli bir sebep ise çeşitli konsolosluklarda hizmet ederek karşılığında bu konsoloslukların himayesini elde etmesi, zira bu durum sayesinde hem sıradan Osmanlı tebaasının ödemekle yükümlü olduğu vergilerden muaf oluyor hem de yabancı sermayeye ve krediye erişim imkânı kazanarak yatırımlarını geliştirme fırsatı buluyordu. Hacı Konstantin Mavromatis'in şahsında, Toksöz Mersin'de ortaya çıkan bu yeni kozmopolit tüccar sınıfın meziyet ve imkânlarını açıkça ortaya koyuyor. Fakat Toksöz, Mersin'in bir liman kenti olarak yükselmesinde ortaya çıkan bu kozmopolit tüccar sınıf kadar demiryolu inşaatının da önemli olduğunu belirtiyor. 1890'ların ilk yıllarında tamamlanan demiryolu inşası, bölgedeki ihracata yönelik pamuk üretimini gözle görülür bir biçimde artmasını sağlıyor; öyle ki, demiryolu inşaatının bitimini takip eden 1891-95 yılları arasında bölgedeki pamuk üretimi iki katına çıkmış oluyor. Sonuç olarak Toksöz, küçük bir kasaba olan Mersin'in; yükselen kozmopolit bir tüccar sınıf, demiryolu inşaatı ve büyüyen tarımsal üretim sayesinde 20. yüzyıl başlarında imparatorluğun önde gelen ticaret merkezlerinden biri hâline geldiğini belirtiyor.

Kitabın dördüncü bölümünde Toksöz bölgedeki pamuk üretiminin gelişimine yer veriyor; aslında kitabın bu bölümü bir sonuç bölümü niteliği de taşıyor. Çünkü Toksöz, pamuk üretimindeki büyük artışı, kitabın önceki bölümlerinde bahsettiği bölgedeki nüfus yapısının değişimi, devlet yatırımları ve Mersin'in uluslararası bir liman şehrine dönüşmesi ile açıklıyor. Zira tüm bu gelişmeleri, 19. yüzyılın son çeyreğinde yoğun bir tarımsal faaliyet ve mekanize tarım takip etmiş ve bölgede üretim patlaması yaşanmıştı. Toksöz'e göre pamuk üretimindeki artış, bölgede tekstil endüstrisinin de önünü açmış ve 20. yüzyılın başlarında bölgede iplik ve dokuma fabrikaları açılmaya başlamıştı. Örneğin 1908 yılında Tarsus'ta 1.500 kişinin çalıştığı ve elektrikle aydınlatılan bir iplik ve dokuması fabrikası açılmıştı; bunların yanı sıra bölgedeki endüstriyel gelişim, tekstil sektörü ile sınırlı kalmayarak şeker sanayisi ve inşaat sektörü gibi alanlarda da gelişmeler görülmüştü.

Neticede, Toksöz Çukurova bölgesinin yarı-bataklık bir arazi ve göçebe aşiretlerden ibaret bir alandan elli yıl içerisinde kozmopolit tüccar bir sınıf ve uluslararası bir liman şehrine sahip; dış pazarlara yönelik büyük miktarda üretim yapan ve adım adım sanayileşmekte olan bir merkeze dönüşümünü içeren bir başarı öyküsü çiziyor. Şüphesiz ki bu başarı öyküsü Erken Cumhuriyet yıllarından beri süre gelen çöküş tasvirlerini sorgular nitelikte. Bu bağlamda kitap son dönem Osmanlı ekonomisi hakkında geleneksel çöküş anlatılarının ötesine geçmek ve Çukurova'nın büyüleyici hikâyesini görmek isteyenler için eşsiz bir eser.

DİPNOT

1 Niyazi Berkes, *İki Yüz Yıldır Neden Rocalıyoruz*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1997, s. 95.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ESNAF VE TİCARET

Ülkemizde her yıl yapılan Ahilik Haftası kutlamalarında değişik etkinliklerle ahilik geleneği yaşatılmaya ve bu gelenek topluma hatırlatılmaya çalışılmaktadır. Bu etkinlikler kapsamında, 2010 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi'nde "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret" konulu bir sempozyum düzenlendi. Sempozyumda sunulan tebliğlerin bir araya getirilmesiyle oluşan bu kitap, Osmanlı'daki ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki esnaf ve ticaretin farklı kesitlerini ortaya koymaktadır. Makaleleri Fatmagül Demirel derledi ve sunuş yazısıyla değerlendirmelerde bulundu. Yavuz Cezar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ticaretin Maddi Unsurları Üzerine"; Cengiz Kırlı ve Betül Başaran, "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı"; Nalan Turna, "Yeniçeri-Esnaf İlişkisi: Bir Analiz"; Aziz Tekdemir, "Ticaret Nezareti'nin Kuruluşu ve İdari Birimleri"; Alp Yücel Kaya, "19. Yüzyıl İzmir'inde Tüccarlar ve Esnaflar veya "Hacıağalar, Beyler ve Frenkler"; Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, "Zimmi Esnaf ve Tacirlerin Yabancı Devlet Vatandaşlığı İddialarının Osmanlı Hukukuna Etkisi"; Fehmi Yılmaz, "İstanbul'da Tütüncü Esnafı"; Sacit Kutlu, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Esnaf Örgütleri"; Arzu Terzi, "Osmanlı Devleti'nin Mütareke Dönemi Fiyat Politikaları" ve Nevin Coşar, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tüketim Alışkanlıkları" başlıklı makaleleri ile bu çalışmaya destek verdiler.

MYRA

Vakıf Merkezi
Eminönü Zidankapı Değirmen Sokak No15 Eminönü İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI
20
YIRMINCI YIL

TÜYAP
www.tuyap.com.tr

Dünyanın Karada Yapılan 2. Büyük Fuarı

TÜYAP İstanbul BOAT SHOW

12. Uluslararası İstanbul Yelkenli, Motorlu - Motorsuz Deniz Araçları, Sistem, Cihaz, Donanım ve Aksesuarları Fuarı

10 salonda 80.000 m²

18 - 25 Şubat 2012

www.tuyapboatshow.com
facebook.com/tuyapboatshow

KOSGEB | ufi | ICCA Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği | Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Katılımlardan Sorumlu Organizatörler Birliği | TFYD Üye Kuruluş Türkiye Fuar Yapımcıları Derneği | TS EN ISO 9001:2008

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş. FUAR ALANI VE MERKEZ OFİS

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi E5 Karayolu Üzeri, Gürpınar Kavşağı 34500, Büyükçekmece / İstanbul **Tel:** 0212 867 11 00 - 867 12 00 **Faks:** 0212 886 66 98
E-posta: Yurtiçi Satış: yurticisatis@tuyap.com.tr **Yurtdışı Satış:** sales@tuyap.com.tr **Reklam Satış:** reklamsatis@tuyap.com.tr **Yurtdışı Fuarlar:** tuyapoverseas@tuyap.com.tr
Proje Tanıtım: tanitim@tuyap.com.tr **Fuar Alanı:** fairarea@tuyap.com.tr

TÜYAP İSTANBUL

TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ
Büyükçekmece, İstanbul / Türkiye

BU FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR.

Nitelikli bilgi aydınlatır!
Gazeteler, televizyonlar, radyolar, internet... milyonlarca haber. Siz, ihtiyacımız olan haberlerin kaçına ulaşabiliyorsunuz? Ulaşamadıklarımızın önemini biliyor musunuz? Biz biliyoruz ve sizin için takip ediyoruz. Doğru kaynak, doğru haber aydınlıktır. Nitelikli bilgi için Ajans Press.
Medyadaki gözünüz
AJANS PRESS
Medya Takip Merkezi
[www.ajanspress.com.tr [(212) 370 1100 [digiturk 540. kanal